

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Mártonfi Attila

A MAGYAR TOLDALÉK- MORFÉMÁK RENDSZERE

Nyelvtudományi doktori iskola, vezetője: *dr. Nyomárkay István CMHAS*

Magyar nyelvészeti doktori program, vezetője: *dr. Kiss Jenő CMHAS*

Leíró nyelvészeti alprogram, vezetője: *dr. Keszler Borbála DSc*

A bizottság tagjai:

Elnök: *dr. Szathmári István DSc*

Opponensek: *dr. habil. Ladányi Mária CSc* és *dr. Rebrus Péter PhD*

Titkár: *dr. Kugler Nóra PhD*

További tagok: *dr. habil. Lengyel Klára PhD*

dr. Sárosi Zsófia PhD és *dr. Zsilinszky Éva PhD* (póttagok)

Témavezető: *dr. Keszler Borbála DSc*

Budapest

2006

TARTALOM

TARTALOM.....	2
1. BEVEZETÉS	5
2. TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS	7
2.1. Rendszerezéstörténet	7
2.1.1. Tudománytörténeti áttekintések	7
2.1.2. Elemző tanulmányok, könyvfejezetek	8
2.2. Az egyes toldalékok besorolási bizonytalanságai	32
2.3. A toldalékomorfémák rendszerezési kérdéseinek megítélése a nemzetközi szakirodalomban	38
2.3.1. Az angol nyelvre vonatkozó elemzések	38
2.3.2. Grevisse francia nyelvtana	43
2.3.3. Orosz akadémiai nyelvtan	43
2.3.4. Cseh akadémiai nyelvtan	44
2.3.5. Nem nyelvspecifikus elemzések	44
3. KÍSÉRLET A MAGYAR TOLDALÉKMORFÉMÁK RENDSZEREZÉSÉRE	48
3.1. Módszer és cél	48
3.2. A kritériumok	50
3.2.1. Az egyes kritériumok értelmezési és alkalmazási problémái	53
3.3. A vizsgált elemek	62
3.3.1. A disztribúciós elemzés feltételei	63
3.3.2. Az összetett képzők problémája	64

3.3.3. A képzőszerű utótagok megítélése	68
3.3.4. A toldalékok homonímiája és poliszémiája	70
3.3.5. A vizsgálati tételek meghatározása.....	70
3.3.6. A toldalékmorfémák a tergo jegyzéke	71
3.4. A toldalékállomány vizsgálata a kritériumok alapján	83
3.5. Az elemzés közvetlen tanulságai és továbbvezetés	94
3.5.1. Kapcsolat a kritériumok között.....	94
3.5.2. A kritériumok relevanciája, korrelációja	95
3.5.2.1. Az átlaggal vett korreláció.....	95
3.5.2.2. Keresztkorrelációk.....	97
3.5.3. A kritériumok szűrése és rendezése.....	103
3.6. Toldalékmorfémák és kritériumok	
egyaránt rendezett sorban.....	105
3.7. Az elrendezés közvetlen tanulságai.....	116
3.7.1. Ábrázolás egy dimenzióban	116
3.7.2. Ábrázolás 15 dimenzióban.....	118
3.7.3. Az ábrázolásoknak a rendszerezésre vonatkozó tanulságai.....	129
4. ESETTANULMÁNYOK.....	131
4.1. Az idegen szavak tipikus végződése mint toldalékfélék	132
4.2. A magyar felszólító mód egy lehetséges elemzése.....	141
4.2.1. A toldalékalternációk.....	141
4.2.2. A tőalternációk	145
4.2.3. Az elemzés eredményei	149
4.3. A névszói és igei tőtípusok változási tendenciái.....	151
4.3.1. A tőosztályok nyíltsága	151
4.3.2. Párhuzamok a tőosztálynyíltság	
és a produktivitás vizsgálata között	152
4.3.3. A vizsgált anyag	153

4.3.3.1. Hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek.....	154
4.3.3.2. <i>Sz-es, d-s</i> (és <i>v-s</i>) igei tövek.....	156
4.3.3.3. Hangzóhiányos névszótövek (<i>a-d</i>).....	158
4.3.3.4. Hangzóhiányos igei tövek (<i>a-d</i>)	161
4.3.4. A vizsgálat eredménye	164
4.3.4.1. Hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek.....	165
4.3.4.2. <i>Sz-es, d-s</i> (és <i>v-s</i>) igei tövek.....	166
4.3.4.3. Hangzóhiányos névszótövek (<i>a-d</i>).....	167
4.3.4.4. Hangzóhiányos igei tövek (<i>a-d</i>)	167
4.3.5. A tőtipusváltás-vizsgálat eredményeinek összefoglalása	168
 5. ÖSSZEFOGLALÁS.....	 169
 IRODALOM.....	 175

1. BEVEZETÉS

A toldalékmorféma-típusok elhatárolása régóta visszatérő téma a magyar nyelv leírásában. A latin nyelv hatása alatt készült grammatikákban még két toldalékmorféma-típust tartottak számon: a ma képzőnek, illetve ragnak nevezett toldalékokat. A magyar nyelv agglutináló volta miatt azonban kiderült, hogy a magyar toldalékmorfémák jóval sokszínűbb képet mutatnak, mint a latinok.

Ennek természetes folyományaként a 19. század második felétől nyomon követhető az a nyelvészti törekvés, hogy a toldalékmorfémaosztályok számát szaporítsák. Ez a 20. század első felében meg is történt azzal, hogy a már meglevő két osztály mellé harmadikként felvettek a jelek kategóriáját. Ezt követően azonban fel-feltűntek bizonyos kategorizálási és besorolási nehézségek. Ezek száma oly mértékben felszaporodott, hogy kérdésessé tette a rendszer létjogosultságát.

Mindehhez hozzájárult az is, hogy a magyar nyelvészeti gondolkodásra is mind erősebb hatást gyakoroló angolszász nyelvészeti szakirodalom – tipológiai okokból értelemszerűen – csupán két toldalékmorféma-típust: a derivációs és az inflexiós morfémák osztályát tárgyalja. Az 1980-as években kialakult természetes morfológiai iskola (Ladányi 1999: 166–9; Dressler 2000: 289–90; Kiefer 2000b: 66–9) azonban mind több kritériumot mutatott fel a toldalékmorféma-típusok elhatárolására (Dressler 1989), s ennek folytán felvetődött az a gondolat, hogy a toldalékmorfémák nem néhány (két, három vagy több) elkülönülő osztályba sorolhatók, hanem a prototipikus derivációs morféma és a prototipikus inflexiós morféma mint két végpont között egy folytonos tartományban helyezkednek el (Bybee 1985; Booij 1993, 2000: 366–8).

Ezen dolgozat célja bemutatni a szakirodalomban mind ez ideig felmerült kritériumokat, továbbá megvizsgálni az összes magyar toldalékmorfémát a felvetett formális kritériumok, illetve az imént vázolt modell alapján.

Itt mondanék köszönetet témavezetőmnek, Keszler Borbála professzor asszonynak, aki még egyetemista koromban e téma felé orientált, és azóta is, sok éven át segített ötleteivel, mindig megfontolásra érdemes tanácsaival, szakirodalommal.

2. TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

2.1. Rendszerezéstörténet

2.1.1. Tudománytörténeti áttekintések

2.1.1.1. A magyar toldalékmorféma-típusok elhatárolására a szakirodalomban számos szerző tett kísérletet. A témaköréről T. Somogyi Magdától olvasható két tudománytörténeti összefoglalás is, aki először nagyobb vonalakban tekintette át a kérdést, elsősorban a mai három kategóriára, valamint ezek elnevezésére összpontosítva (1992), utóbb pedig részletesen bemutatta a toldalékrendszerezés történetét, különös tekintettel a vitatható esetekre (2000; ennek kritikai ismertetése: Ladányi 2003).

2.1.1.2. Antal Lászlónak *A magyar esetrendszer* című művében is bőséges tudománytörténeti adalékot találhatunk Sylvestertől az akadémiai nyelvtanig (MMNyR.), de elsősorban az eset kategóriájának és az esetek számának megítéléséről (1961a: 93–120).

Egy részt azonban mindenképpen ki kell emelnünk Antal összefoglalójából, jelesül a Sebeok–Garvin-hipotézisről mondottakat. A magyar nyelvet vizsgálva mindkét amerikai nyelvész arra jutott, hogy a magyar toldalékok két csoportba sorolhatók aszerint, hogy a velük alakult toldalékolt szó helyettesíthető-e tőszóval, vagy nem. Példának az *-Ász* és a *-k* toldalékokat vették. Mint mondták, az *Ez a méhészt nagyon okos* mondatban a *méhészt* helyettesíthető az *emberrel*, tehát: *Ez az ember nagyon okos*, de *Az emberek ott voltak* mondatban az *emberek* nem helyettesíthető az *emberrel*: **Az ember ott voltak*, hanem csak hasonló toldalékkal ellátott szavakkal. Ez lenne tehát a kritérium lényege. Antal

szerint azonban ez a feltétel nem jó, mivel: *A házak tulajdonosa én vagyok* → *A ház tulajdonosa én vagyok*, továbbá *A házból jött* → *A pék jött*. (1961a: 114–7).

Az utóbbi helyettesítés ugyanakkor nem túl meggyőző, mert a szintaktikai szerkezet teljesen különböző a két mondat esetében, s csupán látszólag hasonlítanak. Ilyen mértékben lehorgonyozva a felszíni szerkezetnél, számos meglehetősen és a nyelvi valósággal össze nem függő kijelentést tehetnénk. Finomabb volna továbbá a kritérium megfogalmazása annak meghatározásával, hogy az adott helyettesíthetőségre csupán létezzék példa (egzisztencialitás), vagy ez minden létező környezetre érvényes legyen (univerzalitás).

2.1.1.3. Szintén tudománytörténeti jellegű még Berrár Jolán egy tanulmánya, de a dolgozat témáját csupán távolról érinti, ugyanis a képző funkciójáról alkotott nézeteket tekinti át (1967), s ezek szintézise és továbbépítése – igaz, nem tudománytörténeti keretben – Károly Sándornál (1965b) részletesen taglalva megtalálható.

2.1.2. Elemző tanulmányok, könyvfejezetek

Térjünk most át a toldalékmorféma-típusok elhatárolását (is) célzó tanulmányok összefoglalására.

2.1.2.1. *A szó nyelvtani jellege* című tanulmányában Papp István a szó kétarcúságából indul ki: egyszerre lexikai és grammatikai jelenség. Cikkében ennek alapján minősíti a toldaléktípusokat: „a képzett szó mindig valamilyen szintagmát, szószerkezetet pótol” (1953: 367), „a ragok is szintagmatikus viszonyt tükröznek, akár csak a képzők” (i. m. 368); de az előbbiek a szóalkotás során alárendelő viszonyban állnak a szótővel, az utóbbiak a viszonyítás során parataktikus: mellérendelő viszonyban (i. m. 369). A harmadik toldalékmorféma-típusról megállapítja

Papp István, hogy „a jel funkciója kettős: lexikális és egyben szintaktikai, ilyenformán a jel átmeneti kategória a képző és a rag közt” (i. m. 370).

2.1.2.2. A két évvel későbbi, *A jelfunkció kérdéséhez* című tanulmányában Papp István (1955) tovább csiszolja funkcionális szempontját, ugyanis míg a képzőnek lexikai, a ragnak grammatikai funkciója van szerinte, a jel egyaránt bír mindkét funkcióval, bár egyenként kisebb mértékben.

2.1.2.3. Nem árnyaltsága (hiszen az előzőekhez nem sok újat tesz hozzá), hanem tudománytörténeti jelentősége miatt érdemes szó szerint idézni *A mai magyar nyelv rendszere* című akadémiai nyelvtan képző – jel – rag definícióját Károly Sándortól (1961):

„A járulékos szóelemek, azaz a toldalékok jelentésük és nyelvi funkciójuk szerint háromfélék: képzők, jelek és ragok.

A képzők a szótő jelentését többé-kevésbé határozottan megváltoztatják, például a *béttű-z* szó *-z*-je a dolgot jelentő *béttű* szóból cselekvést jelentő szót alkotott. A szótő és képző kapcsolatából támadt alakulat új szónak, új lexikai egységnek tekintendő. A képző új szót alkotó szóelem.

A jelek közbülső kategóriát alkotnak a képzők és a ragok között: kisebb mértékben módosítják a szó jelentését, de egyúttal bizonyos mondattani viszonyokat is kifejeznek, például *kér-t*, *sűrű-bb*. A szótő és a jel kapcsolatából támadt szóalak nem tekinthető új szónak, új lexikai egységnek. A jel részben jelentésmódosító, részben szintaktikai viszonyító szóelem.

A ragok a szó jelentését nem változtatják meg, hanem más szóhoz való mondatbeli, szintagmatikus viszonyát fejezik ki, például a *kocsi-n* alak *-n* ragja a valamin létel helyhatározói viszonyát. A

szótő és a rag kapcsolatából támadt szóalak nem tekinthető új szónak, új lexikai egységnek. A rag szintaktikai viszonyító szóelem” (Károly 1961: 296–7).

Később:

„Egy szótőhöz több képző és több jel kapcsolódhat. [...] Egy szótőhöz egy, legfeljebb két rag kapcsolódhat. Az utóbbi esetben az első rag mindig a bizonyos fokig jelszerű birtokos személyrag. [...] Egy szótőhöz egyszerre többféle toldalék is kapcsolódhat. A különböző fajta toldalékok kapcsolódási sorrendjét jelentésalakító szerepük szabja meg. Először rendszeresen az új lexikai egységet létrehozó, jelentésváltoztató szóelem, a képző kapcsolódik a szótőhöz. A képző után a jelentésmódosító és viszonyító szóelem, a jel következik, s a jel után jön csak a tisztán viszonyító szóelem, a rag” (i. m. 301–2).

Szembetűnő, hogy a meghatározások mennyire leegyszerűsíteneek: csupán jelentéstani és funkcionális szempontúak, ami e tekintetben nem szerencsés, s ennek folytán nem elégítik ki a meghatározás pontossága iránti elvárásainkat. A definíciók gyengesége azért is elszomorító, mert közvetve máig is ez a felfogás határozza meg az általános és középiskolai oktatás képző – jel – rag fogalmát.

2.1.2.4. A magyar toldalékmorfémák osztályozásának kérdését – igaz, csupán a toldalékmorfémák egy részében: a főnévi esetragok körében – igen alaposan vizsgálta több művében is Antal László (1961a; 1964).

A *magyar esetrendszer* (1961a) című munkájában a következő szempontokat veti fel a ragok és képzők elhatárolására:

- a) a névmásokkal való társulási képesség;
- b) a szó eleji helyzet;
- c) a tulajdonnevekkel való társulási képesség;
- d) a fő szemantikai természetétől függő társulási képesség;
- e) a jelekkel való társulási képesség;
- f) a melléknevekkel való társulási képesség;
- g) a számnevekkel való társulási képesség.

Fel-, majd elveti még a következő szempontokat: a fő végi *a*, *e* nyújtása (ez csak a *-ként*, *-kor*, *-szám*, *-szOr* előtt nem lép fel) és a fő végi mássalhangzóhoz való asszimilálódás (ez csak a *-vAl* és *-vÁ* előtt következik be), a szóközépi helyzet (mint például *kézzelírott*, *miértünk* stb.), valamint az igekötői szerep (ez önmagában csupán a *-bA*, valamint birtokos személyjellel még a *-nAk*, a *-rA* és a *-hOz* toldalékot jellemzi) (1961a: 32–42).

Minthogy az Antaltól felvetett hét [*a*–*g*] szempontból elméletileg is csupán a *b*), a *d*) és az *e*) vonatkoztatható a főnévi esetragokon kívüli ragokra, s a magyar nyelvben a *b*) kritérium sem releváns egyéb ragokra, így a mi szempontunkból a *d*) és *e*) kritériumok bírnak nagyobb fontossággal. Ezzel egybecseng Antal azon megállapítása, hogy a toldalék-morféma-típusok elhatárolásában a jelekkel való társulás a legfontosabb, ugyanis „a jel az a sajátos kategória, amely a magyar névragozást szinte páratlanul gazdaggá teszi – s szembeállítja a régi típusú indoeurópai névragozással, mely a jelet nem ismeri, még a többes szám jelét sem” (i. m. 47).

A *d*) kritériumról – minden bizonnyal a jelentéstani szempontokat elkerülendő – a későbbiekben nem szól Antal, az *e*) kritériumot viszont megteszi a definíció kizárólagos szempontjának.

A három toldalék-morféma-típust tehát a következőképpen határozza meg Antal: „ragnak nevezzük azokat a maguk mellett hasonló ele-

met, vagyis ragot meg nem tűrő kötött morfémákat, amelyek előfordulhatnak jelek után, s amelyeket nem követhet képző” (i. m. 66), „képzőnek nevezzük azokat a maguk mellett hasonló elemet, vagyis képzőt megtűrő kötött morfémákat, amelyek nem állhatnak soha szóeleji helyzetben, s amelyek nem követhetik a jeleket, mindig csak előttük állhatnak” (i. m. 68); „jelnek nevezzük azokat a kötött morfémákat, amelyek a szó alapvető paradigmatiszta értékét nem változtatják meg, csupán ugyanazon az értéksíkon belül módosítják, eltolják” (i. m. 75).

Láthatjuk tehát, hogy Antalnál a legfontosabb szempont a pozícióé, hozzávéve az azonos típussal való társíthatóság szempontját. Mivel e definíciók következtében [ahogy már az *a*)–*g*) szempontok együttes vizsgálata alapján is] Antal a képzőkhöz sorolta a hagyományosan ragnak tekintett *-Ul*, *-kor*, *-stUl*, *-OntA*, *-nként*, *-lAg*, *-szám*, *-szOr* és *-t(t)* elemeket is, a képzők csoportját két osztályra bontotta: az egyikbe azok tartoznak, amelyek után következhet képző, jel és/vagy rag; a másikba azok, amelyek után nem következhet sem képző, sem jel, sem rag (i. m. 68–9). A fenti elemek – természetesen – ez utóbbi csoportba sorolódnak, a határozói igenév képzőjével együtt.

Ez az érvelés nagyon frappáns, mögötte valójában egy nagyon egyszerű probléma húzódik meg; nevezetesen, hogy a jelekhez mint közbülső helyzetű elemcsoporthoz képest elvileg a következő négy helymeghatározás képzelhető el egy adott, nem jel toldalékmorféma esetén:

- a*) csak a jelek előtt helyezkedhet el;
- b*) csak a jelek után helyezkedhet el;
- c*) sem a jelek előtt, sem utánuk nem helyezkedhet el;
- d*) jelek előtt és után egyaránt elhelyezkedhet.

A *d*) típus nyilvánvalóan csak éppen a jel lehet (ez viszont ellentmond kiinduló feltevésünknek), így a képzők és a ragok az *a*)–*c*) jelű három típusba sorolódnak. Minthogy az *a*) kategória a képzőké, a *b*) kate-

gória a ragoké, a *c*) kategória is önálló csoportnak tekinthető leginkább. Ha azonban ezt a típust a két kategória valamelyikébe be akarjuk sorolni pozicionális alapon, mindkettőbe egyaránt tehetjük. A hagyományos besorolást a szintaxis erősíti meg, míg az Antalét a tőle a magyar névragozás gazdagságáról mondottak támasztják alá (a *ház* lexéma és a *-nak* rag 53 alakot, míg ugyanez a tő és a *-stul* elem csupán 1 alakot képes létrehozni – i. m. 47).

2.1.2.5. *A formális nyelvi elemzésben* Antal (1964) a három csoport definícióját lényegében megtartja, a következő különbségekkel: a pozicionális (nála itt: konstrukcionális) szempont kizárólagossága tovább nő, ugyanis az azonos típus megtűrését kihagyja a definícióból (később mint tulajdonságot azonban említi), ellenben a jel meghatározásába beemeli azt, hogy szó eleji helyzetben nem jelenik meg (ez jó elválasztási kritérium a ragtól, bár a felsőfok jelének szóalakon belüli helyzete [főként határozószóknál: *legfelső* stb.] bizonyos mértékig kérdésesé teszi az igazságértékét). Hozzáveszi még a jel definíciójához a „paradigmatikus érték” kifejtését: az azonos mondatban való felcserélhetőséget (ezzel a tulajdonsággal viszont a középfokjel, amelyet korábbi művében [l. 2.2. Az egyes toldalékok besorolási bizonytalanságai] jelnek tart, nem rendelkezik).

Van még néhány újdonság *A magyar esetrendszerben* írottakhoz képest. Az egyik csupán terminológiai: a **jel** szó helyett Antal bevezeti a **modifikátor morféma** elnevezést, mivel zavarónak tartja a poliszémiát. Megállapítja továbbá, hogy „ha a megfelelő vizsgálatokat elvégezzük, akkor [...] azokat a kötött morfémákat, amelyeket általában toldalékmorfémának hívunk, a magyar nyelv esetében [az idegen nyelvektől eltérően] nem szoríthatjuk be két kategóriába” (i. m. 171).

Ezekén kívül két általános érvényű elméleti megállapítást is tesz Antal.

Az egyik tovább árnyalja a képzők és ragok közti különbségeket: „A ragok ugyanis kölcsönösen feltételezik egymást. Ha van egy főnév, s annak tárgyesete, akkor a többi esete is megvan. [...] Ezzel szemben a képzők nem tételezik fel egymást” (i. m. 174).

A másik a toldalékmorfémák osztályozásának vizsgálati körére, illetve egy bizonyos osztályozási szempontra lesz befolyással. „Mit mondhatunk a morfémnak produktív és nem produktív csoportra való felosztásáról? Azt, hogy ez a felosztás a történeti nyelvészet szempontja lehet csak, a szinkron-analízisé nem. Miként tudjuk ugyanis eldönteni, hogy egy morféma produktív-e, avagy sem? Oly módon, hogy két különböző idejű nyelvállapotot hasonlítunk össze. Ha pl. azt látjuk, hogy a századforduló idején beszélt francia nyelv – többek között – abban különbözik a mai francia nyelvtől, hogy ma az *-er* képző sok olyan tövel társul, amilyennel a századforduló idején nem társult, akkor megállapíthatjuk, hogy az *-er* képző produktív. De ehhez ki kell lépünk a korpuszunkból, amely egy meghatározott időpontból származó megnyilatkozásokból áll, és egy másik korpuszra, azaz egy másik nyelvállapot alapján létrejövő megnyilatkozásokra is tekintettel kell lennünk” (i. m. 137).

Ezzel a megfontolással szöges ellentétben áll az a felfogás, amely csupán a produktív morféma vizsgálatát sorolja a szinkrón morfológia tárgykörébe (pl. Kiefer 1998). Ennek oka, hogy az elemzés elsődleges módszere a disztribúciós analízis helyett a szabályokkal való operálás lett, az viszont csak produktív esetekben érvényesíthető (néhány kivétel ez alól is van, léteznek ugyanis szabályszerű improduktív képzések, l. Kiefer–Ladányi 2000b: 211–4). Mindazonáltal az anyanyelvi kompetenciának feltehetőleg részét képezi számos nem produktív toldalékmorféma ismerete is, hiszen a percepció során vélhetőleg a transzparens, de nem produktív szabály alkalmazása során előállt alakok is széteshetnek

összetevőikre. Ez indokolja, hogy a szinkrón elemzés során figyelemmel legyünk a nem produktív morféimákra is.

2.1.2.6. Károly Sándor *A szóképzés grammatikai jellegéről, szuffixumfajták elkülönítéséről és a képzőproduktivitásról* című tanulmányában (1965b) fontos megállapításokat tesz, amelyekből csak sajnálhatjuk, hogy nem került bele több az akadémiai nyelvtan szintén általa írt fejezetébe. A képzőt, a jelet és a ragot a következőképpen különíti el:

„1. A képző szófajmeghatározó szerepű; a mondattagok kapcsolódásában a szófajmeghatározás funkcióján keresztül a képzővel ellátott szónak a bővítményét is meghatározza. A képzett szó levezethető egy szintagmából. A képző közvetlenül kapcsolódik a gyökérhez, vagy akár egy vagy több más képzővel bővített tőhöz.

2. A jel és a rag a képzőtelen vagy képzős tő szófaját nem változtatja meg, a képző nélküli vagy képzős szótőhöz csatlakozik, először a jel vagy jelek, aztán a rag. Jel vagy jelek után csak rag következhet, rag után nem jöhet morféma [pontosabban kötött morféma; összetételi tag ugyanis következhet ragra – M. A.]. A jelnek szerepe van az egyeztetésben, és több jelnek modális funkciója van. A rag a szóalak mondatbeli funkcióját határozza meg a hierarchiában fölfelé, a domináns tag felé. A jelek és ragok általában minden olyan szófajú szótőhöz hozzájárulhatnak, amelyhez kötve vannak (főnévi jelek és ragok főnévi tőhöz stb.).

Ez a jellemzés csak általában érvényes. Egyes képző-, jel- és ragmorfémák speciális sajátosságokkal rendelkeznek, s némelyikükre az adott jellemzés csak megszorítással vonatkoztatható” (i. m. 276).

Ilyen átmenetnek tartja Károly az ún. erősebben szintagmatikus képzőket, amelyek többnyire nem határozzák meg a szóalak bővítmé-

nyét, s többnyire nem vezethetők le szintagmából. Szintén nem vezethetők le szintagmából az elhomályosult képzések sem. Kivételt jelentenek a másik irányból bizonyos határozóragok, mert a múlt századi nyelvben követhette őket *-i* képző (i. m. 276).

Ezek után Károly azokat a toldalékmorfémákat sorolja fel, amelyeket a hagyományostól vagy másoktól eltérő módon minősít. Így nála képzők: *-szOr*, *-b(b)*; jelek: *-é*, *-m* ~ *-d* ~ *-(j)A* stb., *-ni*; ragok: *-An*, *-Ul*; *-vA*, *-vÁn* (i. m. 277–8).

A képzők csoportosítására két módszert is ajánl a tanulmány szerzője.

Az egyik csoportosítás szempontjai: a szófajváltoztatás megléte/hiánya, a bővítménymeghatározás megléte/hiánya és a transzformáció típusa. Ezen szempontok szerint a következő csoportokat jelöli ki Károly Sándor:

- a) szófajváltoztató, nem bővítménymeghatározó (*-Ó*, *-t[t]*, *-AndÓ*; *-[j]Ú* [az ez utóbbival képzett szót „melléknévi főnév”-nek nevezné az igenevek analógiájára]);
- b) szófajváltoztató, a bővítménymeghatározás szempontjából semleges (*-Ás*; *-s*);
- c) szófajváltoztató, fogalomszó ellipszise nélkül transzformálható (*-sÁg*; *-i*; *-At*; *-mÁny*, *-vÁny*);
- d) nem szófajváltoztató, fogalomszó ellipszise nélkül transzformálható (ilyenek az igenemképzők: műveltető-kauzatív, szenvedő és visszaható képzők, valamint a kölcsönösség és az intranzitív-mediális ige képzője);
- e) szófajváltoztató, fogalomszóból levezethető;
- f) nem szófajváltoztató, fogalomszóból levezethető;
- g) egyéb: leíró szempontból elemezhetetlen (pl. *csavarog*, amely jelentéstanilag már teljesen elvált a *csavar* tőtől) (i. m. 278).

A másik csoportosítás a produktivitás alapján történik (a százalékos értékeken Károly azt érti, hogy a megfelelő szintaktikai-szemantikai feltételeknek eleget tevő tövek mekkora hányadához tehető hozzá az adott képző). A csoportok:

- a) ragszerűen szabályosak (szinte kivétel nélküliek);
- b) kategorikusan produktívak (95%);
- c) szabályosan produktívak (75%);
- d) produktívak;
- e) nem produktív gyakoriak;
- f) nem produktív ritkák.

A *b)* és *c)* csoporton belül megkülönböztet még egy-egy alkategóriát aszerint, hogy a produktivitás adott fokát a képző önállóan vagy párhuzamos képzőkkel (ezek kizáró disztribúcióban állnak egymással, mintegy a képzőre vonatkozó szuppletivizmust alkotva) kiegészülve éri el (i. m. 284).

2.1.2.7. A *mai magyar nyelv* című egyetemi tankönyvben Velcsov Mártonné (1968) meglehetősen pontossággal követi az akadémiai nyelvtan megfogalmazását, de kibővítve és korszerűsítve azt. Ugyanis míg az akadémiai nyelvtan hangsúlyozza, hogy a toldalékokat „jelentésük és nyelvi funkciójuk szerint” (Károly 1961: 296) osztályozza, az egyetemi tankönyv az osztályozás szempontjáról hallgat. E mögött az húzódik meg, hogy a rendszerezés során Velcsovné – feltehetőleg részben antali hatásra – felvesz formális jegyeket is.

Nézzük tehát az újonnan felvett jellemzőket: „A képző [...] teljes ragozási sort: teljes paradigmát indít el. Utána ugyanis következhetnek jelek is, ragok is. [...] Általában megtűr maga mellett – akár előtte, akár mögötte – hasonló elemet, vagyis képzőt is. [...] A képző meghatározza a szófajt. [...] A jel [...] alaktani viselkedésére jellemző, hogy nem állhat utána képző, viszont következhetnek utána még jelek, illetőleg ragok.

[...] Csupán alparadigmát indít el, s nem jelöli ki a mondatbeli szerepet. [...] A rag lezárja a szó szerkezetét, utána nem állhat sem képző, sem jel (legfőljebb kivételképpen)” (Velcsovné 1968: 88).

Az akadémiai nyelvtanhoz képest új szempont tehát: a pozícióé, az elemtűrése és a paradigmáé. Míg azt mondhatjuk, hogy a pozíció szempontja antali ihletésű, a paradigmatiszus jellemzők eltérnek az Antaléitól – e mögött azonban feltehetőleg csupán terminológiai eltérés húzódik meg. Fontos eltérés még az akadémiai nyelvtan és az egyetemi tankönyv között, hogy míg az előbbi többször is hangsúlyozza a jel közbülső státusát, az utóbbi ezt teljesen kirekeszti a jellemzésből – ez a jel rendszerbeli helyzetének megerősödésére utal, amiben szintén nagy szerepe van Antalnak. Érdekes még, hogy míg Károly Sándornál a jelek „bizonyos mondattani viszonyokat is kifejeznek” (1961: 297), Velcsovné szerint a jel „nem jelöli ki a mondatbeli szerepet” (1968: 88).

2.1.2.8. *A lexikológiai és a grammatikai szóképzésről* című közleményében Szabó Zoltán (1969) a szóképzés belső osztályozásának új szempontját veti fel. A tesztelés fő módszere nála a transzformáció: „Ha a vizsgált származékot át lehet alakítani a kívánt mondat szerkezeté, akkor grammatikai képzésű, mert megvan benne a feltett nyelvtani jelentés. Ha a transzformációt nem lehet elvégezni, akkor a származék csak lexikológiai lehet, minthogy hiányzik belőle a feltett grammatikai jelentés” (i. m. 42).

2.1.2.9. Berrár Jolán (1973) a képzők rendszerezésében mutat fel újdonságot az *Új szempontok és módszerek a szóképzés vizsgálatában* című tanulmányában. Fontos szempontként tárgyalja a produktivitást, amelynek diakrón mivoltát tagadja, a jelenben fennálló potenciális képességnek tartja, s lényegét az automatikus képzésben, azaz a nyelvi működés során valós idejű transzformációs szabályok által történő létrehozásban ragadja meg (i. m. 104–7).

Az automatikus képzést Berrár analógiába állítja a párhuzamos elemezhetőséggel, s ennek mentén számos fokozati kategóriát vesz fel a következő feltételek teljesüléséhez kötve:

„a) a képzőnek más szerepe (jelentése) ne legyen (természetesen a homonímia nem számít; pl. az -ó, -ő foglalkozásnév-képző nem az igenévképző egyik jelentése, hanem egy másik képző);

b) az illető szerepben más képző ne használtassék;

c) a képző az illető szófaj minden egyedéhez hozzájárulhasson, az összes képzett formát is beleértve;

d) a származékszó az alapszó összes jelentésében használható legyen, vagyis jelentésszerkezete párhuzamos legyen az alapszóéval;

e) a származékszók egyik esetében se legyen jelentésspecializálódás” (i. m. 115).

A szóképzésnek három típusát különíti el Berrár:

a) a szintaktikai szóképzést, amelynek jellemzője, hogy a képzőnek nincs lexikai jelentése;

b) a lexikai szóképzést, ahol is a képző az alapszóval szintagmatikus viszonyba állítható szóval egyenértékű (ez a két csoport a harmadikkal szembeállítva grammatikai képzésnek nevezhető);

c) a szemantikai szóképzést, ahol a származékszónak egyedi jelentése van (ez felel meg Szabó Zoltán lexikológiai szóképzésének) (Berrár 1973: 110–4).

Szűken vett témánkba vág az a néhány kritérium, amelyet Berrár Jolán a képzők és a jelek-ragok elhatárolására vesz fel. Szerinte a jelek-ragok jellemzői a képzővel szemben:

- „a) a jeles-ragos alakok szintagmával nem egyenértékűek [...];
- b) produktivitásuk a képzett szókénál nagyobb, sőt esetleg majdnem teljes;
- c) [...] csak grammatikai jelentésmozzanatot fűznek hozzá a szóalak jelentéséhez; új szótári szót nem alkotnak;
- d) a jeles-ragos szóalakok megalkotását szemantikai jegyek nem korlátozzák, használatuknak csak szintaktikai (szófaji) korlátai vannak” (i. m. 118).

Végül Berrár a toldaléktípusok rendszerezéséhez a szófajiságot is megemlíti, tehát: a képzők szófajváltók, szófajtartók vagy szófajjelölők, míg a jelek szófajkötők, a ragok pedig szóalakzárók (ennek folyománya-képpen a szófajváltó-szófajkötő toldalék képző-jel természetű *[-ni]*, míg a szófajváltó-szóalakzáró toldalék képző-rag természetű *[-vA, -vÁn]*) (i. m. 122).

2.1.2.10. Kiefer Ferenc (1987) *A magyar főnév esetei* című tanulmányában főként az Antal (1961a)-ban foglaltakkal vitázik, s a főnévi esetragok osztályát elsősorban szintaktikai alapon próbálja meghatározni. Ebben (a szóalakzáráson kívül) kiindulási tétele: „Az esetrag főnévhez járulva ismét főnevet ad eredményül” (Kiefer 1987: 484). Ennek próbája Kiefernél az, hogy mivel minden főnév módosítható, nem módosítható elem nem lehet főnév. E próbának (az *-Ul*-tól eltekintve) pontosan ugyanazok az elemek felelnek meg, mint az Antal-féle teszteknek.

Kiefer (az esetrag-esetviszony összefüggés alapján) felveti még a vonzatkerettel való tesztelést is, s másik kritériumként arra jut, hogy minden esetrag előfordul vonzatkeretben. Végezetül megállapítja, hogy e két kritérium érdekes módon éppen ugyanazt a toldalékhalmazt határozza meg (i. m. 484–6).

2.1.2.11. Keszler Borbála (1993) *A szinkronia és a diakronia viszonya a képzők vizsgálatában* című tanulmánya a képzők meghatározásában Berrár (1973)-at követi, kiegészítve és továbbfejlesztve azt. Elsőként megállapítja, hogy a Berrártól „lexikai szóképzés”-nek nevezett kategória feltételei (a toldalék az alapszóval szintagmatikus viszonyba állítható szóval egyenértékű) a jelek és ragok bizonyos csoportjainál is teljesülnek (*házak* : **több** ház; *ebédkor* : ebéd **idején**, *házból* : a ház **belsejéből**, *gyorsan* : gyors **módon**) (Keszler 1993: 99). Ebben a tanulmányban jelenik meg először a Keszler (1997), illetve (2000a) (l. az utóbbinál) képzőkre vonatkozó tulajdonsághalmazának első – az ottaninál természetesen egyelőre kevésbé árnyalt – változata és az ugyanezen a helyeken (is) kifejtett számegyenes-teória. Foglalkozik e tanulmányában Keszler Borbála az egyedi előfordulású képzőkkel (*kerék* : *kerül/kerít*, *segéd* : *segít*, *hasáb* : *hasít*), de hozzáteszi, hogy ez elmentmondásos megfogalmazás, „hiszen a morféma egyik sajátossága, hogy más környezetben is előfordul” (1993: 101).

2.1.2.12. *A szóképzés kompozicionális jellegéről* írott tanulmányában Pete István (1997) a később, a *Az egyes toldalékok besorolási bizonytalanságai* alatt (2.2) tárgyalt Kenesei–Keszler-vitához szól hozzá (2.2.8–9), de mivel ez a vita a konkrét elemek besorolásán túllépett, annak taglalása szükségszerűen itt folytatódik. Szerinte a kompozicionális kritérium nem kritérium, mert „bármely típusú morféma a nyelv legkisebb jelentéssel bíró egysége, s ebből logikusan következik, hogy a morfémaiból álló szavak és szóalakok jelentése belőlük tevődik össze, vagyis [az idiomatikus jellegű megnevezéseket leszámítva] minden többmorfémás szó jelentése par excellence kompozicionális” (i. m. 471). Az érvelésnek azonban hibája, hogy nem vesz tudomást arról, hogy ezen idiomatikus jellegű megnevezések száma igen magas: lényegébe a

lexikalizálódott többmorfémás szavak ezek. Idegen nyelvi példákra hivatkozva Pete az előhangzót is önálló morfémanak tartja.

Szerinte az alapszó és a származékszó közötti kompozicionalitás következő típusai fordulnak elő:

- a) az alapszó és a származékszó denotatív és fogalmi jelentése azonos, a különbség csupán konnotációs és pragmatikai jellegű;
- b) a toldalék az alapszó jelentését módosítja;
- c) a toldalék az alapszónak megváltoztatja a kategoriális jelentését, ezáltal szófaját;
- d) a származékszó mást jelöl, mint az alapszó, ezen belüli altípusok:
 - a) a származékszó jelentése elemeinek jelentéséből tevődik össze;
 - β) a szóképzés során az alapszó jelentése periferikussá válik;
 - γ) a származékszó az alapszó átvitt jelentéséből nő ki;
 - δ) a származékszó jelentése idiomatikus.

A szóképző morféma megkötöttségei Pete szerint lehetnek: szemantikaiak, derivációsak, formaiak, stilisztikaiak és lexikaiak (i. m. 473–5).

2.1.2.13. Kenesei István (1998) *A toldalékmorfémák meghatározásáról* című cikkében Keszler (1997)-tel vitázva kiemeli, hogy bizonyos képzők bizonyos esetekben „nem egyetlen szóhoz, hanem szintaktikai szerkezethez” járulnak hozzá (*fut : futás, de: feltalálja az új porlasztót : az új porlasztó feltalálása*) (i. m. 73), a jeleknél és ragoknál ez a tulajdonság viszont kötelezővé lép elő (i. m. 77–8).

2.1.2.14. Kiefer Ferenc (1998) az *Új magyar nyelvtan* alaktani fejezetében több helyütt is szól e dolgot szempontjából fontos kérdésekről. A *Jel, rag, képző* című alfejezet egyenesen ezeket a problémákat tag-

lalja. Először a derivációs és az inflexiós morféákat, majd a jelet és a ragot próbálja elkülöníteni egymástól. Kiefer itt felsorol számos kritériumot, és felhívja a figyelmet a felmerülő nehézségekre:

- a) az inflexió grammatikai jelentést hordoz, a szóképzés új szavakat hoz létre (de: a helyviszonyragok nem csak grammatikai funkcióval rendelkeznek);
- b) az inflexió nem változtatja meg a szintaktikai környezetet, azaz például az ige vonzatkerete megmarad (csak igeék esetében lehetne releváns, de ott sem mindig érvényes, például: *-gAt*);
- c) a képzés szófajváltást is eredményezhet, a ragozás nem (megengedő jellege miatt nem alkalmas kritériumnak, igazságértéke azonban azon is múlik, hogy az igeneveket a ragozási paradigma részének tekintjük-e);
- d) a szóképzés korlátozottan termékeny (azaz egy szemantikailag meghatározott alosztályra vonatkozik), a ragozás ezzel szemben teljesen termékeny (van azonban teljesen termékeny szóképzés is: *-Ás*, és van nem teljesen termékeny rag is: *-Ul*);
- e) a képzett szó könnyen lexikalizálódhat (sajátos lexikai jelentést vehet fel), a ragozott szó ezzel szemben nem lexikalizálódik (a lexikalizálódási hajlam képzőfüggő, ritka például a kicsinyítő képzők és az *-Ás* esetében);
- f) a képzők belül, a ragok kívül helyezkednek el (a kritérium feltételezi, hogy már megtörtént az elkülönítés, a magyarban érvényes, de nem univerzális);
- g) a szintaktikailag releváns ragok a képzők után, a szó végén helyezkednek el [vö. f)] (i. m. 192–4).

Konklúzióként a következőt állapítja meg: „A képzők és az inflexiós toldalékok egy skála két végpontján helyezkednek el. A tipikus képző új szót hoz létre, megváltoztatja a szintaktikai környezetet, szófajváltást

okoz, nem minden tartományban termékeny, a létrejött szó hajlamos a lexikalizálódásra, és állhat utána más toldalék. A tipikus inflexiós toldalék ezzel szemben nem hoz létre új szót, nem változtatja meg a szintaktikai környezetet, nem okoz szófajváltást, teljesen termékeny, a vele toldalékolt szó nem lexikalizálódik, és nem állhat utána más toldalék” (i. m. 195).

A jel-rag megkülönböztetés kapcsán két kritériumot említ Kiefer: A jel kis mértékben módosítja a szó jelentését, a rag csupán viszonyjelölő – ez szerintem nem állja meg a helyét, vö. *a*). A rag szóalakzáró szerepű, míg a jel nem az – ennek cáfolata: „Ez a meghatározás [...] egyrészt arra kényszerít bennünket, hogy minden egyéb ok híján a birtokos személyragokat birtokos személyjellé minősítsük át, mivel utánuk még más toldalékok is állhatnak, tehát nem szóalakzáró toldalékok. A birtokos személyragok is szintaktikai viszonyok megjelenítői, tehát szintaktikailag relevánsak, az esetragoktól eltérően azonban szintaktikai szerepük csak a főneves szerkezeten belül nyilvánul meg. Másrészt egyéb kritériumok alapján egyértelműen [sic!] képzőnek minősülő határozói toldalékokat (pl. az *-(A)n* toldalékot: *forró + n, meleg + en, piros + an*) is ragoknak kellene tekintetnünk, mivel ezek a határozói toldalékok mindig szóalakzárók. [...] A fentiekből az alábbi következtetést vonhatjuk le: mivel a pozícióbeli különbség sem lehet kritérium a jel és rag megkülönböztetésére, nincs értelme, hogy a kétféle inflexiós toldalék között terminológiai különbséget tegyünk” (i. m. 197).

A szóképzés tárgyalása során Kiefer megállapítja, hogy a grammatikának csupán a termékeny képzőket feladata taglalni, s hozzáfűzi, hogy „a termékenységek vizsgálatánál [...] nem a létező szavak a döntőek, hanem az új képzések lehetősége, utóbbit pedig gyakran csak teszteléssel lehet megállapítani”, valamint felhívja a figyelmet a termékenységre (adott szemantikai és szintaktikai feltételek mellett új szavak létreho-

zásának képessége), gyakoriság (az előfordulások száma) és szabályszerűség (a szóképzés szabály alapján történő volta) különbségére (i. m. 222–3).

Átmeneti kategóriákról szólván Kiefer a *-né*, *-beli*, *-féle*, *-szerű*, *-fajta* elemeket összetételi tagnak minősíti a mellérendelésteszt eredménye miatt (*üveg- vagy porcelánféle*), az *-ék* elemet inflexiós toldaléknak tartja, mivel egyrészt elképzelhetetlen a vele alkotott szóalak lexikalizálódása (itt figyelmen kívül hagyja a lexikalizálódott *katonáék* 'katonaság' szót), másrészt nem követheti képző, végül a *-hAt* toldalék képző mivoltát szintén a lexikalizálódásra való képtelenséggel, a nem kompozicionális jelentéssel és a szemantikai korlátok hiányával indokolja. (A *-né* elem összetételi taggá minősítése már önmagában a mellérendelésteszt alapján sem egyértelmű, a kieferi példa [*trafikos- vagy boltosné*] jólformáltsága legalábbis kétséges, a *Béláné* típusú alakok tövégiidőtartam-váltakozása azonban kizárja, hogy a *-né* elemet összetételi tagnak tarthassuk.) A másik irányú problémára a középfokjelet említi példaként, amely előtt inflexiós toldalék nem állhat, utána viszont képző (ideértve az általa képzőnek tekintett *-Ul* és *-An* elemeket) igen (i. m. 228).

Érdemes megfigyelni, hogy Kiefer állításai milyen sok ponton szembeállíthatók a szintén strukturális alapú Antal elemzésével. A legszembetűnőbb ellentét a jelek megítélésében mutatkozik: míg Antalnál ez a központi kategória, amelynek alapján a toldalékmorfémákat rendszerezi, Kiefer a jel mint kategória önálló létét is tagadja.

2.1.2.15. A *Magyar grammatika* című tankönyvfejezetében Keszler Borbála (2000a) a képző – jel – rag klasszikus felosztását tovább árnyalja, mégpedig úgy, hogy a toldalékokat először két csoportra bontja: a nemzetközi szakirodalomból ismeretes derivációs és inflexiós morfé-

mákra. Az előbbiek közé a képzők tartoznak, míg az utóbbinak két alcsoportja lesz: a jelé és a ragé.

A tankönyvfejezet a magyar szakirodalomban példátlan bőséggel sorolja az egyes toldalékmorféma-típusok jellemzőit:

„1. Derivációs morfémák (képzők)

Új szót hoz létre.

A képző nem része valamilyen jól szervezett kategóriarendszernek.

Az adott szófaji kategóriának nem minden eleméhez tehető hozzá (kivételek: az igenévképzők, az *-ás/-és* és a *-hat/-het* képző).

A képző korlátozottan termékeny (kivételek azonban az igenévképzők, az *-ás/-és* főnévképző és a *-hat/-het* képző).

Nem kötelező elem. Hiánya miatt nem veszünk fel $\emptyset$ morfémát.

Legbelsőbb helyzetű (a tő után következik).

Más kötött morféma állhat utána. Általában megtűr maga mellett más képzőt [...].

Jellemzően állhat utána jel és rag (de: *írva*).

Nem köti meg a szóalak szófaját, azaz nem akadályozza meg a további szófajváltást, például: *folyik* (ige) → *folytat* (ige) → *folytathat* (ige) → *folytatható* (igenév) → *folytathatóság* (főnév). Bizonyos képzők azonban nem engedik meg a további szófajváltást, például a főnévi és a határozói igenév képzője (*-ni, va*), a *-nyi* melléknévi mértékképző stb.

A képző megváltoztathatja a szintaktikai környezetet, azaz a szó bővítési lehetőségeit; például: *(levelet) ír* → *(fontos) irat*; *(nagyon) tiszta* → *(ruhát) tisztít*; de akadnak olyan képzők is, melyek

nem változtatják meg a szó bővítési lehetőségeit: (*levelet*) ír → (*le-velet*) írni; (*piros*) tető → (*piros*) tetejű ház.

A képzők több szinonim változatban jelenhetnek meg, például: adó, adat, adás, adalék, adomány; írás, irat, iromány stb. (de nincs szinonim változata a következő képzőknek: *-d* sorszámnévképző, *-at/-et*, *-tat/-tet* műveltető képző; *-i* melléknévképző; *-talan/-telen*, *-tlan/-tlen* fosztóképző stb.).

Több szóosztály töveihez is járulhatnak, például a fosztóképző járulhat főnévhez, melléknévhez és igéhez (*örömtelen*, *bátortalan*, *műveletlen*); az *-ít* és az *-odik/-edik/-ödik* képző igéhez és melléknévhez is (*állít*, *szépít*; *heveredik*, *sötétedik*) stb.

A szemantikai kapcsolat a tő és a képzett alak között nem mindig transzparens, átlátható, például: *mosogat* 'edényt elmos', *lakodalom*, *fészkelődik*, *házas* 'házastárssal rendelkező'.

2. Az inflexiós morféma (jelek, ragok) általános jellemzői

Többé-kevésbé zárt rendszert alkotnak.

Grammatikai jelentést hordoznak.

A szófajkategória minden eleméhez hozzátehetők (de: **városibb*, **ujjnyibb*, **anyaságibb*, **asztalkor*, **sétálik* stb.).

Nem változtatják meg a szó szófaját.

Nem változtatják meg a szó grammatikai környezetét, azaz nem változtatják meg a szó bővítési lehetőségeit.

Az inflexiós morféma nem jelennek meg több szinonim változatban, csak allomorfokkal számolhatunk (sok esetben előfordul azonban, hogy azonos határozói viszonyt különféle ragokkal is ki lehet fejezni, például okviszony: *méregtől* ~ *mérgében* elsápad; eredményhatározói viszony: egyre *barátságtalanabbá* válik, *darabokra* hullik, *halomba* vágja a fát; célviszony: *kenyérért* megy, a lovak *látására* megy oda, kezét mos a *műtétéhez* stb.).

A szemantikai kapcsolat a tő és a szóalak között transzparens, átlátható.

Több kategóriát is jelölhet egyszerre, például az igei személyragok egyszerre jelölnek számot és személyt.

Egy szóosztály töveire korlátozódik a megjelenésük, tehát vagy csak igéhez (időjelek, módjelek, igei személyragok), vagy csak névszóhoz (többes szám jele, határozóragok) járulhatnak.

a) A jel.

Belső helyet foglal el (tő vagy képző után következik).

Megtűr maga mellett más jeleket (de szófajonként meghatározott módon). Például: ház-**ai-m**, legokos-**abb-ak**. Nem változtatja meg a szó paradigmaticus értékét, csak ugyanazon a síkon eltolja.

Lehet kötelező elem (idő- és módjel az igénél, többesjel a főnévnél), de lehet tetszőleges is (pl. a birtokos személyjel, a birtokjel a főnévnél, a fokjel a melléknévnél).

b) A rag.

Szóalakzáró elem. Más toldalék tehát nem követheti.

Csak egy lehet belőle.

Képzőtlen, képzős és jeles szóhoz egyaránt járulhat.

Szófajkötő elem.

Kötelező elem az igénél és a főnévnél is. Hiánya esetén Ø morfémat veszünk fel.

A ragok egyrészt morfológiailag jelölnek szintaktikai viszonyokat (pl. levelet ír, a kertben ül), másrészt az egyeztetésben van szerepük (pl. **én írok**, **ezt a házat**, **Pétert**, **a barátomat**).” (Keszler 2000a: 58–9.)

2.1.2.16. Pete István (1999) *A szó szerkezeti és derivációs elemzése* című, egyéni hangú tanulmányában részint idegen nyelvi minták alap-

ján, részint a magyar múlt idejű feltételes módnak az igei segédszó előtti, tehát „belső” személyragozása okán elutasítja a ragok kötelezően szóalakzáró voltát, ehelyett szerinte „a rag egy szófajon belüli paradigmatis alaktani kategória különböző aljelentéseit önálló morfémákkal fejezi ki” (i. m. 490), illetve „a jel képzőszerű formaképző, amely egy alaktani kategórián belüli oppozíciónak csak az egyik aljelentését jelöli, ebben a jelentésben végig megmarad” (i. m. 490). Ezek fényében szerinte a magyar nyelv jelmorfémái: *-k* többesjel, *-é* birtokjel, *-i* birtoktöbbségitő jel, *-bb* középfokjel, *leg...bb* felsőfokjel, *legesleg...bb* túlzófokjel, *-j* felszólítómód-jel, *-nA/-nÁ* feltételesmód-jel, *-(t)t* múltidő-jel, *-ni* főnéviigenév-jel, valamint a melléknévi és a határozói igenevek jelei.

A 2.2. alatt tárgyalt bizonytalan besorolású elemek közül a *-hAt* morfémát, mivel valamennyi jellel és raggal társulhat, egyértelműen képzőnek tartja (i. m. 491).

2.1.2.17. Kenesei István (2000) a *Strukturális magyar nyelvtan Morfológia* kötetében Kiefer (1998) kritériumrendszerét és érvelését fejleszti tovább, a nemzetközi szakirodalomra is támaszkodva. Kiefer (1998)-hoz képest új szempontként jelenik meg, hogy „egyetlen szintaktikai környezet sem követel meg meghatározott képzőkkel létrehozott szóalakokat mások helyett, de adott mondatban csak bizonyos inflexiós végződésekkel ellátott szavak jelenhetnek meg” (Kenesei 2000: 130). Majd részletesebben elemzi a szófajváltásnak, a vonzatszerkezet megváltozásának, a jelentések szabályosságának, illetve a szintaktikai meghatározottságnak mint kritériumoknak a tulajdonságait. Konklúzióját két táblázatban foglalja össze, amelyben a ✓ jel az adott feltétel elégséges voltára utal.

	„Képző	Inflexió
Szófajt változtat	+✓	–
Vonzatkeretet változtat	+✓	–
Szemantikailag szabályos	–✓	+
Szintaktikailag meghatározott		
Egyeztetett	–	+✓
Szintagmához csatolt	–	+✓
Névmáshoz járulhat	–	+✓”

(i. m. 133).

	„Jel	Rag
Az inflexiós toldalékot más toldalékmorféma is követheti	+	–”

(i. m. 133).

2.1.2.18. Pete István (2003) a *Hány esetük van a magyar főneveknek?* című cikkében Antal (1961a) és Kiefer (1987) vitáját fűzte tovább. Konklúziója némiképp eltér mindkét korábbi állásponttól, ugyanis szerinte „csak azokat tekintetjük főneveink eseteinek, amelyek előtt határozott névelő használata is lehetséges, továbbá, ha ezeket a ragos szóalakokat a megszámlálható tárgyakat jelölő főnevek esetében többes számban is használhatjuk” (Pete 2003: 311). Ennek az elvnek az alapján (a dativus és a genitivus *-nAk* ragját külön, a nominativus és a genitivus *-Ø* ragját egynek számolva) 17 esetragot számol össze, mivel az Antaltól és Kiefertől képzőknek tartott morféma mellett a *-ként* és az essivus-formalisi *-Ul* ragot is képzőnek tartja. A *-vÁ* ragot határesetnek tartja, mivel határozott névelője nem lehet a vele toldalékolt szónak, többesjel azonban megelőzheti (i. m. 311–2). Pete álláspontjával ellentétben azonban a *-ként* és az *-Ul* morféma szintén állhat többesjel után: *vannak a műben olyan kötőjellel írott szókapcsolatok, amelyeket mai szemmel külön **szavakként** célszerű címszóként felfogni; a **kisvállal-***

kozókként nyilvántartottaknak csak kisebbsége viselkedik piaci szereplőként; a polgárosodás és civilizáció az elemzett művekben egymást helyettesítő **fogalmakként** szerepelnek (a Magyar történeti szövegtár példái az 1990-es évekből, tehát nem kirívó archaizmus); **foglyokul** az kegyetlen Batu elejébe hurcolák; volt, akit bizonytalanná tett küszködése az autodidaktaság hátrányaival – amelyekről pedig már hányszor kiderült, hogy **előnyökül** is szolgálhatnak; Nézem az embereket: csak alig méltóak e névre, / **ordasokul** bennük több a vadállatiság (szintén a Magyar történeti szövegtár példái, de mindenképpen korlátozottabb használatra vallanak: egyrészt sokkal kevesebb adatot lehet találni, másrészt vagy archaizáló, vagy erősen irodalmias, vagy nehézkes stílusú környezetűek).

2.2. Az egyes toldalékok besorolási bizonytalanságai

A képző – jel – rag felosztás problematikus voltát mutatja az is, hogy több kutató számos toldalék hagyományos besorolását kérdőjelezte meg. A konkrét esetek elemzése a rendszerezésre nézve is szolgálhat tanulságokkal, így ezeket a kutatásokat is át kell tekintenünk.

2.2.1. Hexendorf Edit az *-é* toldalékot vizsgálta meg, mert a jel besorolást nem tartotta megfelelőnek. Cikkében csatlakozik „azoknak a véleményéhez, akik a jel kategória megkülönböztetését indokolatlannak találják, s az általában idesorolt elemeket képzőknek tekintik”, s ezek után rögtön meg is állapítja, hogy az *-é* nem rag, mert nem szintaktikai szerepű (1954: 311). Dolgozatának konklúziójaként kijelenti, hogy az *-é* képző, méghozzá denominális nomenképző, s „az *-é* képzős szókat főnévi értékben alkalmazható mellékneveknek tarthatjuk” (i. m. 316–7).

2.2.2. Ezzel szemben Papp István a 2.1.2.2. alatt kifejtett alapokon továbbra is fenntartja az *-é* jelnek minősítését (1955: 296).

2.2.3. Antal László (1961a) a korábban már idézett *A magyar esetrendszer* című tanulmányában a főnévi esetragokon kívül megvizsgálta két, általában jelnek tartott toldalékmorféma besorolását, köztük az *-é* birtokjelét is. Mivel az *-é* elem jel után is megjelenik (*kutyáké*), Antal álláspontja szerint nem lehet képző, de mivel megtűr maga mellett ragot (*kutyáét*), és jel előtt is előfordulhat (*kutyáméi*), rag sem lehet. Így az *-é* egyértelműen jel, minthogy „az alapvető paradigmatis értéket nem módosítja, s jellel társulhat bármely irányból” (i. m. 76).

Az Antaltól vizsgált másik toldalék a *-bb* középfokjel. A problémát az veti fel, „hogyan csak maga mögött tűr meg jelet, maga előtt soha. S [a *-bb*] éppen ezért képzőgyanús, tekintve, hogy a képzők is megtűrik maguk mögött a jelet és csak maguk mögött tűrik meg” (i. m. 75).

A középfokjel képzőszerű (de ugyanígy jelre is jellemző) tulajdonságai:

- a) jel nem léphet fel előtte;
- b) szó eleji helyzetet nem foglalhat el;
- c) következhet utána rag.

A középfokjelet azonban

- d) lényegében nem követheti képző (jel és rag viszont igen, nem úgy, mint a *-stUl* típusú elemek után).

Mivel a *-bb* rag nem lehet, így Antal szerint egyértelműen jel (i. m. 75). A perdöntő d) kritérium teljesülése azonban némileg kétséges (*nagyobbít*), az érvelés tehát nincs kellően megalapozva.

2.2.4. Az *-é* morféma státusát Lotz János (1967) is vizsgálta *A magyar {-É} morféma* című tanulmányában. Az *az én (gyönyörű szép háza)mban : az eny – é – mben* és az *az én (falu)m (tornyá)ban : az én (falu)m – é – ban : az eny – é – m – é – ben* stb. példák mutatta levezetésből (i. m. 187) „nyilvánvaló, hogy az *-é* a birtokolt nominális szintagma törészét helyettesíti, arra mutat rá; minden más kötelező paradigmatis információ (grammatikai kategória), tehát szám, személyi vonatkozás és a személy száma, valamint a mondatviszonyító elemek (esetrag, névutó) maradnak. Ezért az *-é* nem tartozik a deklinációs paradigmába, se nem »jel«, se nem rag. Használata eltér minden más nominális képzőtől is, mert egyrészt disztribucionális szempontból követhet minden más bázisragot, és minden nomenképzőt is, másrészt követheti bármilyen bázisrag vagy esetrag vagy névutó. Mivel jelentése pronominális, rámutató (vagy egy szintaktikai viszonyra, ami az összefüggésből ismert, vagy egy adott helyzetre), ezért vagy külön kategóriát kell az *-é* számára felállítani, vagy pedig a képző egészen rendkívüli alosztályának kellene tekintenünk, de semmiképpen sem »jel«-nek. Az első a jobb megoldás” (i. m. 188–9).

Az Antalétól oly mértékben eltérő elemzés oka, hogy míg Antal mindvégig formális morfológiai alapokon dolgozik, Lotz a szintaxisból indul ki (ezt a szintaktikai alapú elemzést viszi tovább Bartos 2000: 684–96).

2.2.5. Lotz János (1969) az *-é*-hez kapcsolódóan *A magyar {-ÉK} morfémát* is elemzi. Számára „nyilvánvaló [...], hogy két morfémából áll; az *-é*-t és a *-k*-t két különálló morfémának kell tekintenünk. [...] Így az {-Ék} az alábbi módon elemezendő: *é* (a tőhöz való tartozás jele) + $\emptyset$ (3. személy) + *k* (többes szám). Ez az elemzés megvilágítja azt is, hogy az {-Ék} megfelel a többes számú alakoknak; névmási jellege pedig azt magyarázza meg, miért korlátozottak jelzői” (i. m. 192–3).

Az okfejtés tetszetős, de az *-é* és az *-ék* fenti levezetésének a következő folyománya lenne: *Péter – é – k : Péter (családja)k*. Ez vagy nem létező alak, vagy fel kell tennünk a *-k ~ -i* allomorfiát. Ez azonban az elemzéssel szintén inkompatibilis, mivel *Péterék* $\neq$ *Péteréi*.

2.2.6. *Nyelvtantanításunk néhány terminológiai kérdése* című cikkében Rácz Endre (1992) a birtokos személyrag – birtokos személyjel elnevezések problémáját fejti ki bővebben, rendszerezéstani tanulságokkal.

Az általa vizsgált három szempont: ezek a toldalékok

- a) lezárják a szóalakot,
- b) nem változtatják meg a mondatrészi szerepet, viszont
- c) a szám-személy morfémák családjába tartoznak.

Az *a)* és a *b)* a jelekre, míg a *c)* inkább a ragokra jellemző tulajdonság, így Rácz kijelenti, hogy a birtokos személyjel „olyan jel, amelynek teljes paradigmája van” (i. m. 31).

2.2.7. M. Korchmáros Valéria (1995) *Az -ék: többesjel!* című tanulmányában Lotzhoz hasonlóan az *-ék* családnévképző hagyományos besorolását vitatja, a kérdésről azonban másként vélekedik. M.

Korchmáros szerint ugyanis a vizsgált morféma egyetlen jel, amely méghozzá oppozícióban áll a *-k* többesjellel. Ezt az oppozíciót a többség minőségében látja a tanulmány szerzője: a *-k* a homogén többség kifejezője (*nénik* = 'több néni'), az *-ék* pedig a heterogén többségé (*néniék* = 'a néni és társai') (i. m.).

2.2.8. A toldalékmorféma-típusok elhatárolásával kapcsolatos vitára a *-hAt* elem besorolásának apropóján is sor került. Ezt Kenesei Istvánnak (1996) a *Képző vagy nem képző?* című cikke indította el. Ebben a kérdéses elemet jelnek minősíti, a következő kritériumokat véve figyelembe:

- a) a rag az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető, a képző nem;
- b) a ragozás során létrejött forma jelentése mindig kompozicionális, a szóképzés során nem;
- c) a ragot más kötött morféma nem követheti, a képzőt igen (i. m. 92).

S minthogy „ami nem képző, de nem is sorrendben a más végződést fel nem vevő legkülső affixum, azt jelnek kell nevezni” (i. m. 92), a *-hAt* jel.

2.2.9. *Képző-e a -hat, -het?* címmel Keszler Borbála (1997) reagált Kenesei közleményére. (A tanulmány számos általános tanulsággal is szolgál, mivel azonban a megfogalmazott kritériumok – kibővítve – megtalálhatók a Keszler [2000a]-ben, ezekről a 2.1.2.15. alatt már esett szó.)

Keszler Borbála a Kenesei a) kritériumára ellenpéldaként hozza a melléknévi *-An*, *-lAg* toldalékokat (**boldogtalan*, **szépleg* – sokan ezeket a toldalékokat nem tartják viszont ragoknak, így az ellenpélda ereje korlátozott), illetve azt a tényt, hogy „*-uk*, *-ük*, *-juk*, *-jük* személyragot csak a tárgyias igék, *-ik*, *-ék* személyragot pedig csak az ikes igék”

(1997: 87) vehetnek fel, ellenkező irányú ellenpéldák az igenévképző, az *-Ás* és a *-hAt*, mivelhogy bármely igéhez járulhatnak.

A Kenesei-féle *b)* kritérium cáfolataként említi Keszler Borbála a *-bA* különféle jelentéseit: „a *lisztbe* (korpa is keveredett) [...] ’a liszt köze’, a *megyébe* (látogattak) [...] ’a megye területére’, [...] belefárad a *munkába* (okh.), *látogatóba/vendégségbe/háztűznézőbe* (cél) ment, *cso-korba/koszorúba* (eredmh.) köti a virágot, mindenféle *vállalkozásba* (pontosan meg nem határozható jelentésű határozó) belefogott stb.” (i. m. 88). Itt is vannak ellenkező irányú ellenpéldák a speciális (ellentétpárja: általános, vö. Károly 1970: 350–6) jelentésű képzők (*-né*, *-Ász*, *-ék*, *-ít*, *-Ul*, *-hAt*, *-tAlAn*, *-hAtÓ*, *-hAtAtlAn*, *-beli*, *-féle*, *-szerű*, *-fajta*, *-nyi*).

A *c)* kritérium kapcsán Keszler Borbála a képzők sorrendiségéről tesz fontos megállapításokat. A képzők így több csoportra oszlanak:

- a)* előttük nem állhat képző (*-An*, *-Ad*; *-Og*; *-AlOm*, *-AtAg*);
- b)* előttük és utánuk is állhat képző (*-gAt*, *-vÁny*, *-dOs*, *-tAt*);
- c)* utánuk csak bizonyos típusú képzők állhatnak, mások nem (az *-Ás*, a *-hAt* után igeképző nem állhat);
- d)* utánuk igen ritkán vagy egyáltalán nem áll újabb képző (*-sÓ*, *-i*, *-beli*, *-nyi*; *-ék*; *-ni*, *-vA* – utóbbiak után jel, illetve sem jel, sem rag nem állhat) (1997: 88).

A tanulmányt a szerző egy, a *-hAt* képzőre vonatkozó és egy általános, rendszerbeli következtetéssel zárja.

Az előbbi: „A *-hat*, *-het* megfelel a képzőség több kritériumának is: nem kötelező elem, a szótő vagy a képző után következik, állhat utána jel és rag, a *-hat*, *-het* képzős szó szintagma értékével bír: *dolgozhat* : *képes dolgozni* [...]. Minden jelet és ragot megelőz. A *-hat*, *-het* után azonban nem állhat újabb igeképző, sőt a befejezett és a beálló történésű melléknévi igenév képzője sem [...], s névszóképző is csak ritkán

(láthatni, tudhatni, láthatási, lakhatási)” (i. m. 89). A befejezett melléknévi igenév képzőjének *-hAt* képzőt követő tilalma mintha az elmúlt évtizedben lazult volna, bár továbbra is korlátozott használatúak az efféle alakulatok, mint: *a barna, sok vihart láthatott levelezőlap; a gyakran örökletes, de valamilyen születési sérülés által is okozhatott diszlexia; a Rádió Bridge-ben már hallhatott Kálmán Olga* (a példák a Magyar nemzeti szövegtárból származnak). Keszler Borbála szerint tehát a *-hAt* toldalékmorfémának a képző volta kétséges, de a jelek csoportjába való besorolás szintűgy.

A másik, az általánosabb záró megállapítás pedig azt mondja ki, hogy a „képzőinket leginkább számegyenesen lehetne elképzelni”, amelyen a jellemző tulajdonságok megléte és hiánya szerint helyezkednek el az egyes elemek (i. m. 89).

A vita általánossá válása okán a további cikkek ismertetése a 2.1.2.12–13. pontokban olvasható.

2.3. A toldalékomorfémák rendszerezési kérdéseinek megítélése a nemzetközi szakirodalomban

Jelen dolgozatban a nemzetközi szakirodalom áttekintése korántsem olyan részletekbe menő, mint a magyar nyelvűé. Ezt a lehetőségek kényszerítő hatásán túl indokolja az is, hogy az agglutináló jellegű magyar nyelv toldaléktipológiája nagymértékben elüt a flektáló alapú indoeurópai nyelvekétől, s főként az izoláló jegyeket nem kis mértékben mutató angolétól. Minthogy azonban a nyelvtudomány fejlődésének irányát ma leginkább az angolszász szakirodalom határozza meg, semmiképp sem lehetséges eltekinteni bizonyos művek feldolgozásától, annál is inkább, hogy néhány, a magyarban eddig nem vagy alig használatos, de jól használható kritériumot lehet így a magyarra alkalmazni.

Az indoeurópai nyelvek tipológiai sajátosságaiból magától értődő természetességgel következik, hogy szinte kivétel nélkül csak a deriváció és inflexió elkülönítésével találkozhatunk. Az ezeket szétválasztó szempontok azonban – megszorításokkal – alkalmazhatók a magyar nyelvre is. A tanulmányok áttekintését – a korábbi fejezetek tiszta kronológiájától eltérően – itt elsődlegesen a vizsgált nyelv határozza meg, s csupán azon belül az időrend.

2.3.1. Az **angol** nyelvre vonatkozó elemzések közül több is említésre érdemes.

2.3.1.1. Generatív nyelvszemléletű munkájában Aronoff (1979) így nyilatkozik az inflexió és deriváció elhatárolásáról: „a megkülönböztetésük könnyed és néha csalóka, de a legkevésbé sem hasznos”. Ennek ellenére néhány apró megjegyzést tesz a két kategória elkülönítésére vonatkozóan. Szerinte az inflexió morféma legfontosabb elkülönítőjegye a szuppletivizmusra, azaz az alakkiegészülésre való hajlam (ez a foga-

lom a magyar nyelvtanírói hagyományban inkább lexémák kapcsán használatos, pl. a *van* bizonyos paradigmatis alakjai a *lesz* többől hozhatók létre). Megállapítja valamint azt is, hogy a múlt idő inkább deriváció, mint inflexió folytán jön létre (i m. 2–3).

2.3.1.2. Morfológiájában Matthews (1991) külön terjedelmes fejezetet szentel az inflexió és deriváció összehasonlításának. Nála e két kategória szétválasztásának szükségességét a szótár/lexikon és a nyelvtan/grammatika kettőssége adja meg.

Kiindulási pontja a deriváció szófajváltó szerepe, de nem tartja ki-elégítőnek a szempontot, mert egyrészt a szófajtani besorolás részben konvención alapul, s nem dönthető el egyértelműen (pl. névszók szétválasztása főnevekre és melléknevekre, az igenevek kérdése), másrészt a szóképzésnek a szófajváltás nem kötelező tulajdonsága. A nemek jelölése szintén problémás eseteket idéz elő, mert e kategóriát az angolban például derivációval, az olaszban viszont inflexióval fejezik ki. Az inflexió szintaktikailag meghatározott entitás, ez azonban nem jelent elég-séges feltételt az elhatároláshoz. Nehézséget jelent, hogy szintaktikai képzők is meghatározhatják a vonzatot – ez szintén átmeneti esetként kezelendő.

Deriváció és inflexió szétválasztására Matthews megemlíti a helyettesíthetőség próbáját, azaz ha a toldalékolt szó helyettesíthető ugyanabban a szintaktikai környezetben a tövel, akkor új lexéma keletkezett, tehát derivációval állunk szemben, a kritérium azonban nem egyértelmű (alapfokú melléknév helyettesíthető közép fokúval, de közép fokú nem feltétlenül alap- vagy felsőfokúval). A szabályosság kritériuma arra épít, hogy a szóképzés szabályosságában mindig vannak hézagok, azaz a képzett szó jelentése hajlamosabb eltérni a várt kompozicionális jelentéstől, de ez a kritérium sem teljesül kivétel nélkül.

Végezetül Matthews megállapítja, hogy nincs olyan kritérium, amely önmagában elegendő lenne deriváció és inflexió elhatárolására (1991: 42–53).

2.3.1.3. A Carstairs-McCarthy-féle, alapjában véve generatív szemléletű morfológiakönyv (1992) épphogy említést tesz a kérdésről. Először hosszabban értekezik arról, hogy számos szerző nem látja szükségesnek még az inflexió felvételét sem a morfológiába, hanem a szótárba helyezi listák formájában. A könyvben felvetett elkülönítési szempontok: az inflexiós morfémák paradigmába rendeződnek, a derivációsak nem; az inflexiós morfémák általában a szóalak végéhez, a derivációsak pedig a szótóhoz közelebb helyezkednek el (i. m. 44–7).

2.3.1.4. A *The Encyclopedia of Language and Linguistics* III. kötetében megjelent *Inflection and Derivation* című szócikkében Plank (1994), miután megállapítja, hogy a toldalékmorféma-típusok egydimenziós kontinuumot alkotnak, – nagyobb csoportokba rendezve – 28 szempontot ad meg, amelyek segítséget nyújtanak a derivációs és inflexiós morfémák elkülönítésében. Ezek (a gondolatjel előtt mindig az inflexióra, utána a derivációra jellemző tulajdonság áll):

Fogalom, jelentés, kötelezőség:

1. A szóalak denotátuma a szótőével azonos – attól különbözik.
2. A szóalak és a szótő azonos lexéma különböző alakja – különböző lexéma.
3. A toldalék jelentése viszonylag elvont – konkrét.
4. A toldalék használata az adott szóosztálynál grammatikailag kötelező – nem kötelező.

Kategoriális infrastruktúra (paradigma):

5. A toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része – nem része.

Szón kívüli szintagmatikus kapcsolatok:

6. A toldalék funkciója viszonyító – nem viszonyító.
7. A szóalak valamilyen más elemmel mint irányító taggal egyeztetve van – nincs egyeztetve.
8. A szóalak egyeztetést irányít – nem irányít.
9. A toldalék vonzatszerpet jelöl ki – nem jelöl ki.
10. A szóalak azonos tövű, morfológiailag egyszerűbb, a vizsgált toldalékot nem tartalmazó szóalakkal nem helyettesíthető – helyettesíthető.

Szón belüli szintagmatikus kapcsolatok:

11. A toldalék a többinél közelebb van a szóalak széléhez – a tőhöz.
12. A toldalék töváltakozást nem okoz – okoz.
13. A töváltakozás, amennyiben van, szabályos – egyedi.
14. A toldalékváltozatok közti választás viszonylag kötött – szabad.
15. A szóalak azonos tövű szinonimával nem fejezhető ki – kifejezhető.
16. A homonimaképződés a szóalak létrejöttét nem tiltja – tiltja.
17. A toldalék más toldalék mellett állhat – nem állhat.

A tőszó és a szóalak viszonya:

18. A toldalék jelentése különböző tövek esetén ugyanaz – eltérő.
19. A szóalak és a szótő jelentésének kapcsolata mindig áttetsző – legalább néha átlátszatlan.
20. A toldalék használata az adott tőosztályon belül korlátlan – valamilyen módon korlátozott.
21. Olyan szóalak, amelynek töve egyedül az adott toldalékkal fordul elő, nem létezik – létezik.
22. A toldalékolt szó és a tőszó szófaja azonos – eltérhet.
23. A toldalék használata a tő szófajához van kötve – nincs kötve.
24. A szóalak szófaját a toldalék meghatározza – nem határozza meg teljesen.

25. A toldalék egy szóalakban többször nem fordulhat elő – előfordulhat.

A toldalék alakja:

26. A toldalék allomorfjai egymásra hasonlítanak – nem hasonlítanak.

27. A toldalék alakja önálló szóóra nem emlékeztet – emlékeztet.

Nyelvek közti változatok:

28. A toldalék egyéb nyelvekbeli előfordulása gyakori – ritka.

Az elemi megkülönböztetőjegyek felsorolása után – amelyek nem általános, hanem angol nyelvészeti illetőségűek – Plank hat angol toldalékot (-s: egyes szám harmadik személyű igei személyrag, -s: többesjel, -en: kezdő-kauzatív igenemképző, -ion: nomen actionis-nomen acti képző, a-: állapot-helyzet prefixum, -ling: kicsinyítő képző) a 28 szempont alapján megvizsgálva az alábbi következtetésekre jut. Az egyes kategóriák jó része sem bináris, így együttesen még bonyolultabb kép tárul elénk. A kritériumok rendezése: 17, 20, 19, 21, 8, 5, 9, 6, 7, 14, 4, 10, 15, 22, 26, 1, 2, 11, 16, 13, 27, 12, 18, 23, 3, 28, 24, 25, ami azt jelenti, hogy a sor elején levő kritériumok dőlnek el a legkönnyebben a derivációs morféma jellemző tulajdonság irányába, a sor végén szereplők pedig ellenkezőleg. Plank szükségesnek látja, hogy ezen kritériumok mentén vizsgálják meg az angol toldalékmorfémákat, mert számos kérdés csak így tisztázódhat (1994).

2.3.1.5. A Spencer-féle morfológia (1995) a deriváció-inflexió kérdéssel foglalkozó első kritériuma: a deriváció mint (esetlegesen más szófajú) új lexikai egység létrehozója szerepel, erre azonban ellenpéldának hozza a nomenverbumokat, amelyek szófajiságát csupán az inflexió elem(ek) jelöli(k). Felveti, hogy az inflexió morfológia a szóból szerkesztés, míg a derivációs morfológia a szóvá szerkesztés tana (vö. Berrár 1982: 7), de rögtön hozzá is fűzi, hogy a helyzet sokkal bonyolultabb, az inflexió és deriváció közötti határvonal szinte meghúzhatatlan,

bármely nyelvet vizsgáljuk is (Spencer 1995: 9–12). Az inflexió természetéről szólva megállapítja, hogy az inflexiós morféma tipikusan szintaktikai szerepűek (egyeztetés, kormányzás), és általában a tőtől távolabb helyezkednek el, mint a derivációs morféma. Jellemző még az inflexiós morfémaakra a derivációsakkal szemben, hogy paradigmába rendeződnek. Az inflexió és deriváció elválaszthatatlanságára végezetül hoz néhány orosz példát, amelyben az inflexiós morféma derivációsak módjára viselkednek (i. m. 193–7).

2.3.2. A Grevisse-féle **francia** nyelvtan (1986) a toldalékmorfematípusok elhatárolásának kérdését fel sem veti, a képzők szerepét mindössze a következőkben határozza meg: a képző megváltoztathatja a főszófaját (főnév/melléknév → ige, melléknév → határozószó, melléknév → főnév, ige → nomen actionis, ige → nomen agentis, főnév → melléknév); a szófaj megváltoztatása nélkül szemantikai vagy stilisztikai árnyalatot fejezhet ki (ilyen árnyalatok: nőneműsítés, kicsinyítés, gyakoriság, gyűjtőnévképzés, közelítés, pejoráció); számos képzőnek nagyon változatos jelentése van; bizonyos képzők kiegészítik egymást [vö. Károly 1965b párhuzamos képzői] (Grevisse 1986: 218–9).

2.3.3. Az **orosz** akadémiai nyelvtan kizárólag funkcionális szempontokat figyelembe véve s kritériumokat egyáltalán nem adva a következő csoportokra osztja a kötött morfémaakat: prefixumok, szóképző szuffixumok (képzők), szómódosító szuffixumok (a melléknévi és határozói igenév, valamint a közép fok és a múlt idő toldalékai), posztfixumok (ezek mindig a ragozott szóalakhoz kapcsolódnak), interfixumok (kötőhangzók), flexiók (szintaktikai szerepű komplex toldalékok: a nem, a szám, az eset és a személy kifejezői, valamint a főnévi igenév toldaléka) (Шведова 1982: 129, 754–60).

Ez a magyarra vonatkoztatva a „jel” kategóriája melletti érvként, valamint a melléknévi és a határozói igenevek képzőinek jel volta, illetve a főnévi igenév ragos igealak volta melletti argumentációként tekinthető.

2.3.4. A Jan Petr (1986) szerkesztette **cseh** akadémiai nyelvtan igen keveset szól a toldalékmorfémák osztályozásáról. Megállapítja, hogy a szóalak felépítése: (prefixum +) gyök (a magyar terminológiában: abszolút tő) + tőalkotó toldalék + végződés, ahol a gyök és a tőalkotó toldalék együttesét tőnek (a magyar terminológiában: relatív tőnek), a tőalkotó toldalék és a végződés együttesét formánsnak nevezi (i. m. 254–5). Ez a felfogás – a terminológiai problémáktól eltekintve – kizárólag a deriváció – inflexió oppozícióra épül, s a besorolásban nélkülöz mindennemű kritériumot.

2.3.5. Nem egyetlen nyelv vonatkozásában vizsgálódnak az alábbi források.

2.3.5.1. A témában meghatározó tanulmányában Dressler (1989) sok nyelv tanulmányozásából levont húsz prototipikus kritériumot sorol fel az inflexió és a deriváció szétválasztására. Ezek:

1. a derivációs morfémák funkciója a lexikai gazdagítás, az inflexiós morfémáké nem;
2. az inflexiós morfémáknak a szintaxis kiszolgálása a feladata, ez a derivációs morfémáknál csak közvetett;
3. az inflexiós morfémák kötelezők, a derivációs morfémák nem (vö. 2);
4. a hangalak és jelentés közötti kölcsönösen egyértelmű megfelelés jóval nagyobb szerephez jut az inflexiós morfémáknál, mint a derivációs morfémáknál (vö. 3);

5. a változatosság és a versengés tipikus a derivációs morfémáknál, de ritka az inflexiós morfémáknál (vö. 3, 4);
6. a nyelvspecifikus kategóriák a derivációs morfémák körében jóval gyakoribbak (vö. 1, 2);
7. az egyöntetűség jellemzőbb az inflexiós, mint a derivációs morfémákra (vö. 4);
8. az inflexiós morfémák jelentése absztraktabb a derivációs morfémákénál (vö. 2, 6, 7);
9. az egyeztetés gyakoribb az inflexiós, mint a derivációs morfémákkal kapcsolatban (vö. 2);
10. az inflexiós morfémák morfoszemantikusan sokkal inkább transzparenssek, mint a derivációs morfémák (vö. 1, 2, 3, 7, 8);
11. az inflexiós morfémák tipikusan produktívabbak a derivációs morfémáknál (vö. 3, 4, 5, 7, 8, 10);
12. a prototipikus inflexiós morféma nem változtatja meg az alapszó szófaját, míg a derivációs morféma gyakran (vö. 1, 2);
13. a helyettesíthetőség sokkal inkább jellemző a derivációs morfémákkal kapcsolatban, mint az inflexióssal (vö. 12);
14. a derivációs morfémák könnyebben ismételhetők, mint az inflexiós morfémák (vö. 12, 1);
15. az inflexiós morfémák kevésbé változtatják meg a jelentést, mint a derivációs morfémák (vö. 2, 8, 10);
16. az inflexiós morfémák általában paradigmákba és inflexiós osztályokba rendeződnek, ez sokkal kevésbé jellemző a derivációs morfémákra (vö. 1, 2, 12, 15);
17. az analógiás kiegyenlítődés sokkal könnyebben megy végbe az inflexiós morfémáknál, mint a derivációs morfémáknál (vö. 16);
18. az elfogadott derivációs származékok sokkal inkább tárolódnak a memóriában, mint az inflexióssok (vö. 1, 10, 11);

19. az inflexiós morfémák a szótótól távolabb, a derivációs morfémák a szótóhoz közelebb helyezkednek el – ennek okai:
- a) a derivációs morfémák új szót alkotnak, az inflexiós morfémák nem (vö. 1, 18);
 - b) a tőnek van a legkonkrétabb jelentése, a derivációs morfémák kevésbé konkrétak, az inflexiós morfémák a legabsztraktabbak (vö. 8);
 - c) az inflexiós morfémák a szintaktikai funkció jelölői, a derivációs morfémák nem (vö. 2);
20. minden nyelvben a tövek mutatják a legváltozatosabb alakokat, a derivációs morfémák kisebb változatosságot mutatnak, s legkiseb-
bet az inflexiós morfémák [vö. 8, 19b)] (i. m. 6–9).

2.3.5.2. A *Morphology I–II.* kézikönyv *Inflection and derivation* fejezetében Booij (2000) az alábbi kilenc – korábban: Dresslernél, illetve Planknál már tárgyalt –kritériumra összpontosítva tekinti át az inflexió és deriváció közötti különbségeket:

- 1. szófajváltás (a deriváció nem kötelezően vált szófajt);
- 2. kötelezőség (az inflexió kötelező);
- 3. paradigma (az inflexió gyakran paradigmába rendeződik);
- 4. teljeskörűség és produktivitás (az inflexiós szabályok hajlamosak a teljeskörűségre és a produktivitásra);
- 5. szemantikai transzparencia;
- 6. pszicholingvisztikai különbségek (a deriváció eredménye könnyebben tárolódik a mentális lexikonban, mint az inflexióé – ez a kritérium nagyjából megfelel az egyéb források lexikalizációs kritériumának);
- 7. rekurzivitás, ismételhetőség (bizonyos nyelvekben bizonyos derivációs morfémák ismételhetők egy szóalakon belül);

8. szintaktikai relevancia (az inflexió releváns a szintaxis szempontjából; az inflexiós morfémák például egyeztetés vagy vonzatosság által vannak meghatározva);
9. morfémasorrend (2000: 361–6).

2.3.5.3. Aronoff és Fudeman (2005) *What is morphology?* című egyetemi tankönyvében miután nagy általánosságban megállapítja, hogy a deriváció új lexémát hoz létre, az inflexió a szintaktikai környezet által meghatározott szóalakot állítja elő, részletezve az alábbi különbségeket emeli ki deriváció és inflexió között:

1. az inflexió nem változtatja meg a tőnek a lexikai jelentését, illetve a szófaját, a deriváció megváltoztathatja a szófajt, és jellemzően megváltoztatja a jelentést;
2. az inflexiót a szintaxis határozza meg, a derivációt nem;
3. az inflexió rendszerint produktívabb a derivációnál, az inflexió a szófaji kategória minden eleméhez viszonylag szabadon járulhat;
4. a derivációs morfémák hajlamosak közelebb lenni a tőhöz, mint az inflexiós morfémák;
5. feltehetőleg a derivációval létrejött lexémák inkább jelen vannak a mentális lexikonban, mint az inflexióval létrejött szóalakok – ugyanakkor valószínűleg némely szóalak is megjelenik a mentális lexikonban, és jó néhány derivációs származék is tárolás nélkül, röptében keletkezik (i. m. 160–2).

3. KÍSÉRLET A MAGYAR TOLDALÉKMORFÉMÁK RENDSZEREZÉSÉRE

3.1. Módszer és cél

Az alábbiakban a teljes magyar toldalékmorféma-állomány jellemzése következik a 2. pontban, a Tudománytörténeti áttekintésben megismert szempontok alapján. Ez azért nagyon fontos, mert a kutatók eddig a képző – jel – rag vagy a deriváció – inflexió felosztást axiómaszerűen adottnak tekintették, s ezek jellemzéséhez kerestek szempontokat. Jónak minősítették azokat a kritériumokat, amelyek többé-kevésbé korreláltak az intuitív, illetve hagyományos funkcionális-szemantikai alapú osztályozással.

A most következő eljárás mód ennek azonban épp az ellenkezőjét követi, célja ugyanis megtapasztalni, hogy az egyes elemek a kritériumok alapján milyen természetes osztályokba rendeződnek. A korábbi, **induktív** módszer helyett tehát most a **deduktív** elemzésnek kell számot adnia a magyar toldalékmorfémák rendszeréről. Arra mindezek mellett bizvást számíthatunk, hogy ez az elemzés – eredményeit tekintve – sok hasonlóságot fog mutatni a korábbi elemzésekkel, de a fenti distinkció elvi jelentőségén túl újdonság az is, hogy a magyar toldalékmorfémákra eddig nem (vagy nem az egész rendszeren) alkalmazott számos kritérium kipróbálható. (Egy efféle elemzésnek előnye továbbá az is, hogy általa korábbi ismereteink megbízhatóbbá, értékesebbé válnak, kevésbé lesznek ingatagok.) A deduktív módszernek viszont – kevésbé előnyös – folyománya az is, hogy kirekeszt néhány kritériumot a vizsgálatból. Kedvező ugyanakkor, hogy pusztán azokat, amelyek rekurzívak, azaz a kritérium alkalmazásakor visszautalnak a képző, a jel

vagy a rag fogalmára; illetőleg olyat tartalmaznak, mint „azonos típusú toldalék”; stb.

Természetesen, ez az eljárás sem tudja kiküszöbölni a hagyományos kategorizálás nyomait, minthogy a kritériumok a képző – jel – rag, illetve derivációs – inflexiós morféma tulajdonságaiból lettek elvonva. Ezt a kikerülhetetlen hibát a kritériumok nagy száma azonban talán mérsékli.

3.2. A kritériumok

Következzenek először tehát a toldalékmorfémák osztályozására a továbbiakban használandó szempontok, amelyek felsorolása lényegében az eddig tárgyalt szempontok összefoglalásának is tekinthető. Ez a felsorolás nem tartalmazza a fentebb már kizárt rekurzív kritériumokat és – minthogy általában objektivizálhatatlan – a jelentésváltozás mértékére támaszkodókat sem; eltekint továbbá azoktól is, amelyek a magyarban vagy (legalábbis a teljes toldalékállomány többségére nézve) értelmezhetetlenek, vagy az összes toldalékmorfémát egyetlen osztályba sorolják (tehát a magyar **nyelvre** jellemzőek, s nem a toldalékmorfémák egy bizonyos osztályára). Néhány felmerült kritérium összevontan került a felsorolásba, nevezetesen azok, amelyek lényegében egyenértékűek, s így ugyanazt a morfémaosztályt határozzák meg. Az összevont kritériumok a következők: *a)* a toldalékmorféma paradigma részét képezi, illetve a toldalékmorféma-csoport az adott szóosztályhoz kötelezően társul; *b)* a toldalékok – párhuzamos, szuppletív toldalékok (főként képzők) – együttesen fedik le az adott funkciót, illetve szinonim toldalékok váltakoznak. (Az egyes kritériumok után hivatkozott források száma a kritériumok fontosságának meghatározására – részben a források nem független volta miatt is – alkalmatlan, a hivatkozások csak a kritériumot bővebben kifejtő helyre vannak hivatva utalni.)

A rendszerezéshez alkalmazott kritériumok a következők (a leggyakrabban emlegetettektől a ritkábbakig; egyelőre érdemi, nyelvi elvű rendezés nélkül):

1. **a toldaléknak szintaktikai funkciója van** (Hexendorf 1954, Papp I. 1955, Károly 1961, Károly 1965b, Velcsovné 1968, Kiefer 1987, Dressler 1989, Matthews 1991, Rácz 1992,

- Plank 1994, Spencer 1995, Kiefer 1998, Keszler 2000a, Kenesei 2000, Booij 2000, Aronoff–Fudeman 2005);
2. **a toldalék az alapszó szófaját nem változtathatja meg** (Károly 1965b, Berrár 1973, Grevisse 1986, Kiefer 1987, Dressler 1989, Matthews 1991, Plank 1994, Spencer 1995, Pete 1997, Kiefer 1998, Keszler 2000a, Kenesei 2000, Booij 2000, Aronoff–Fudeman 2005);
 3. **a szóalak jelentése mindig kompozicionális, a szemantikai kapcsolat a tő és a szóalak között mindig transzparens** (Károly 1965b, Berrár 1973, Dressler 1989, Matthews 1991, Plank 1994, Kenesei 1996, Pete 1997, Kiefer 1998, Keszler 2000a, Booij 2000, Kenesei 2000);
 4. **a toldalék nem hoz létre új lexémát** (Papp I. 1955, Károly 1961, Berrár 1973, Dressler 1989, Plank 1994, Spencer 1995, Kiefer 1998, Keszler 2000a, Booij 2000, Aronoff–Fudeman 2005);
 5. **a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező** (Antal 1961a, Antal 1964, Velcsovné 1968, Dressler 1989, Carstairs-McCarthy 1992, Rácz 1992, Plank 1994, Spencer 1995, Keszler 2000a, Booij 2000);
 6. **a toldalék lezárja a szóalakot** (Károly 1965b, Velcsovné 1968, Berrár 1973, Rácz 1992, Kenesei 1996, Kiefer 1998, Keszler 2000a, Kenesei 2000);
 7. **a toldalék az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető** (Antal 1961a, Berrár 1973, Plank 1994, Kenesei 1996, Keszler 2000a, Booij 2000, Aronoff–Fudeman 2005);

8. **a toldalék ma is produktív** (Károly 1965b, Berrár 1973, Dressler 1989, Kiefer 1998, Keszler 2000a, Booij 2000, Aronoff–Fudeman 2005);
9. **a toldalék kormányzás által jelölődik ki: például a szóalak egyeztetve van, vagy vonzatot fejez ki** (Károly 1965b, Dressler 1989, Plank 1994, Spencer 1995, Keszler 2000a, Kenesei 2000, Booij 2000);
10. **a toldalékra jellemző a szinonimía, az alakkiegészülés** (Károly 1965b, Aronoff 1979, Grevisse 1986, Dressler 1989, Plank 1994, Keszler 2000a);
11. **a szóalak nem alakítható szintagmává** (Papp I. 1953, Károly 1965b, Szabó 1969, Berrár 1973, Keszler 1993);
12. **a toldalék nem játszik szerepet a szó bővítési lehetőségeinek, vonzatának meghatározásában** (Károly 1965b, Plank 1994, Kiefer 1998, Keszler 2000a, Kenesei 2000);
13. **a toldalék nem játszik szerepet a szóalak szófajának meghatározásában** (Károly 1965b, Velcsovné 1968, Plank 1994, Aronoff–Fudeman 2005);
14. **a szóalak a szintaktikai jólformáltság megsértése nélkül nem helyettesíthető azonos tövű, egyszerűbb szóalakokkal** (Antal 1964, Dressler 1989, Matthews 1991, Plank 1994);
15. **a toldalék egy szóalakban nem ismétlődhet** (Dressler 1989, Plank 1994, Booij 2000);
16. **a toldalék a későbbi szófajváltást megtiltja** (Berrár 1973, Keszler 2000a);
17. **a toldalék csupán egy szóosztály töveihez járulhat** (Plank 1994, Keszler 2000a);

18. **a toldalék szintaktikai szerkezetéhez járulhat** (Kenesei 1998, Kenesei 2000);
19. **a toldalék egyszerre több kategóriát jelöl** (Keszler 2000a);
20. **a toldalék szó eleji helyzetben is szerepelhet** (Antal 1961a);
21. **a toldalék nem okoz töváltakozást** (Plank 1994);
22. **a toldaléknak nincs modális funkciója** (Károly 1965b).

3.2.1. Az egyes kritériumok értelmezési és alkalmazási problémái

Számos kritérium (a szófajváltásé – 2, a teljeskörűségé – 7, a produktivitásé – 8 és a bemeneti korlátozottságé – 17) a szófajiság fogalmára épül, így nem független a mögöttes szófaji rendszertől. Ebből adódóan elkerülhetetlen néhány szófajelméleti megfontolás megtétele.

A manapság két legjellemzőbb vélemény szerint a szófaji rendszer vagy több szempontú (pl. Keszler 2000c), vagy egy szempontú (pl. Kenesei 2000: 93–128) elemzésen alapul. A hagyományos, szemantikai alapú felfogástól eltérően abban mindkét iskola egyetért, hogy a fő szempont a szintaxisé. Annyi azonban talán megállapítható, hogy a szintaxis által kijelölt fő szófaji osztályokon belül, a morfológiai jegyekben is tükröződő szemantikai osztályok elkülöníthetők legyenek. Ennek viszont következménye a névmások, illetve a számnevek elkülönítése, sőt esetleg az idő- vagy mértékkifejezők önálló szófaji kategóriájának feltételezése. (Adott esetben a személynevek is önálló szófaji kategóriának tekinthetők; ezek körében pedig az amúgy korlátozottan produktív *-izmus* képző teljes produktivitást tud mutatni.)

Ugyane kritériumok vizsgálatakor többértelmű a „szófaji osztály, szóosztály” megnevezés, ugyanis nem elhanyagolható a különbség aközött, hogy ’szófaj’ vagy ’szófaj vagy annál kisebb grammatikailag meghatározott szóosztály’ értelmű kitételt tartalmaz a kritérium.

Circulus vitiosusba fullad bizonyos, például $-(A)n$ vagy $-lAg$ toldalékos szavak szófajiságának, illetve az őket alkotó morféma típusának megállapítása. Mivel a határozószó-képzés és a határozóragozás egyaránt aktuális határozószót hoz létre (az aktuális szófajiságról l. bővebben például Lengyel 2000c), nem nagyon adódik eszköz a lexikai szófajiság meghatározására. Talán leginkább arra lehet támaszkodni, hogy a ragos főnév tipikusabban vonzat, míg a határozószó tipikusabban szabad határozó. Mivel azonban a vonzatosság sem mindenkor egyértelműen megoldható probléma, ezzel is csak eggyel tovább hárítódik a kérdés megválaszolása. (A kérdéses szóalakzáró toldalékok mindazonáltal nem jellemzően lehetnek régens által megkövetelve. Másik részről viszont a határozószók létrejöttének tipikus módja éppen a ragszilárdulás, így az is kérdés, hogy létezhet-e egyáltalán határozószó-képzés.)

A szófajisággal kapcsolatban nehézséget jelent például az is, hogy az igeneveket önálló szófajnak tekintsük-e, vagy az igei paradigma részének. A kérdésről szól például Antal (1961b: 275), Pete (1999: 490–1), Lengyel (2000b: 29–37), Kenesei (2000: 116–28), különféle konklúziókkal. Mivel e dolgozatnak nem célja e kérdésben állást foglalni, az elemzések ütköztetésétől eltekintünk (de vö. még 2.3.3.).

Az alábbiakban részletezett felmerült bizonytalanságok, vitatott álláspontok a kódoláskor a $\emptyset$ szimbólum használatával rögzítődnek.

3.2.1.1. A toldaléknak szintaktikai funkciója van. A szintaktikai funkció megnevezés kétértelmű, mert szintaktikai funkciónak tekinthető a vonzatszerkezet megváltoztatása, illetve a vonzatszerepre való alkalmassá tétel egyaránt. Márpedig az előbbi tipikus derivációs, az

utóbbi tipikus inflexiós tulajdonság. A kritériumnak tehát az egyértelműbb megfogalmazása: a toldaléknak olyan funkciója van, ami szó (vagy a kifejezés) mondatba illesztését elősegíti. A ragokon kívül például tipikusan ilyenek az igenévképzők, illetve az egyéb olyan képzők, amelyek a szintaktikai fában felfelé változtatják meg a kifejezés arcát anélkül, hogy lefelé (tehát a vonzatstruktúrában) komolyabb változást eredményeznének.

Nem egyértelmű ezen kritérium szempontjából a felszólító mód jelenek megítélése, ugyanis magának a felszólító módnak nem szintaktikai, hanem modális funkciója van elsősorban, mivel azonban e toldalék egyben a kötőmódnak is jele, ami már kifejezetten szintaktikai meghatározottságú, mégis teljesülni látszik a kritérium.

3.2.1.2. A toldalék az alapszó szófaját nem változtathatja meg. A korábban felvetett szófaji nehézségeken kívül felvethető annak problémája is, hogy mivel a magyar képzőállomány tipikusan bemenet-érzékeny (ez az agglutináló nyelvekre jellemző tipológiai sajátosság), egy több szófajú tőhöz kapcsolódó képző esetén nem feltétlenül egyértelmű, hogy történt-e az adott esetben szófajváltás. (A produktív képzők szófaji kategóriákat érintő kérdéseiről bővebben l. Ladányi 1999b.)

A kritériumhoz kapcsolódik a morfológiailag jelöletlen szófajváltás, a konverzió problematikája is (vö. Kiefer 2005). Ez elsősorban az *-Ó*, a *-((O)t)t* és a *-hAtnék* toldalékokat érinti. Amennyiben felteszünk egy melléknévi igenév $\rightarrow$ főnév konverziót, az előbbieket esetében elegendő egy képző nyilvántartása, a másik lehetőség azonban a homonim képzők leírása. A melléknévi igenév $\rightarrow$ melléknév konverziót lényegében automatikusnak tartva, a melléknévi igenév $\rightarrow$ főnév konverzió megszorításaira azonban tekintettel önálló igenévi és főnévképző toldalék feltételezése, ellenben az önálló melléknévképző elvetése látszik a legcélszerűbbnek. Mivel más igealakok nem főnevesülhetnek, a *-hAtnék* esetében

összeforrott főnévképző regisztrálása bizonyult a megoldásnak (ha az *úrhatnám* alak nem lenne elszigetelt jelenség, sokkal inkább megfontolásra méltó lenne konverziót feltételezni).

3.2.1.3. A szóalak jelentése mindig kompozicionális, a szemantikai kapcsolat a tő és a szóalak között mindig transzparens. A kompozicionalitás erős összefüggésben áll a produktivitással; hiszen egy produktív toldalék (amennyiben nem áll fenn lexikai blokkolás), mivel morfoszemantikai szabály révén működik, kompozicionális jelentésű származékszót hoz létre. Lexikai blokkolás viszont csak lexikalizálódott elemek segítségével lehetséges (akkor sem feltétlen), így e három kritérium kölcsönösen összefügg egymással. Erre példa a *-gAt* képző, amellyel számos lexikalizálódott származék keletkezett (pl. *mosogat*, *beszélget*), ennek ellenére az iteratív és a deminutív akcióminőség jelölésében produktív (vö. Kiefer 2000a: 292).

A kompozicionalitás értékelését megnehezíti mind az alkotó morfémák, mind a származékszó poliszém volta. Például a névszóragok vagy a birtokviszony révén a birtokos személyjel számtalan szemantikai viszonyt kifejezhet a mondatbeli környezet függvényében, ez azonban nem korlátozza a kompozicionalitást, hiszen az adott névszórag vagy a birtokviszony a tőtől, illetve annak jelentésétől többé-kevésbé függően számtalan poliszém jelentéssel rendelkezhet.

Noha tipikusan a képzőkre jellemző a kompozicionalitás hiánya, a ragok körében például a ragszilárdulással keletkezett határozószók, illetve a *katonáék* 'katonaság' heterogéntöbbes-jeles alak említhető ilyenként.

A kompozicionalitás és a transzparencia tulajdonképpen külön, két kritériumként is vizsgálható lenne, hiszen lehetséges és létezik is számos olyan szóalak, amely a naiv beszélő nyelvérzéke alapján, morfoszemantikailag transzparens módon szegmentálható, ugyanakkor a szó-

alak jelentése nem vezethető le kompozicionális módon elemeinek jelentéséből. Mivel azonban ez utóbbi tulajdonság nehezen tesztelhető, és nem annyira grammatikai, mint pszichológiai jellegű, célszerűbbnek bizonyult a kompozicionalitás szempontját meghatározóbbnak tartani.

3.2.1.4. A toldalék nem hoz létre új lexémát. Nehézséget jelent annak eldöntése, mit jelent a kritériumban az új lexéma, az új szótári szó, hiszen ez valójában lexikográfiai konvenció s nem grammatikai jellemző (az *Erdélyi magyar szótörténeti tár*ban például számos, az egyéb szótárakban nem önálló címszóként kidolgozott szó – például igenevek, műveltető képzős származékok – kapott önálló szócikket). Ehhez persze kapcsolódik, hogy szótári kidolgozásra sokkal inkább találatnak érdekesnek a nem kompozicionális és egyben lexikalizálódott alakulatok, így a teljesen produktív, morfoszemantikailag transzparens és kompozicionális jelentésű képzések, alkalmi összetételek szótárba kerülése és így új, önálló lexémaként való említése kétségesebb.

Mindemellett persze ide kapcsolódik, hogy az új lexéma létrejötte, azaz a lexikalizáció a mentális lexikonban lenne vizsgálándó, sőt ideális esetben csak a lexikográfiai hagyomány figyelmen kívül hagyható is lenne. A pszicholingvisztikai kutatások ma azonban még nem olyan pontosak, hogy minden egyes eset tesztelhető lenne. A tendenciák azonban párhuzamosak a szótári gyakorlattal. (Vö. Lukács 2001.)

De nem egyértelmű annak eldöntése sem, hogy az *arab*, *arabs* és *arabus* egyetlen lexéma három alakváltozata, vagy három önálló lexéma – és ez visszavetül a szóalakzáró morfémáik megítélésére is. A háttérben többek közt továbbá itt is a szó mint entitás definíciós problémái állnak (Kenesei 2000: 76–9; Bauer 2000).

Így például a sor- és törtszámnevek képzői inkább a megfelelő tőszámnévnek mint lexémának a származékai csupán, sőt felvethető,

hogy a $\emptyset$ fokon jelölt tőszámnév, az *-Vd* képzős törtszámnév és az *-Vdik* képzős sorszámnév paradigmát alkotnak.

3.2.1.5. A toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező. A kritérium első fele többé-kevésbé objektív, a második fele azonban az elemzési keret függvénye (hiszen $\emptyset$ morfémat mindig a nyelvtelőr vesz fel). A kritérium első fele is okoz azonban nehézséget, hiszen egyrészt kételemű rendszer tulajdonképpen bármilyen esetben feltehető (márpedig a többes szám is épp ilyen), másrészt az igenemek és akcióminőségek képzőinek körében nem szokás paradigmáról beszélni, mégis hasonló mintázatot mutatnak a mód- vagy időjelekéhez.

3.2.1.6. A toldalék lezárja a szóalakot. A szóalakzárással kapcsolatban is felmerülhet probléma. Felvethető, hogy a határozói igenév képzője nem szóalakzáró, ugyanis követheti *-n/-an/-en*, illetve *-st* rag, amennyiben a *-ván/-vén* és *-vást/-vést* alakokat szételemezzük. Ennek pedig sem morfológiai, sem szemantikai akadálya nincs, bár a *-vást/-vést* mai nyelvi használhatósága korántsem egyértelmű.

Ha egy toldalék lezárja a szóalakot, az tulajdonképpen azt jelenti, hogy ragozhatatlan aktuális szófajiságú szót hoz létre. Mivel a legtipikusabb ragozhatatlan szófaj (természetesen számos kivétellel) a határozószó, így a határozószói aktuális szófaji szerep (határozói igenév, határozóragos névszók) mintegy csapdaként ejti foglyul a szóalakot, megakadályozván a további toldalékolást. (Ez a megközelítés némiképp rokon azzal az Antal [1961a]-ban bemutatott gondolattal, amely szerint a képzők és a ragok bizonyos értelemben hasonlatosak egymáshoz, a jel kategóriája jelent más minőséget, és a képzőt, illetve a ragot csupán a jelhez képesti pozíció határozza meg.)

A másik hasonló csapda voltaképp absztraktabb: a teljes fegyverzettű mondatfőtag: ennek két tipikus megvalósulása a véges igealak, vala-

mint a tagolatlan mondategység, azaz ennek a központi vagy egyetlen eleme, a mondatszó. E két gravitációs csomópont között feszül tehát a mondatszerkezet, a köztes tartományban viszonylag szabad vibrálásban.

Természetesen megemlítendő, hogy a szóalakzáró határozóragok közül számosra következhet *-i* melléknévképző, így a szóalakzárás is csupán viszonylagos tulajdonság.

3.2.1.7. A toldalék az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető. E kritérium teljesülésének szükséges, de nem elégséges feltétele a produktivitás, amivel a legszorosabb összefüggésben van. Lehetséges például több toldalékmorféma együttes (szuppletív) halmazára vonatkoztatni a kritériumot – például a *-lAg*, *-An*, *-Ul*. Ennek az esetnek a megfelelése ugyanakkor kétséges.

Az adott toldalék a teljes körű alkalmazás során persze számos esetben nem létező, csupán potenciális szót hoz létre (vö. Ladányi 2000), ez azonban nem okoz tesztelési nehézséget.

(A szófaji kategóriával kapcsolatos egyéb észrevételekről bővebben a 3.2.1. bevezetőjében.)

3.2.1.8. A toldalék ma is produktív. A produktivitás kérdésköre a morfológia kutatásában igen aktuális téma. Mivel a 4. pontban, az Esettanulmányok között egy ezzel kapcsolatos jelenségek kör részletesebb kifejtésére is sor kerül, itt csak egyetlen részprobléma felvillantása látszik szükségesnek.

Nehezen vagy egyáltalán nem tesztelhető egy toldalékmorféma produktivitása, ha a bemeneti szófaji kategória zárt osztályt alkot. Így általában a számnevekre illeszkedő toldalékokról nem lehet eldönteni, hogy produktívak-e, vagy sem, hiszen nem létezik olyan új számnév, amin ez az állítás verifikálható lenne. A színnevek is meglehetősen zárt osztályt alkotnak, de nem teljesen zártak, így például a színnevekhez já-

roló 'valamilyennek látszik; valamilyennek tart' jelentésű *-ll* képző tesztelhető a potenciális *magentáll(ik)* szóalakkal (efféle mondat elképzelhetőnek tűnik: *Ott magentállik egy T-Com-hirdetés!*). Mindazonáltal régebbi színnevek esetében sem korlátlanul produktív az *-ll* képző (**rózsaszínellik*).

3.2.1.9. A toldalék kormányzás által jelölődik ki: például a szóalak egyeztetve van, vagy vonzatot fejez ki. Ez a kritérium a szintaktikai funkció alesete, tehát ha ez teljesül, annak is teljesülnie kell, a megfordítás azonban nem igaz.

Az egyeztetés alapesetei mellett Kugler Nóra (1999) meggyőző érvekkel rámutat arra, hogy az *-é* birtokjel is részt vesz az egyeztetésben, ezt természetesen figyelembe kell venni az egyes morfémák jellemzésénél.

3.2.1.10. A toldalékra jellemző a szinonímia, az alakkiegészülés. A szinonim/szuppletív képzőkre tipikus példa a kicsinyítő, illetve a gyakorító képzők tartománya, illetve az *-l* és a *-z* igeképzők.

3.2.1.11. A szóalak nem alakítható szintagmává. A szintagmává alakíthatóság kritériuma sem független teljesen a szófajtani, illetve szintagmatani kerettől, hiszen szoros értelemben a névutós szerkezetté (pl. *asztalnál ~ asztal mellett*), esetleg tagadószerű kapcsolattá (pl. *boldogtalan ~ nem boldog*) alakítás a hagyományos grammatikában nem felel meg a szintagmává alakítás kritériumának. Ennek áthidalására szerencsésebb lenne a kritérium efféle megfogalmazása: a szóalaknak van kifejtett, azaz többszavas parafrázisa.

A szintagmává alakítás és a toldalékszinonímia összefügg egymással, hiszen mindkettő tulajdonképpen parafrázis, és az egyikfajta parafrázis megléte valószínűsíti a másikfajta parafrázis létrehozhatóságát. (Ez viszont különössé teszi, hogy az egyik kritérium az inflexió, a másik a deriváció mellett szól.)

A szintagmává alakítás a kompozicionalitással is összefüggésben áll, hiszen egy szóalak jelentésének kompozicionalitását többek között épp szintagmává alakítással lehet bizonyítani.

A szintagmává alakítás mindezen túl valójában sokszor pusztán a tesztelő nyelvi kreativitását méri, hiszen ha egyáltalán nem létezne megfelelő parafrázis, az illető toldalék vagy toldalékolt szó nem lenne értelmezhető a szótárakban. Az viszont vitathatatlan tény, hogy minél elemibb és absztraktabb a jelentés, annál nehezebb a parafrázis megvalósítása.

3.2.1.12. A toldalék nem játszik szerepet a szó bővítési lehetőségeinek, vonzatának meghatározásában. Ez a kritérium a korábbiak közül a legszorosabb kapcsolatban a szófajváltásával van. A szófajváltásnak ugyanakkor vannak fokozatai a környezet megváltoztatását tekintve. A legenyhébb esetben a szintaktikai környezet csak felfelé változik meg – ez minden szófajváltással per definitionem együtt jár. Lefelé azonban az egyes esetek különböznek abban a tekintetben, hogy az alapszó bővítményszerkezetéből mennyit őriznek meg, illetve mennyit vesznek fel mellé.

3.2.1.13. A toldalék nem játszik szerepet a szóalak szófajának meghatározásában. Ez a kritérium is megfogalmazható pontosabban, formalizáltabban: nincs olyan eset, amikor a kimeneti és a bemeneti szófaj eltér egymástól, eltérésnek tekintve azt az esetet is, amikor a bemenetnek (tehát a tőnek) nincs szófaj(iság)a. Ez, tehát a fiktív tövekhez járulók képzők adják a legfőbb eltérést 2. kritériumtól.

3.2.1.14–22. Ezeknek a kritériumoknak az alkalmazása nem igényel bővebb kommentárt.

3.3. A vizsgált elemek

A vizsgált elemek csokorba gyűjtésében az általánosan jelnek és ragnak nevezett elemek összegyűjtése – kis számuk, világos rendszerük és gyakori tárgyalásuk miatt – nem okoz gondot, más a helyzet azonban a képzőknél. Mivel a magyar nyelvtanokban a képzők listája nem tekinthető teljesnek (még a legbővebb felsorolást tartalmazó akadémiai nyelvtanban is mutatkoznak hiányosságok – Ruzsiczky 1961), szükségesnek látszik a magyar nyelv teljes, nem kizárólag a produktívakra kiterjedő képzőállományának a feltérképezése.

A képzők összegyűjtésében alapvetően három forrásra lehet támaszkodni: Veenker teljes magyar toldalék- és toldalékcsoportgyűjteményére (1968), *A magyar nyelv szóvégmutato szótárának* (Papp F. 1969) számítógépes adatbázis változatára, az ún. debreceni tezauszra (DT–2) (vö. Papp F. 1992), valamint a *Magyar értelmező kéziszótár* második kiadásának meghatározott adatait feldolgozó adatbázisra (Mártonfi 2003). Mivel Veenker sok olyan elemet is felvesz képzőnek, amelyet disztribúciós analízissel nem lehet kimutatni, így szinkrón szempontból semmiképp sem önálló morféma (ilyen pl. az *-ev* deverbális melléknévképző, amely egyedül a *merev* szóban fordul elő), ezért ezen vakadatok kiszűrésére kitűnően alkalmas volt a DT–2 részadatbázisa, az $A = 1$ (nem összetett tő); $G = 1$ (képző a szó végén), 3 (képző a szó végén és közepén), 8 (idegen vég), 9 (egyéb, többnyire ragszilárdulással keletkezett alakulatok) beállítással. A DT–2 is sokszor képzettnek elemez szinkrón szemmel képzetlen töveket, de mivel egy véges szósort könnyen ellenőrizhető, a DT–2 jól használható segédeszköznek bizonyult. A nagyobb szóállomány miatt a megfelelő végződésű szavak áttekintésében nyújtott segítséget az értelmező kéziszótár adatbázisa.

3.3.1. Akkor beszélhetünk szinkrón szempontból egy képző (sőt bármely morféma) létéről – legalábbis e dolgozat további részében –, ha van legkevesebb két azonos nyelvtani környezetű, morfoszemantikailag kielemezhető, nem fiktív (passzív, fantom-) tőhöz kapcsolódó előfordulása (vö. Keszler 1993: 100–1; Laczkó 2000: 39), még akkor is, ha egyébként (az ún. egyedi kötött morfémák esetében; vö. Laczkó i. m. 48) világosan érezhető a morfológiai tagoltság (egyedi kötött morféma lehet „tő”: *sze-bb*, lehet „összetételi utótag”: *fa-batka*, valamint lehet „képző”: *golyó-bis*). Ez alól egyetlen kivételt jelentenek a palatális-veláris (vagy egyéb) párban jelentkező toldalékok, ahol amennyiben az egyik változat legalább kétszer előfordul, elegendő a másik egyetlen előfordulása is. (Ez a követelmény természetesen árnyalható, de részben kvantitatív vizsgálatról lévén szó, az egyértelmű határ meghúzása elkerülhetetlen.)

Az a kikötés, hogy legyen legalább két nem fiktív tőhöz kapcsolódó előfordulás, azért is szerencsés, mert ezáltal a magyarban előforduló idegen szavak tipikus végződéseinek jó része (erről a csoportról bővebben a 4. pontban, az Esettanulmányok között), illetőleg a csak csonkult utónevekhez járuló becéző képzők (amelyek viselkedése nagymértékben eltér az egész magyar morfológiai rendszertől; vö. Kiefer 1998: 226–7) kívül kerülnek a tárgyalandó toldalékok halmazán.

Felvethető lenne, hogy miként számos nyelvtan teszi (pl. Kiefer 1998; Kiefer–Ladányi 2000a, 2000b), csupán a produktív elemek lennének a vizsgálat tárgyának tekintendők, de számot lehet vetni a már nem produktív, de disztribúciós elemzéssel a naiv/ideális beszélő számára is könnyedén kielemezhető toldalékmorfémákkal is (vö. Keszler 2000; T. Somogyi 2000). Mivel azonban a beszélő birtokában van vagy lehet ennek a tudásnak (a pszicho- és neurolingvisztikai kutatások ezt a képet a jövőben természetesen árnyalhatják), nem lenne célszerű kirekeszteni a

vizsgálatból a már nem produktív elemeket (így viszont a produktivitás mint vizsgálati szempont használható).

3.3.2. A képzők listázásában különös nehézséget jelentenek az összetett képzők, a toldalékok vizsgálata során ugyanis sokszor nem könnyű eldönteni, hogy két képző egymásutánjáról vagy egy összetett képzőről van szó (vö. H. Varga 2000).

A helyzet akkor persze egyértelmű, ha a közbülső (csak egyképzős) alak nem létezik, ilyenkor már nyilvánvalóan lehet összetett képzőről beszélni. Ha viszont a közbülső alak is létezik, a jelentéskülönbség nem biztos érv, hiszen az néhány szóalakban (esetleg analógiásan terjedve) is kialakulhatott.

Sok esetben nagyon nehéz eldönteni, hogy egy jelentésváltozást szenvedett kétképzős szóval vagy egy már összeforrott képzőbokkal ellátott szóval van-e dolgunk (vö. Keszler 2000b: 313). Amennyiben a közbülső alak is létezik, az egyedi jelentésváltozások feltételezhetősége miatt semmiképp sem elegendő a két előfordulás, csak jóval több esetén lehet összetett képzőről beszélni.

3.3.2.1. Az összetett képzők között tartják számon a *-hAtÓ*, *-hAtAt-lAn* képzőket. Ennek megítélése azonban korántsem egyértelmű. A kérdéssel régebben Velcsov Mártonné (1971–1972), újabban Kiefer Ferenc (1998: 225–6, 252–3, 261) foglalkozott. Az elhatárolásban náluk felmerült szempontok: az *-Ó* képzős alak aktív, míg a *-hAtÓ* képzős passzívált tövű; az *-Ó* képzős alak ritkán, a *-hAtÓ* képzős gyakran szerepel állítmányi pozícióban.

Az előbbi kritérium csak gyakorisági jellegű, ugyanis *-Ó* képzővel is ismerünk (legalábbis tág értelemben vett) passzív alakulatokat, például: *bevásárlóközpont*, *desztillálótorony*, *edzőfürdő*, *eldobó palack/üveg*, *ellenőrző csavar*, *előkészítő adatlap*, *javítóműhely*, *kaszálórét*, *legelőmező*,

olvasókönyv, parkolóház, rakodóvágány, rendező pályaudvar, sétálóutca, taposómalom, vágómarha (a példák részben: Csányi–Fábián–Csengeri Pintér 1990: 20, illetve Hadrovics 1992: 370–1), noha ezek egy része csak tágabb értelemben (nem tárgyi, hanem határozói) passzívum; a *-hAtÓ* képzővel pedig ismerünk aktív alakulatokat, például: *bekövetkehető, éghető, fegyverfogható, közlésre kerülhető, nagyehető, okozható, számba jöhető, szóba jöhető, telhető, váltható* (Velcsovné 1971–1972: 112, 114, 116), illetve *előfordulható* (Ruzsiczky 1961: 384).

A második kritérium (mely arra épül, hogy folyamatos melléknévi igenév nem, melléknév állhat állítmányi pozícióban) sokkal stabilabbnak látszik.

A szófajtság tesztelésére azonban felvethető még a bővíthetőség szempontja is, amelynek alapján a *-hAtÓ* képzős alakulatok melléknévi igenévnek mutatkoznak: *bajt okozható, könnyen olvasható, közlésre kerülhető, számba jöhető* stb.

A melléknév és a melléknévi igenév elhatárolására az eddigieken kívül Lengyel Klára még annak megvizsgálását javasolja, hogy az adott szó fokozható-e, illetve állhat-e határozóként (2000a: 237); mindkét kritérium teljesülése a melléknévi jelleget igazolja. A fokozhatóság néhol egyértelmű: *lakhatóbb, várhatóbb*, de sokszor nehézkesnek tűnik: **kovácsolhatóbb, *mozgathatóbb, *állíthatóbb*; itt az *inkább* vagy *jobban* szavak használata mondható általánosabbnak, természetesebbnek: *jobban kovácsolható, inkább mozgatható, inkább állítható*. (Csakúgy mint az *-Ó* képzős igenévnél, a *-hAtÓ*-s alakulatok közül is a lexikalizálódott vagy alkalmilag szófajt váltott elemek fokozhatók.)

A határozói szerep vizsgálatakor is hasonló képet kapunk.

Megállapíthatjuk tehát: a szófajtesztek néhol inkább a melléknévi, néhol inkább a melléknévi igenévi szerep mellett tanúskodnak. Tekintettel arra, hogy a szófajtesztek kimenetele nem egységes, és a mellék-

névi igenevek képesek szófajváltásra a melléknév irányában, a *-hAtÓ* képzős alakulatok inkább sorolhatók a melléknévi igenév, mint a melléknév kategóriájába, hiszen a melléknév → melléknévi igenév szófajváltás lehetetlen. Ennek viszont az a következménye, hogy a *-hAtÓ*-t nem tekinthetjük összetett képzőnek, hanem két képző egymásutánjának kell tartanunk.

Hasonló argumentumok alapján Lengyel Klára (2000b: 46–9) a *-hAtÓ* képzőt összetett képzőnek tekinti, de nem melléknév-, hanem igenévképzőnek. Ez mindenképpen szellemes megoldás, viszont mivel igenév előállhat a *-hAt* és az *-Ó* képző egymásutánjával is, és mint láttuk, a passzíválás is kezelhető összetett képző feltételezése nélkül, az egyszerűbb elemzés, tehát a két képző egymásutánja mellett kell döntenünk. Ezt megtámogatják a korábban már idézett *-hAt-Ott* képzős alakok is.

A *-hAtAtlAn* esetében ezt még könnyebben megtehetjük, nincs ugyanis olyan kritérium, amely elválasztaná a *-hAtAtlAn*-os alakulatokat a *-hAt-AtlAn*-os alakulatoktól: a *-hAtAtlAn* összetett képzővé minősítése melletti egyetlen érv a *-hAtÓ*-val való oppozíciója lehet. Ezt viszont a fentiekben elvetettük.

3.3.2.2. Az összetett képzők közt szokás említeni a *-sÁgOs* képzőt is. Ennek tárgyalásakor a következő eseteket különíthetjük el:

a) a szótó ige vagy egy szófajú főnév (*barátságos, emberséges, fáradtságos, gazdaságos, imádságos, költséges, lehetséges, mesterséges, mulatságos, nevetséges, orvosságos, szövetséges, tanulságos, tehetséges, válságos, vesződéses, veszteséges; rémséges*), ekkor mindig két képző járul a tőhöz (kivétel: *rémséges* [*~ rémes*], ennek analógiás oka lehet);

b) a szótó melléknév vagy határozószó, de a *-sÁg* képzős relatív tő lexikalizálódott, és kellően gyakori, ekkor egyértelműen a relatív tőhöz járul az *-Os* képző, így szintén két képzőről van szó (*bensőséges, bizton-*

ságos, egészséges, egységes, elégséges, ellenséges, feleséges, igazságos, készséges, kétséges, közönséges, sajátosságos, szabadságos, szélsőséges, szükséges, tisztességes, újságos, valóságos, viszontagságos, zöldséges);

c) a szótő melléknév, a képzett szó jelentése a melléknévi tő jelentése, de fokozva, nyomósítva: ez az összetett képző prototipikus használata (ez persze a 'valamilyen tulajdonsággal ellátott' jelentés specializációjának is felfogható) (*bátorságos, boldogságos, bőséges, fényességes, gyönyörűséges, hívságos, hűséges, inséges, jóságos, magasságos, méltóságos, mélységes, nagyságos, nyomorúságos, szentséges, szépséges, szörnyűséges, vígságos*);

d) a szótő határozószó, nem a -sÁg képzőhöz járul további képző, de a -sÁgOs nem is nyomósítást fejez ki, itt szintén összetett képzőről van szó (*felséges, fenséges, fensőbbiséges, fensőséges, túlságos*).

Érdeemes még megvizsgálni a *dicsőséges* szót, ennek felépítése ugyanis mind a b)-ben, mind a c)-ben megjelölt módon értelmezhető: az ilyen szóalakok vezethettek a -sÁgOs képző kialakulásához.

3.3.2.3. Összetettképző-gyanús az -iAs is. Az ezzel létrejött alakok azonban tisztán elemezhetők a következőképpen: 'az -i-s relatív tőben jelölt tulajdonsággal felruházott, ahhoz hasonló' jelentésű -As képzős származék, tehát: *állatias* 'az állathihoz hasonló', *amerikaiias* 'az amerikai(ak)ra jellemző, ahhoz hasonló', *gépies* 'a gépire hasonló', *nemzeties* 'nemzeti érzéssel felruházott, azzal rendelkező'. Természetesen az így keletkezett szavakon végbemehetnek jelentésváltozások (*anyagias, gyakorlatias, harcias, házias, kísérteties, udvarias*), de mivel egységes képzőtartalom nem alakul ki, ez sem lehet érv amellet, hogy összetett képzősnek tartsuk az alakulatokat.

Az -iAs megítélésének következtében az amúgy is ritka előfordulású, tehát bokrosodásra még kevésbé alkalmas -sias (*falusias, tanyasias*) végződést sem tarthatjuk összetett képzőnek.

3.3.2.4. A *-kÁs* képzős alakulatokban mindenképpen összetett képzőről kell beszélnünk, hiszen a közbülső alak nem is létezik, vagy ha igen, akkor is más jelentésben és periferikusan (*bohókás, édeskés, fanyarkás, hosszúkás, kövérkés, savanykás, szomorkás*).

3.3.2.5. Ugyanez a helyzet a *-lAgOs* összetett képzővel (*elsődleges, fajlagos, függőleges, hallgatólagos, harmadlagos, időleges, kezdetleges, különleges, látszólagos, másodlagos, maszlagos, merőleges, részleges, sajátlagos, semleges, tárgyilagos, tényleges, tetszőleges, vagylagos, végleges*), bár vannak szép számmal szételemezendő példák is (*állítólagos, átlagos, egyetemleges, előleges, érdemleges, esetleges, folytatólagos, fölösleges, futólagos, nemleges, névleges, szenvedőleges, színleges, tettleges, tevőleges, utólagos, viszonylagos*).

3.3.2.6. A *-hAtnék* valójában nem is összetett képző, hanem szóvége-megelevenedéssel szófajváltás, tehát talán inkább egységes képzőnek tekintendő.

3.3.2.7. A *-szOri*, illetve a *-szOrOs* végzések morfoszemantikailag egyértelműen szételemezhetők, az összetett képző mivoltuk mellett egyetlen érv a toldalékmorféma-sorrendre vonatkozó megállapításokkal való szembenállás lehet: ez azonban semmiképpen nem elegendő érv.

A *-szOrtA* végződés önálló *-tA* toldalék hiányában sokkal könnyebben tekinthető egységesnek.

A toldalékmorféma-lista többi összetett eleme a fentiekhez hasonló ismérveket mutat.

3.3.3. Vitás lehet még a képzőszerű utótagok megítélése (Kiefer 1998: 228, 261; Keszler 2000b: 317). A *-beli, -fajta, -féle, -szerű*, továbbá esetleg a *-nemű* elemek utótagok amiatt, hogy bármelyikük megjelenhet mellérendelésben (*város- és falubeliek, két- vagy háromfajta, üveg- vagy porcelánféle, rádió- vagy televíziószerű; mindenféle és -fajta; papír- és*

ruhanemű), viszont képzőszerűek, mivel kötött morféma, amelyek nem jelenhetnek meg szó eleji helyzetben (vö. Antal 1961a: 68).

A *(-fajta)* kötött morféma volta ráadásul erősen kétséges. Léteznek továbbá kötött összetételi tagok: előtagok (pl. *gyógy-*) és utótagok (pl. *-centrikus*) egyaránt. Ugyanakkor Kiefer Ferenc képzőszerű utótagnak minősíti a *-né* képzőt (1998: 228), de vele kapcsolatban egyrészt a mellérendelést nem meggyőző (**trafikos- vagy boltosné*), másrészt kimondottan toldalékra jellemző tulajdonsága, hogy tő végi időtartamváltakozást okoz (*vicéné, Kovács Béláné*). Így a *-né* képző volta kellően megalapozottnak látszik. Mivel a *-beli* morféma megjelenhet mellérendelésben, viszont nemhogy korlátozottan (*fajta, féleség, ?szerűség*), egyáltalán nem állhat szókezdő helyzetben, ráadásul jobbára váltakozhat az *-i* képzővel, átmenetnek tartható a képzők és az utótagok tartománya között.

A képzőszerű utótagok körét az is fellazítja, hogy mellettük lehetne beszélni például a *-mód, -szám, -rét* ragszerű utótagokról is.

Toldalékok a nyelvtörténet folyamán számos esetben keletkeztek önálló lexéma agglutinációjával, így nem feltétlenül alaptalan annak feltételezése, hogy ezen utótagok is megindultak az agglutináció útján. Mivel azonban még ezen út elején járnak csupán, a formális toldalékteszteken nem mennek át. Ebből következően szinkrón elemzésben a toldalékszerűségük irreleváns felvetés.

A *-fajta, -féle, -szerű, -nemű, -mód, -szám, -rét* toldalékszerű utótagok (amelyek toldalékszerűsége jórészt aránylag kiüresedett jelentésükben és a velük alkotott összetételek szemantikai transzparenciájában merül ki) tehát nem kerültek bele a toldalékjegyzékbe, a *-beli* mint határeset, illetve a *-né* mint egyértelműen képző viszont igen.

3.3.4. A konverzió kapcsán is felmerült a képzők homonímiája, de a toldalékkataszter összeállításakor is szembesülni kell a toldalékhomonímia és toldalékpoliszémia elválasztásának nehézségeivel. Miként a poliszémia és a homonímia általában sem választható el jól egymástól (Kiefer 2000a: 128), ugyanez áll a toldalékok esetében is. Lényegében nem változtatja meg, csupán bonyolítja a képet, hogy itt még kevésbé lehet támaszkodni a naiv/ideális beszélő anyanyelvi kompetenciájára.

Bizonyos esetekben nem könnyű eldönteni, alakváltozatokként vagy önálló toldalékokként tartsunk számon bizonyos realizációkat. Ebben a tekintetben a hangtani hasonlóságnak van elsődleges szerepe, és annak, hogy van-e olyan jellemző kritérium, amely szerint másképp viselkedik két elem. A hasonló hangtest és a hasonló viselkedés motiválja a *-(A)kOd[ik]*, a *-kÓd[ik]*, a *-lAkOd[ik]*, a *-(V)lkOd* és a *-(V)skOd* egyetlen morféma allomorfjaiként való tárgyalását. Ugyanakkor a jelentősen eltérő hangtest és a viselkedésbeli különbségek (pl. az igen más fokú és feltételrendszerű produktivitás – Ladányi 2004) eredményeképpen számítanak önálló morfémanak az egyes kicsinyítő képzők.

3.3.5. Nem volt problémamentes annak eldöntése sem, hogy mi tekinthető a vizsgálatban egy tételnek. Míg például az igei személyragok összessége egységesen viselkedik, a határozóragok nem teljesen homogének. Példának okáért a *-bAn* előfordulhat szó eleji helyzetben (*ben-nem, benned...*), a *-kor* nem; az előbbi esetében van alternáció, az utóbbiéban nincs. Ebből adódóan az igeragok összesen egy tételként szerepelnek, a határozóragok pedig egyedenként. (Az igeragok és a névszóragok általában is igen eltérő jellegzetességeket mutatnak, az igeragok analogonjai a névszóknál sokkal inkább a személyjelek, mint az eset-

ragok.) Bár a döntés – mivel kvantitatív elemzésről van szó – kihatással van a végső konklúzióra, ez látszott az optimális kompromisszumnak.

3.3.6. Ezek után következhet a vizsgálandó toldalékmorfémák felsorolása a tergo rendezve, néhány jellemző, lehetőség szerint az adott toldalék különféle tulajdonságait bemutató példával. Az a tergo rendezést két szempont is motiválja. Egyrészt a bokrosodással létrejött toldalékoknak a végén vannak a legjellemzőbb, legtranszparensőbb elemek, és így az összetartozó morfémák többnyire közelebb kerülnek egymáshoz. Másrészt viszont a „rendes” betűrendnek komoly gyakorlati hátránya lenne a fakultatív előhangzók miatti nagyon nehéz kereshetőség.

A * jellel jelölt képzők nem szerepelnek az akadémiai nyelvtan felsorolásában.

A szokásos módon a nagybetűk az alábbi archifonémákat jelölik (az egyszerűség kedvéért a helyesírás betűivel jelölve):

/A/: /a/ és /e/;

/Á/: /á/ és /é/;

/O/: /o/, /e/ és /ö/ – bár /ö/-s realizációra nem mindig van példa, de e mögött a jelenség mögött csupán gyakorisági okok állnak;

/Ó/: /ó/ és /ő/;

/U/: /u/ és /ü/;

/Ú/: /ú/ és /ű/;

/V/: /A/ és /O/, azaz /a/, /e/, /o/ és /ö/ – bár /ö/-s realizációra nem mindig van példa, de e mögött a jelenség mögött csupán gyakorisági okok állnak.

Morféma	Allomorfok	Példák
-A	-a, -e	<i>lenge, moha</i>
-bA	-ba, -be	<i>dobozba</i>
-csA	-csa, -cse	<i>szemcse, tócsa, üvegcsé, vércse</i>
-(O)dA	-da, -de, -oda, -öde	<i>áruda, kötöde</i>
-ia*	-ia	<i>analógia, Dánia, dramaturgia</i>
-kA	-ka, -ke	<i>egérke, fülke, sóska</i>
-(V)cskA	-cska, -cske, -acska, -ocska, -ecske, -öcske	<i>falucska, menyecske, nagyocska</i>
-ikA	-ika, -ike	<i>őzike, pajzsika, tátika</i>
-ÓkA	-óka, óke	<i>menőke, sasóka, ülőke</i>
-lA*	-la, -le	<i>számla</i>
-mA*	-ma, -me	<i>gyurma, szőrme</i>
-nA/-nÁ	-na, -ne, -ná, -né	<i>látna</i>
-rA	-ra, -re	<i>útra</i>
-(V)ntA	-nta, -nte, -ante, -ente, -onta, -önte	<i>éjente, hetente, naponta</i>
-szOrtA	-szorta, -szerte, -szörte	<i>százszorta</i>
-ista	-ista	<i>forgalmista</i>
-vA/-vÁn/-vÁst	-va, -ve, -ván, -vén, -vást, -vést	<i>kopva</i>
-vÁ	-vá, -vé	<i>malaccá</i>
-((V)b)b	-b, -bb, -abb, -ebb, -obb, -öbb	<i>olcsóbb</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-Onc	<i>-onc, -enc, -önc</i>	<i>ínyenc, küldönc, le- lenc, magonc, újonc</i>
-Óc*	<i>-óc, -őc</i>	<i>gombóc, gyerkőc, vadóc</i>
-(A)cs	<i>-cs, -acs, -ecs</i>	<i>lebbencs, ragacs, szegecs</i>
-d*	<i>-d</i>	<i>apród, gyengéd</i>
-(V)d	<i>-ad, -ed, -od, -öd</i>	<i>csügged, fogad, imád, lyukad, puffad</i>
-Vd	<i>-d, -ad, -ed, -od, -öd</i>	<i>harmad</i>
-dAd	<i>-dad, -ded</i>	<i>gyermekded, lassú- dad, tojásdad</i>
-hOd[ik]	<i>-hed, -hod</i>	<i>újhodik, vénhedik</i>
-önd*	<i>-önd</i>	<i>bőrönd, körönd</i>
-Ód[ik]	<i>-ód, -őd</i>	<i>gyúródik, vágyódik</i>
-(l)A)kOd/-kÓd/ -(V)lkOd/-(V)skOd[ik]	<i>-kod, -ked, -köd, -kód, -kőd, -akod, -eked, -lakod, -leked, -alkod, -olkod, -elked, -öl- köd, -skod, -sked, -sköd, -askod, -esked, -ösköd</i>	<i>butáskodik, büszkél- kedik, csapkod, mo- sakodik, rázkódik, veszkődik</i>
-(O)lÓd[ik]	<i>-lód, -olód, -előd, -ölőd</i>	<i>bajlódik</i>
-kOlÓd[ik]*	<i>-kolód, -kelőd</i>	<i>csipkelődik, hányko- lódik</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-AmOd[ik]*	-amod, -emed	<i>folyamodik, futamodik, vetemedik</i>
-é	-é	<i>emberé</i>
-né	-né	<i>bíróné</i>
-Ag	-ag, -eg	<i>hallgatag, köteg, lényeg</i>
-lAg	-lag, -leg	<i>egyhangúlag</i>
-(A(s))sÁg	-ság, -ség, -aság, -eség, -asság, -esség	<i>bíróság, egészség, frissesség, segítség</i>
-AtAg	-atag, -eteg	<i>ingatag, szörnyeteg</i>
-leg*	-leg	<i>felleg, jelleg, mérleg</i>
-ig	-ig	<i>megállóig</i>
-Ong	-ong, -eng, -öng	<i>búsong, dühöng, jajong, szállong</i>
-Og	-og, -eg, -ög	<i>csipog, közeleg, oldalog, tekereg</i>
-VlOg	-alog, -olog, -eleg	<i>szépeleg</i>
-i¹	-i ¹	<i>öcsi, ropi</i>
-i²	-i ²	<i>dugi, játszi, maradi, rátarti</i>
-(j)Ai	-i, -ai, -ei, -jai, -jei	<i>kezei</i>
-(s)i	-i, -si	<i>addigi, emberi, tanyasi</i>
-ci	-ci	<i>apuci, naci, nőci</i>
-(O)sdi	-sdi, -osdi, -esdi, -ösdi	<i>alkotmányosdi, egyenlősdi, katonásdi</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-beli	<i>-beli</i>	<i>házbeli</i>
-(A)ni	<i>-ni, -ani, -eni</i>	<i>hordani</i>
-nyi	<i>-nyi</i>	<i>ujjnyi</i>
-si	<i>-si</i>	<i>aksi, vaksi</i>
-zsi	<i>-zsi</i>	<i>kapzsi, tömzsi</i>
felszólítómód-jel	<i>-j, -gy, -s, -z</i>	<i>kérj</i>
-(V)k	<i>-k, -ak, -ek, -ok, -ök</i>	<i>házak</i>
igei személyragok	<i>-k, -ak, -ok, -ek, -ök :</i> <i>-l, -ál, -él, -el, -ol,</i> <i>-öl, -sz : -Ø, -ik, -on,</i> <i>-en, -ön : -nk, -unk,</i> <i>-ünk : -tok, -tek,</i> <i>-tök, -atok, -etek :</i> <i>-k, -nak, -nek, -ak,</i> <i>-ek, -anak, -enek :</i> <i>-lak, -lek, -alak,</i> <i>-elek : -m, -am, -em,</i> <i>-om, -öm : -d, -ad,</i> <i>-ed, -od, -öd : -Ø,</i> <i>-a, -e, -ja, -i : -uk,</i> <i>-ük, -juk, -jük :</i> <i>-átok, -étek, -játok,</i> <i>-itek : -ák, -ék, -ják,</i> <i>-ik</i>	<i>olvasok</i>
-nAk	<i>-nak, -nek</i>	<i>üzemnek</i>
-ek*	<i>-ek</i>	<i>meredek, rejtek, törek</i>
-ék¹	<i>-ék¹</i>	<i>hasadék, játék,</i> <i>lányék, nyomorék</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-ék²	-ék ²	<i>katonáék, szomszédék</i>
-(A)dék	-dék, -adék, -edék	<i>fonadék, hulladék, nyáladék, óvadék</i>
-(A)lék	-lék, -alék, -elék	<i>aprólék, jutalék, moslék</i>
-hAtnék	-hatnék, -hetnék	<i>sírhatnék</i>
-(a)ték	-ték, -aték	<i>hagyaték, mérték</i>
-ik	-ik	<i>kisebbik</i>
-Vdik	-adik, -edik, -odik, -ödik	<i>ötödik</i>
-Ánk	-ánk, -énk	<i>falánk, félénk, nyúlánk</i>
-dok*	-dok	<i>érdek, nyomdok, undok</i>
-nOk*	-nok, -nök	<i>asztalnok, látnok, mérnök, ügynök</i>
-(V)l	-l, -al, -el, -ol, -öl	<i>fejel, igenel, zagyvál</i>
-al/-Ál	-al, -ál, -él	<i>halál, kötél, vonal</i>
-(l)Al/-lÁl	-al, -el, -lal, -lel, -lál, -lél	<i>fájlal, gyomlál, hizlal, kémlél, szólal</i>
-Ál	-ál, -él	<i>cementál, dobál, vetél</i>
-(i)csÁl	-csál, -icsál, -icsél	<i>döngicsél, hangicsál, rágcsál</i>
-dAl/-dÁl	-dal, -del, -dál, -dél	<i>harapdál, szabdal</i>
-(i)gÁl	-gál, -gél, -igál	<i>hajigál, keresgél</i>
-dOgÁl	-dogál, -degél, -dögél	<i>csordogál, mendegél, üldögél</i>
-nÁl	-nál, -nél	<i>ajtónál</i>
-(A)tAl	-tal, -tel, -atal, -etel	<i>vétel</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-vAl	<i>-val, -vel</i>	<i>késsel</i>
-izál	<i>-izál</i>	<i>motorizál, stabilizál, urizál</i>
-(A)kOl/-ikol/-(i)kál	<i>-kel, -akol, -ikol, -kál, -ikál</i>	<i>alukál, esdekel, mászkál, táncikál, tapsikol, tudakol</i>
-(V)ll[ik]	<i>-ll, -all, -ell, -oll</i>	<i>drágáll, koráll, nyilallik</i>
-Aml[ik]	<i>-aml, -eml</i>	<i>csuszamlík, gyülem- lik, háramlik, si- kamlik, szólamlik, türemlík</i>
-bÓl	<i>-ból, -ből</i>	<i>fiókból</i>
-dÁcsOl	<i>-dácsol, -décsel</i>	<i>bukdácsol, kajdácsol, nyögdécsel, szök- décsel</i>
-dOkOl	<i>-dokol, -dekel, -dököl</i>	<i>bujdokol, érdekel, öldököl</i>
-rÓl	<i>-ról, -ről</i>	<i>szekrétnyről</i>
-szol	<i>-szol</i>	<i>hajszol, vonszol</i>
-tÓl	<i>-tól, -től</i>	<i>ablaktól</i>
-Ul¹	<i>-ul, -ül¹</i>	<i>jutalmul, például</i>
-Ul²	<i>-ul, -ül²</i>	<i>csehül, rosszul</i>
-(s)Ul	<i>-ul, -ül, -sul, -sül</i>	<i>állandósul, dugul, gyérül, okul, társul</i>
-(V)stUl	<i>-stul, -stül, -astul, -estül, -ostul, -östül</i>	<i>ruhástul</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-Ály	-ály, -ély	<i>dagály, szabály, tekintély, ünnepély</i>
birtokos személyjelek	-m, -am, -em, -om, -öm : -d, -ad, -ed, -od, -ed, -öd : -a, -e, -ja, -je : -nk, -unk, ünk, : -tok, -tek, -tök : -uk, -ük, -juk, -jük	<i>asztalotok</i>
-Am	-am, -em	<i>állam, hozam, ütem</i>
-AlOm	-alom, -elem	<i>bizalom, hatalom, kényelem</i>
-(V)dAlOm	-dalom, -adalom, -odalom, -edelem	<i>birodalom</i>
-(A)n	-n, -an, -en	<i>lassan</i>
-(O)n	-n, -on, -en, -ön	<i>széken</i>
-An	-an, -en	<i>billen, fogan, nyekken</i>
-bAn	-ban, -ben	<i>szobában</i>
-(A)t(A)lan	-talan, -telen, -tlan, -tlen, -atlan, -etlen	<i>boldogtalan, erőtlen, hallatlan, íratlan</i>
-vAn*	-van, -ven	<i>hatvan</i>
-(O)ny/-Ány	-ny, -ony, -eny, -öny, -ány, -ény	<i>mezőny, nyitány, regény, szerény</i>
-(O)mÁny	-mány, -mény, -omány, -emény	<i>takarmány</i>
-(O)vÁny	-vány, -vény, -ovány, -evény	<i>ingovány, növény</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-ék <i>Ony</i>	<i>-ékeny, ékony</i>	<i>békülékeny, fogékony</i>
-ó	<i>-ó</i>	<i>apó</i>
-Ó¹	<i>-ó, -ő¹</i>	<i>daloló</i>
-Ó²	<i>-ó, -ő²</i>	<i>induló, lejtő, tanító</i>
-AndÓ	<i>-andó, -endő</i>	<i>fizetendő</i>
-kó	<i>-kó</i>	<i>fakó, pejko, szánko,</i> <i>szerko</i>
-ikó	<i>-ikó</i>	<i>háziko, lábiko</i>
-sÓ	<i>-só, -ső</i>	<i>innenső, oldalsó</i>
-képp(en)	<i>-képp, -képpen</i>	<i>főképp, tulajdon-</i> <i>képpen</i>
-Ár	<i>-ár, -ér</i>	<i>vájár</i>
-kor	<i>-kor</i>	<i>ünnepkor</i>
-szOr	<i>-szor, -szer, -ször</i>	<i>háromszor</i>
-(V)s	<i>-s, -as, -es, -os, -ös</i>	<i>azonos, nemes, rádiós</i>
-Ás	<i>-ás, -és</i>	<i>fulladás, kötés, tojás</i>
-omás	<i>-omás</i>	<i>állomás, látomás</i>
-Ós	<i>-ós, -ős</i>	<i>gyűjtős, ráérős, rágós</i>
-dOs	<i>-dos, -des, -dös</i>	<i>csipdes, csókdos, öldös</i>
-lAgOs	<i>-lagos, -leges</i>	<i>kezdetleges, vagylagos</i>
-sÁgOs	<i>-ságos, -séges</i>	<i>barátságos, lehetsé-</i> <i>ges, szörnyűséges</i>
-(A)tOs	<i>-tes, -atos, -etes</i>	<i>bejáratos, félelmetes</i>
-us^{1*}	<i>-us¹</i>	<i>alexandrinus,</i> <i>hollandus</i>
-us¹	<i>-us²</i>	<i>bátyus, cicus</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-ikus	<i>-ikus</i>	<i>démonikus,</i> <i>parasztikus</i>
-izmus	<i>-izmus</i>	<i>alföldizmus, alkoho-</i> <i>lizmus, freudizmus,</i> <i>konstruktivizmus</i>
-(Á)sz¹[ik]	<i>-sz, -ász, -ész¹</i>	<i>galambászik, heve-</i> <i>nyész, nyargalászik</i>
-(Á)sz²	<i>-sz, -ász, -ész²</i>	<i>merész, szabász,</i> <i>szülész, vadász</i>
-Asz	<i>-asz, -esz</i>	<i>csipesz, dugasz,</i> <i>szakasz</i>
-t	<i>-t</i>	<i>biccent, bont, kopaszt,</i> <i>köszönt, teremt</i>
-(V)t	<i>-t, -at, -et, -ot, -öt</i>	<i>könyvet</i>
-(Ot)t	<i>-t, -ott, -ett, -ött</i>	<i>Pécsett</i>
-((O)t)t¹	<i>-t, -tt, -ott, -ett, -ött¹</i>	<i>írott</i>
-((O)t)t²	<i>-t, -tt, -ott, -ett, -ött²</i>	<i>felvágott, vádlott</i>
-((O)t)t³	<i>-t, -tt, -ott, -ett, -ött³</i>	<i>futott</i>
-At	<i>-at, -et</i>	<i>adat, állat, fonat,</i> <i>utálat</i>
-(t)At¹	<i>-at, -et, -tat, -tet¹</i>	<i>csókoltat, kénytet,</i> <i>olvastat</i>
-(t)At²[ik]	<i>-at, -et, -tat, -tet²</i>	<i>viseltetik</i>
-(O)gAt	<i>-gat, -get, -ogat,</i> <i>-eget, -öget</i>	<i>béget, beszélget,</i> <i>csipeget, édesget,</i> <i>hengerget, mosogat,</i> <i>olvasgat</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-hAt	<i>-hat, -het</i>	<i>védhet</i>
-lAt	<i>-lat, -let</i>	<i>címlet, egylet, kereslet, másodlat</i>
-ÁszAt	<i>-ászat, -észet</i>	<i>gombászat, költészet, régészet</i>
-(O)zAt	<i>-zat, -zet, -ozat, -ezet</i>	<i>bohózat, csillagzat, négyzet, zengzet</i>
-((a)s)ít	<i>-ít, -sít, -asít</i>	<i>állandósít, árusít, sokasít, szólít, terít</i>
-ként	<i>-ként</i>	<i>emberként</i>
-(V)nként	<i>-nként, -anként, -enként, -onként, -önként</i>	<i>apránként, óránként</i>
-int	<i>-int</i>	<i>csavarint, érint, pattint</i>
-ért	<i>-ért</i>	<i>pénzért</i>
-Aszt	<i>-aszt, -eszt</i>	<i>lyukaszt, rekeszt, ugraszt</i>
-u	<i>-u</i>	<i>anyu</i>
-(j)Ú	<i>-ú, -ű, -jú, -jű</i>	<i>szívű</i>
-(An)tyÚ/-AttyÚ	<i>-tyú, -tyű, -antyú, -attyú, -ettyű</i>	<i>szivattyú</i>
-(V(d))z[ik]	<i>-z, -az, -ez, -oz, -öz, -adz, -edz, -ödz</i>	<i>borjadzik, borsódzik, fáradozik, hem- pergőzik, ütemez</i>
-Ó(d)z[ik]	<i>-óz, -őz, -ódz, -ődz</i>	<i>fenyegetőzik, nyarga- lódzik, nyújtózik</i>

Morféma	Allomorfok	Példák
-(A)dOz[ik]	<i>-doz, -dez, -döz, -adoz, -edez</i>	<i>csörgedezik, lődöz</i>
-hOz	<i>-hoz, -hez, -höz</i>	<i>lámpához</i>
-(A)kOz/-kÓz[ik]	<i>-koz, -kez, -köz, -akoz, -ekéz, -kóz, -kőz</i>	<i>barátkozik, gyürkőzik, sorakozik, tudakoz, vetkőzik</i>
-íroz	<i>-íroz</i>	<i>balanszíroz, bolon- díroz, maszkíroz</i>

3.4. A toldalékállomány vizsgálata a kritériumok alapján

Az alábbi táblázatban sorra vizsgáljuk a fenti 22 kritérium alapján a magyar nyelv toldalékmorfémáit. A táblázatban használt jelek magyarázata:

+: az állítás igaz az adott toldalékra;

–: az állítás hamis az adott toldalékra;

0 : az állítás nem értelmezhető, illetve nem egyértelműen igaz vagy hamis az adott toldalékra.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
<i>-A</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-bA</i>	+	+	0	+	+	+	+	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-csA</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-(O)dA</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-ia</i>	-	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-kA</i>	-	-	0	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-(V)cskA</i>	-	+	+	0	-	-	+	+	-	+	-	+	+	-	0	-	-	-	-	-	-	+
<i>-ikA</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-ÓkA</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-lA</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-mA</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-nA</i>	-	+	+	+	+	-	+	+	-	-	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-
<i>-rA</i>	+	+	0	+	+	+	+	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-(V)ntA</i>	+	0	+	0	0	+	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-	-	-	+
<i>-szOrtA</i>	+	0	+	0	0	+	+	+	-	+	-	-	0	+	+	+	+	-	-	-	+	+
<i>-ista</i>	-	-	0	-	-	-	0	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-vA/-vÁn/-vÁst</i>	+	0	+	+	+	0	+	+	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	-	-	-	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
$-v\acute{A}$	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
$-(Vb)b$	-	+	+	+	0	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	+
$-Onc$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
$-\acute{O}c$	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	+
$-(A)cs$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
$-d$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-(V)d$	-	-	+	-	0	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
$-Vd$	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-dAd$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	+
$-hOd[ik]$	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
$-\acute{o}nd$	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+
$-\acute{O}d[ik]$	0	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	+	+	0	-	+	-	-	-	-	+
$-(lA)kOd/-k\acute{O}d\dots[ik]$	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-(O)l\acute{O}d[ik]$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-kOl\acute{O}d[ik]$	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	-	-	-	+
$-AmOd[ik]$	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+
$-é$	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
<i>-né</i>	-	+	+	0	-	-	0	+	-	-	-	+	+	-	+	-	+	0	-	0	-	+
<i>-Ag</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-lAg</i>	+	0	+	+	0	-	-	+	-	+	-	-	0	+	-	-	+	0	-	-	-	+
<i>-(A(s))sÁg</i>	+	-	-	0	-	-	+	+	-	0	-	-	-	+	-	-	-	+	-	0	+	+
<i>-AtAg</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-leg</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-ig</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
<i>-Ong</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-Og</i>	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-VlOg</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-i¹</i>	-	+	0	0	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-i²</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-((j)A)i</i>	-	+	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+
<i>-(s)i</i>	+	-	+	0	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+
<i>-ci</i>	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	0	+
<i>-(O)sdi</i>	-	-	0	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-beli</i>	+	-	+	0	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	0	+	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
<i>-(A)ni</i>	+	0	+	+	+	-	+	+	+	-	+	-	0	+	+	+	+	+	-	-	-	+
<i>-nyi</i>	-	-	+	0	-	-	+	+	-	-	-	-	-	0	+	0	+	+	-	-	-	+
<i>-si</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	0	+
<i>-zsi</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
felszólítómód-jelek	0	+	+	+	+	-	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
<i>-(V)k</i>	-	+	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
igei személyragok	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+
<i>-nAk</i>	+	+	0	+	+	+	+	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-ek</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-ék¹</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-ék²</i>	-	+	0	+	-	-	-	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
<i>-(A)dék</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-(A)lék</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-hAtnék</i>	-	-	+	0	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+	0	+	-	-	-	-	+
<i>-(a)ték</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-ik</i>	-	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+	+
<i>-Vdik</i>	+	0	+	0	0	-	+	+	+	-	-	-	0	+	+	-	+	-	-	-	-	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
<i>-Ánk</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-dok</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-nOk</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-(V)l</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-al/-Ál</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-(l)Al/-lÁl</i>	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	0	+
<i>-Ál</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	0	+
<i>-(i)csÁl</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-dAl/-dÁl</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	0	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-(i)gÁl</i>	-	+	0	-	-	-	-	-	-	0	-	+	0	0	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-dOgÁl</i>	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-nÁl</i>	+	+	0	+	+	0	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-(A)tAl</i>	0	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-vAl</i>	+	+	0	+	+	0	+	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-izál</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-(A)kOl/ikol/(i)kál</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-(V)ll[ik]</i>	-	-	-	-	-	-	-	0	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
<i>-Aml[ik]</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-bÓl</i>	+	+	0	+	+	0	+	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	0	-	+
<i>-dÁcsOl</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-dOkOl</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-rÓl</i>	+	+	0	+	+	+	+	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-szol</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-tÓl</i>	+	+	0	+	+	0	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-Ul¹</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	0	-	-	-	+
<i>-Ul²</i>	+	0	+	+	0	+	-	+	+	+	-	-	0	+	+	+	+	+	-	-	-	+
<i>-(s)Ul</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-(V)stUl</i>	+	+	+	+	0	+	+	+	-	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
<i>-Ály</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
birtokos személyjelek	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+
<i>-Am</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-AlOm</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-(V)dAlOm</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-(A)n</i>	+	0	+	+	0	+	-	+	-	+	-	0	0	+	+	+	+	+	-	-	-	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
$-(O)n$	+	+	0	+	+	+	+	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
$-An$	-	+	-	-	0	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	0	+
$-bAn$	+	+	0	+	+	0	+	+	+	0	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
$-(A)t(A)lAn$	-	-	0	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+
$-vAn$	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	+
$-(O)ny/-\acute{A}ny$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-(O)m\acute{A}ny$	-	-	-	-	-	-	-	0	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-(O)v\acute{A}ny$	-	-	-	-	-	-	-	0	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-é kOny$	-	-	0	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
$-ó$	-	+	0	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	-	-	-	+
$-\acute{O}^1$	+	0	+	0	+	0	+	+	-	-	-	0	0	+	0	0	+	+	-	-	-	+
$-\acute{O}^2$	+	-	0	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	+
$-And\acute{O}$	+	0	+	0	+	-	+	+	-	-	-	-	0	+	-	-	+	+	-	-	-	+
$-kó$	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	-	-	+	+
$-ikó$	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	0	+
$-s\acute{O}$	-	-	0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
$-képp(en)$	+	+	0	+	0	0	-	+	-	+	-	+	+	+	+	+	+	0	-	0	+	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
<i>-Ár</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-kor</i>	+	+	+	+	0	0	-	+	-	-	-	+	0	+	+	0	+	+	-	-	+	+
<i>-szOr</i>	+	+	+	+	+	-	+	+	+	-	-	+	+	+	+	-	+	-	-	+	+	+
<i>-(V)s</i>	+	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+
<i>-Ás</i>	+	-	-	0	0	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	+
<i>-omás</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0	+	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-Ós</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	0	-	+	-	-	-	-	+
<i>-dOs</i>	-	-	0	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-lAgOs</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-sÁgOs</i>	-	-	0	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	+	0	-	+	-	-	-	+	+
<i>-(A)tOs</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-us¹</i>	-	+	-	0	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	-	-	-	+	+
<i>-us²</i>	-	+	+	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-ikus</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	0	-	-	-	-	+
<i>-izmus</i>	-	-	-	-	-	-	0	+	-	-	-	-	-	+	+	-	0	-	-	+	-	+
<i>-(Á)sz¹[ik]</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-(Á)sz²</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
$-Asz$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	0	-	-	-	-	+
$-t$	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-(V)t$	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
$-(Ot)t$	+	+	+	+	0	+	-	-	-	+	-	+	+	+	+	+	+	0	-	-	+	+
$-((O)t)t^1$	+	0	+	0	+	-	+	+	-	-	-	0	0	+	0	0	+	+	-	-	-	+
$-((O)t)t^2$	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	+
$-((O)t)t^3$	-	+	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
$-At$	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	+	-	-	-	-	+
$-(t)At^1$	+	+	0	0	0	-	+	+	-	0	-	-	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+
$-(t)At^2[ik]$	+	+	+	0	0	-	+	+	-	-	-	-	+	+	-	-	+	0	-	-	-	+
$-(O)gAt$	-	-	0	0	0	-	+	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-	-	+
$-hAt$	-	+	+	+	-	-	+	+	-	-	-	+	+	-	+	0	+	+	-	0	-	-
$-lAt$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
$-\acute{A}szAt$	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
$-(O)zAt$	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
$-((a)s)\acute{it}$	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	-	-	+	-	-	-	-	+
$-k\acute{e}nt$	+	+	+	+	0	0	+	+	+	+	-	+	+	+	+	0	+	+	-	-	+	+

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
<i>-(V)nként</i>	+	+	-	+	0	-	0	+	-	+	-	+	+	+	+	-	+	+	-	-	-	+
<i>-int</i>	-	0	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	+	+
<i>-ért</i>	+	+	0	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-Aszt</i>	+	-	0	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-u</i>	-	+	+	-	-	-	-	0	-	+	-	+	+	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-(j)Ú</i>	+	-	+	0	-	-	+	+	-	+	-	-	-	+	+	-	+	+	-	-	-	+
<i>-(An)tyÚ/-AttyÚ</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-(V(d))z[ik]</i>	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+
<i>-Ó(d)z[ik]</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-(A)dOz[ik]</i>	-	+	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>-hOz</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
<i>-(A)kOz/-kÓz[ik]</i>	+	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	+
<i>-íroz</i>	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	0	+	-	0	-	-	-	-	+

3.5. Az elemzés közvetlen tanulságai és továbbvezetés

3.5.1. Kapcsolat a kritériumok között

A kritériumok között bizonyos fokú logikai kapcsolat van, ezekről számot kell adni. Az egyes implikációláncokban mindig elől áll a legenyhébb, a végén a legerősebb kritérium. A kritériumok közti összefüggések tehát a következők:

(5) $\Rightarrow$ (7) $\Rightarrow$ (8): azaz minden kötelező toldalékmorféma teljes körű is egyben, és minden teljes körű produktív.

Mivel a kötelezőség erősen elméletfüggő kritérium, a teljeskörűség jóval empirikusabb, így tanulságos az 5. kritérium alapján [0] és a 7. kritérium alapján [–] morfémák áttekintése, hiszen a logikai kontrapozíció következtetési szabálya alapján: $(5) \Rightarrow (7) \mid = \neg(7) \Rightarrow \neg(5)$. Ezek szerint tehát a $-(V)ntA$, $-(V)d$, $-lAg$, $-Og$, $-Ul^2$, $-(A)n$, $-An$, $-képp(en)$, $-kor$, $-(Ot)t$ morfémák nem tekinthetők kötelezőnek, és az 5. kritériumra adott jellemzés is módosítandó.

(6) $\vee$ (9) $\Rightarrow$ (1) $\Rightarrow$ (14): azaz a szóalakzáró, illetve a kormányzás által kijelölt toldalékoknak szintaktikai funkciójuk van, és ez utóbbiak nem helyettesíthetők a szintaktikai szerkezet sérülése nélkül azonos tövű, de egyszerűbb szóalakokkal (vö. 2.1.1.2.).

(6) $\Rightarrow$ (16): azaz a szóalakzáró toldalékok megtiltják a későbbi szófajváltást.

(6) $\Rightarrow$ (17): azaz a szóalakzáró toldalékok csupán egy szóosztály töveihez járulhatnak.

$\neg(8) \Rightarrow (15)$: azaz a nem produktív toldalékok nem ismétlődhetnek.

(9) $\Rightarrow$ (8): azaz a kormányzás által kijelölt toldalékok produktívak.

(9) $\Rightarrow$ (15): azaz a kormányzás által kijelölt toldalékok nem ismétlődhetnek.

(9) $\Rightarrow$ (17): azaz a kormányzás által kijelölt toldalékok csupán egy szóosztály töveihez járulhatnak.

(11) $\Rightarrow$ (15): azaz a szintagmává nem alakítható szóalakot létrehozó toldalékok nem ismétlődhetnek.

(11) $\Rightarrow \neg$ (20): azaz a szintagmává nem alakítható szóalakot létrehozó toldalékok szó eleji helyzetben nem szerepelhetnek.

(12) $\Rightarrow$ (2): azaz a bővítési lehetőségek, vonzatok meghatározásában szerepet nem játszó toldalékok nem szófajváltók.

(13) $\Rightarrow$ (2): azaz ha egy toldalék nem játszik szerepet a szófaj meghatározásában, akkor nem szófajváltó.

(16) $\Rightarrow$ (17): azaz a későbbi szófajváltást megtiltó toldalékok csupán egy szóosztály töveihez járulhatnak.

Ezek a következtetések a tulajdonságok definícióiból következően igazak, és a fenti táblázat elemzéséből következnek, bővebb magyarázatra nem szorulnak.

3.5.2. A kritériumok relevanciája, korrelációja

3.5.2.1. Az átlaggal vett korreláció. Szükséges megvizsgálni a kritériumok relevanciáját. Ha feltételezzük, hogy a kritériumok összessége által alkotott kép az, ami a leginkább jellemző a toldalékokra, akkor az ettől az átlagos képtől leginkább eltérő képet mutató kritériumok nem relevánsak a toldalékmorféma-típusok meghatározása szempontjából. Ez formálisan az egyes kritériumokhoz tartozó adatsorok, illetve az átlagok korrelációjával írható le.

Az egyes kritériumoknak az átlaggal vett korrelációja, csökkenő rendben a következő:

4. a toldalék nem hoz létre új lexémát (0,915);
16. a toldalék a későbbi szófajváltást megtiltja (0,861);
5. a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező (0,860);
18. a toldalék szintaktikai szerkezetéhez járulhat (0,810);
9. a toldalék kormányzás által jelölődik ki: például a szóalak egyeztetve van, vagy vonzatot fejez ki (0,760);
6. a toldalék lezárja a szóalakot (0,756);
13. a toldalék nem játszik szerepet a szóalak szófajának meghatározásában (0,748);
1. a toldaléknak szintaktikai funkciója van (0,732);
2. a toldalék az alapszó szófaját nem változtathatja meg (0,720);
7. a toldalék az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető (0,715);
3. a szóalak jelentése mindig kompozicionális, a szemantikai kapcsolat a tő és a szóalak között mindig transzparens (0,690);
12. a toldalék nem játszik szerepet a szó bővítési lehetőségeinek, vonzatának meghatározásában (0,647);
17. a toldalék csupán egy szóosztály töveihez járulhat (0,616);
8. a toldalék ma is produktív (0,588);
20. a toldalék szó eleji helyzetben is szerepelhet (0,496);
19. a toldalék egyszerre több kategóriát jelöl (0,220);
14. a szóalak a szintaktikai jólformáltság megsértése nélkül nem helyettesíthető azonos tövű, egyszerűbb szóalakokkal (0,042);
11. a szóalak nem alakítható szintagmává (0,008);
15. a toldalék egy szóalakban nem ismétlődhet (−0,006);
10. a toldalékra jellemző a szinonímia, az alakkiegészülés (−0,070);
22. a toldaléknak nincs modális funkciója (−0,136);
21. a toldalék nem okoz töváltakozást (−0,171).

Ha a 0,5 feletti korrelációt tekintjük szükséges feltételnek (a 20. kritériumnak minimális engedményt téve), a listából látható, hogy a töváltakozás (21), a szinonimía, illetve szuppletivizmus (10), az ismétlődés (15), a szintagmává alakíthatóság (11) és a helyettesíthetőség-egyszerűsíthetőség (14) kritériumai a többi alkotta képtől függetlenek, tehát a vizsgálat szempontjából irrelevánsak – ez persze egybeesik előzetes elvárásainkkal is. Szintén nem releváns a modalitásbeli (22) kritérium és a több kategória kritériuma (19), ugyanis nem vágják át a toldalékhalmazt, hanem szinte kivétel nélkül igaz (kvázitautologikus), illetve hamis. (A negatív korreláció nem pusztán gyenge összefüggésre utal, hanem arra is, hogy a kritérium – jelen esetben kismértékben – ellentétes az összképpel.) Ezek a tulajdonságok jól jellemezhetnek egy-egy szűk morfémacsoportot, rendszeralkotó szerepük azonban nincsen. (A 10., 11., 14. és 15. kritérium érdekessége, hogy a tövel nagyon összeforrott, többnyire már nem produktív képzőkre és a ragokra adnak hasonló eredményt, ellentétes igazságértéket adva a produktív képzőkre és esetleg a jelekre.)

3.5.2.2. Keresztkorrelációk. Az egyes kritériumok közti legnagyobb (2/3-nál nagyobb értékű) korrelációk, azaz a leginkább hasonló eredményt mutató kritériumok csökkenő sorrendben a következők:

2–13: a toldalék az alapszó szófaját nem változtathatja meg $\approx$ a toldalék nem játszik szerepet a szóalak szófajának meghatározásában (0,896);

4–16: a toldalék nem hoz létre új lexémát $\approx$ a toldalék a későbbi szófajváltást megtiltja (0,863);

4–18: a toldalék nem hoz létre új lexémát $\approx$ a toldalék szintaktikai szerkezetéhez járulhat (0,850);

4–5: a toldalék nem hoz létre új lexémát $\approx$ a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező (0,825);

5–16: a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező $\approx$ a toldalék a későbbi szófajváltást megtiltja (0,797);

6–16: a toldalék lezárja a szóalakot $\approx$ a toldalék a későbbi szófajváltást megtiltja (0,771);

5–18: a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező $\approx$ a toldalék nem hoz létre új lexémát (0,768);

16–18: a toldalék a későbbi szófajváltást megtiltja $\approx$ a toldalék nem hoz létre új lexémát (0,763);

7–18: a toldalék az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető $\approx$ a toldalék nem hoz létre új lexémát (0,742);

5–9: a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező $\approx$ a toldalék kormányzás által jelölődik ki: például a szóalak egyeztetve van, vagy vonzatot fejez ki (0,741);

4–7: a toldalék nem hoz létre új lexémát $\approx$ a toldalék az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető (0,739);

2–12: a toldalék az alapszó szófaját nem változtathatja meg $\approx$ a toldalék nem játszik szerepet a szó bővítési lehetőségeinek, vonzatának meghatározásában (0,731);

1–18: a toldaléknak szintaktikai funkciója van $\approx$ a toldalék nem hoz létre új lexémát (0,719);

12–13: a toldalék nem játszik szerepet a szó bővítési lehetőségeinek, vonzatának meghatározásában $\approx$ a toldalék nem játszik szerepet a szóalak szófajának meghatározásában (0,701);

5–7: a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező $\approx$ a toldalék az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető (0,699);

3–4: a szóalak jelentése mindig kompozicionális, a szemantikai kapcsolat a tő és a szóalak között mindig transzparens $\approx$ a toldalék nem hoz létre új lexémát (0,686);

6–9: a toldalék lezárja a szóalakot $\approx$ a toldalék kormányzás által jelölődik ki: például a szóalak egyeztetve van, vagy vonzatot fejez ki (0,686);

1–4: a toldaléknak szintaktikai funkciója van $\approx$ a toldalék nem hoz létre új lexémát (0,685);

7–8: a toldalék az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető $\approx$ a toldalék ma is produktív (0,680);

5–6: a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező $\approx$ a toldalék lezárja a szóalakot (0,668).

Az összes korrelációt az alábbi táblázat foglalja össze:

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	1,000	0,322	0,479	0,684	0,666	0,638	0,609	0,509	0,598	0,018	-0,125
2	0,322	1,000	0,479	0,604	0,525	0,412	0,371	0,265	0,430	-0,077	0,058
3	0,479	0,479	1,000	0,686	0,565	0,415	0,616	0,573	0,359	-0,079	-0,134
4	0,684	0,604	0,686	1,000	0,825	0,651	0,739	0,618	0,652	-0,155	-0,041
5	0,666	0,525	0,565	0,825	1,000	0,668	0,699	0,516	0,741	-0,184	0,027
6	0,638	0,412	0,415	0,651	0,668	1,000	0,417	0,333	0,686	0,023	-0,024
7	0,609	0,371	0,616	0,739	0,699	0,417	1,000	0,680	0,551	-0,247	-0,083
8	0,509	0,265	0,573	0,618	0,516	0,333	0,680	1,000	0,389	-0,047	-0,248
9	0,598	0,430	0,359	0,652	0,741	0,686	0,551	0,389	1,000	-0,143	0,047
10	0,018	-0,077	-0,079	-0,155	-0,184	0,023	-0,247	-0,047	-0,143	1,000	-0,359
11	-0,125	0,058	-0,134	-0,041	0,027	-0,024	-0,083	-0,248	0,047	-0,359	1,000
12	0,208	0,731	0,414	0,521	0,445	0,420	0,291	0,258	0,412	0,023	0,007
13	0,371	0,896	0,470	0,651	0,561	0,433	0,453	0,324	0,490	-0,143	0,075
14	0,264	-0,259	-0,126	0,063	0,185	0,165	0,032	0,052	0,157	-0,069	0,005
15	-0,272	0,064	-0,163	-0,108	-0,052	0,156	-0,348	-0,379	0,162	0,050	0,167
16	0,586	0,534	0,582	0,863	0,797	0,771	0,610	0,480	0,660	-0,151	0,008
17	0,373	0,592	0,517	0,495	0,426	0,336	0,334	0,278	0,320	-0,073	0,012

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
18	0,719	0,439	0,588	0,850	0,768	0,584	0,742	0,590	0,548	-0,120	-0,052
19	0,164	0,131	0,156	0,182	0,218	0,124	0,159	0,105	0,274	-0,108	0,108
20	0,372	0,274	0,119	0,428	0,445	0,419	0,392	0,285	0,575	-0,133	-0,145
21	-0,200	-0,127	-0,218	-0,224	-0,273	-0,152	-0,292	-0,392	-0,205	-0,087	0,155
22	0,044	-0,161	-0,191	-0,223	-0,151	0,058	-0,195	-0,129	-0,010	0,133	-0,196

(folytatás)

	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
1	0,208	0,371	0,264	-0,272	0,586	0,373	0,719	0,164	0,372	-0,200	0,044
2	0,731	0,896	-0,259	0,064	0,534	0,592	0,439	0,131	0,274	-0,127	-0,161
3	0,414	0,470	-0,126	-0,163	0,582	0,517	0,588	0,156	0,119	-0,218	-0,191
4	0,521	0,651	0,063	-0,108	0,863	0,495	0,850	0,182	0,428	-0,224	-0,223
5	0,445	0,561	0,185	-0,052	0,797	0,426	0,768	0,218	0,445	-0,273	-0,151
6	0,420	0,433	0,165	0,156	0,771	0,336	0,584	0,124	0,419	-0,152	0,058
7	0,291	0,453	0,032	-0,348	0,610	0,334	0,742	0,159	0,392	-0,292	-0,195
8	0,258	0,324	0,052	-0,379	0,480	0,278	0,590	0,105	0,285	-0,392	-0,129
9	0,412	0,490	0,157	0,162	0,660	0,320	0,548	0,274	0,575	-0,205	-0,010

	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22
10	0,023	-0,143	-0,069	0,050	-0,151	-0,073	-0,120	-0,108	-0,133	-0,087	0,133
11	0,007	0,075	0,005	0,167	0,008	0,012	-0,052	0,108	-0,145	0,155	-0,196
12	1,000	0,701	-0,446	0,196	0,496	0,449	0,378	0,034	0,336	-0,023	-0,186
13	0,701	1,000	-0,222	0,016	0,575	0,577	0,486	0,147	0,322	-0,173	-0,181
14	-0,446	-0,222	1,000	-0,123	0,092	-0,133	0,128	0,042	0,065	-0,044	0,229
15	0,196	0,016	-0,123	1,000	0,110	-0,053	-0,246	0,044	0,069	0,128	-0,054
16	0,496	0,575	0,092	0,110	1,000	0,443	0,763	0,207	0,397	-0,229	-0,199
17	0,449	0,577	-0,133	-0,053	0,443	1,000	0,404	0,086	0,180	-0,099	-0,106
18	0,378	0,486	0,128	-0,246	0,763	0,404	1,000	0,174	0,376	-0,278	-0,214
19	0,034	0,147	0,042	0,044	0,207	0,086	0,174	1,000	-0,038	-0,076	0,015
20	0,336	0,322	0,065	0,069	0,397	0,180	0,376	-0,038	1,000	-0,072	-0,034
21	-0,023	-0,173	-0,044	0,128	-0,229	-0,099	-0,278	-0,076	-0,072	1,000	0,094
22	-0,186	-0,181	0,229	-0,054	-0,199	-0,106	-0,214	0,015	-0,034	0,094	1,000

3.5.3. A kritériumok szűrése és rendezése

A fentiek fényében a valójában használhatónak látszó kritériumok a következők, sorban a leggyakrabban igaz értéket felvevőktől a leggyakrabban hamis értéket felvevőig (tehát középen azok, amelyek a leginkább átvágják a toldalékmorfémák tartományát, azaz a „legmegbízhatóbbak”), a korábbi sorszámozással (zárójelben az átlagos értékkel, a + -t 1-nek, a -t -1-nek számolva; a sok negatív érték arra utal, hogy a magyar nyelvben lényegesen több derivációs morféma van, mint inflexiós, ezt elsősorban a még kielemezhető, de már nem produktív képzők nagy száma okozza):

17. a toldalék csupán egy szóosztály töveihez járulhat (0,253);
8. a toldalék ma is produktív (0,060);
2. a toldalék az alapszó szófaját nem változtathatja meg (-0,133);
3. a szóalak jelentése mindig kompozicionális, a szemantikai kapcsolat a tő és a szóalak között mindig transzparens (-0,241);
13. a toldalék nem játszik szerepet a szóalak szófajának meghatározásában (-0,247);
12. a toldalék nem játszik szerepet a szó bővítési lehetőségeinek, vonzatának meghatározásában (-0,295);
7. a toldalék az adott szófaji kategória minden eleméhez hozzátehető (-0,337);
1. a toldaléknak szintaktikai funkciója van (-0,367);
4. a toldalék nem hoz létre új lexémát (-0,398);
18. a toldalék szintaktikai szerkezetéhez járulhat (-0,410);
5. a toldalék egy többé-kevésbé zárt, véges rendszernek része, ezért a szófaj minden egyedén kötelező (-0,530);

- 16. a toldalék a későbbi szófajváltást megtiltja (−0,536);
- 9. a toldalék kormányzás által jelölődik ki: például a szóalak egyeztetve van, vagy vonzatot fejez ki (−0,717);
- 6. a toldalék lezárja a szóalakot (−0,723);
- 20. a toldalék szó eleji helyzetben is szerepelhet (−0,807).

3.6. Toldalék-morfémák és kritériumok egyaránt rendezett sorban

Az alábbi táblázatban a toldalék-morfémák és a kritériumok igazságértékek szerint rendezve állnak. Így elől állnak a legragszerűbb toldalékok, a végén pedig a legképzőszerűbbek; a sorok elején azok a kritériumok, amelyek leginkább hajlamosak teljesülni, a sorok végén azok, amelyek a legkevésbé.

A Σ értékek az adott toldalék inflexiósságát mutatják. (Ezen értékek kiszámítási módja: a „+”-ok száma + 0 · a „0”-k száma – a „–”-ok száma, azaz tulajdonképpen a „+”-ok számából levonva a „–”-ok száma. A „0” értékek figyelmen kívül hagyódnak tehát.)

(A táblázat sráfozásának magyarázatát l. a tanulságoknál, a 3.7.1. pontban.)

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-hOz</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	15
<i>-bA</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
<i>-rA</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
<i>-nAk</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
<i>-rÓl</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
<i>-ért</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	14
<i>-vÁ</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	–	13
<i>-ig</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	–	13
igei személyragok	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	–	13
<i>-nÁl</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	+	13
<i>-vAl</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	+	13
<i>-tÓl</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	+	13
<i>-bAn</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	+	13
<i>-(V)t</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	–	13
<i>-bÓl</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	0	12
<i>-Ul¹</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	+	+	+	+	–	12
<i>-(O)n</i>	+	+	+	0	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	–	12

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-(V)stUl</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	+	–	+	–	10
<i>-ként</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	0	0	+	0	–	10
felszólítómód-jelek	+	+	+	+	+	+	+	0	+	+	+	+	0	–	–	9
birtokos személyjelek	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	+	+	+	–	–	9
<i>-szOr</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	–	+	–	+	–	+	9
<i>-nA</i>	+	+	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	–	–	–	7
<i>-((j)A)i</i>	+	+	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	–	–	–	7
<i>-(A)ni</i>	+	+	0	+	0	–	+	+	+	+	+	+	+	–	–	7
<i>-(V)k</i>	+	+	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	–	–	–	7
<i>-((O)t)t³</i>	+	+	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	–	–	–	7
<i>-Ul²</i>	+	+	0	+	0	–	–	+	+	+	0	+	+	+	–	6
<i>-képp(en)</i>	+	+	+	0	+	+	–	+	+	0	0	+	–	0	0	6
<i>-vA/-vÁn/-vÁst</i>	+	+	0	+	–	–	+	+	+	+	+	+	–	0	–	5
<i>-é</i>	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	–	+	–	–	–	5
<i>-(A)n</i>	+	+	0	+	0	0	–	+	+	+	0	+	–	+	–	5
<i>-Ó¹</i>	+	+	0	+	0	0	+	+	0	+	+	0	–	0	–	5
<i>-kor</i>	+	+	+	+	0	+	–	+	+	+	0	0	–	0	–	5

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-(Ot)t</i>	+	−	+	+	+	+	−	+	+	0	0	+	−	+	−	5
<i>-hAt</i>	+	+	+	+	+	+	+	−	+	+	−	0	−	−	0	5
<i>-((O)t)t¹</i>	+	+	0	+	0	0	+	+	0	+	+	0	−	−	−	4
<i>-szOrtA</i>	+	+	0	+	0	−	+	+	0	−	0	+	−	+	−	3
<i>-ik</i>	+	+	+	+	+	+	+	−	+	−	−	+	−	−	−	3
<i>-(V)nként</i>	+	+	+	−	+	+	0	+	+	+	0	−	−	−	−	3
<i>-ék²</i>	+	+	+	0	+	+	−	−	+	+	−	+	−	−	−	2
<i>-AndÓ</i>	+	+	0	+	0	−	+	+	0	+	+	−	−	−	−	2
<i>-(t)At¹</i>	+	+	+	0	+	−	+	+	0	+	0	−	−	−	−	2
<i>-(t)At²[ik]</i>	+	+	+	+	+	−	+	+	0	0	0	−	−	−	−	2
<i>-né</i>	+	+	+	+	+	+	0	−	0	0	−	−	−	−	0	1
<i>-Vdik</i>	+	+	0	+	0	−	+	+	0	−	0	−	+	−	−	1
<i>-(V)ntA</i>	+	−	0	+	−	−	−	+	0	+	0	+	−	+	−	0
<i>-((V)b)b</i>	+	+	+	+	+	−	+	−	+	−	0	−	−	−	−	0
<i>-lAg</i>	+	+	0	+	0	−	−	+	+	0	0	−	−	−	−	−1
<i>-beli</i>	+	+	−	+	−	−	+	+	0	+	−	−	−	−	0	−1
<i>-(V)cskA</i>	−	+	+	+	+	+	+	−	0	−	−	−	−	−	−	−2

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-(j)Ű</i>	+	+	−	+	−	−	+	+	0	+	−	−	−	−	−	−2
<i>-nyi</i>	+	+	−	+	−	−	+	−	0	+	−	0	−	−	−	−3
<i>-Ás</i>	+	+	−	−	−	−	+	+	0	+	0	−	−	−	−	−3
<i>-us²</i>	+	+	+	+	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−3
<i>-(s)i</i>	−	+	−	+	−	−	+	+	0	+	−	−	−	−	−	−4
<i>-ó</i>	+	+	+	0	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−4
<i>-u</i>	+	0	+	+	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−4
<i>-(A(s))sÁg</i>	−	+	−	−	−	−	+	+	0	+	−	−	−	−	0	−5
<i>-i¹</i>	+	+	+	0	−	+	−	−	0	−	−	−	−	−	−	−5
<i>-ci</i>	+	+	+	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−5
<i>-hAtnék</i>	+	+	−	+	−	−	+	−	0	−	−	0	−	−	−	−5
<i>-vAn</i>	+	−	+	+	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−5
<i>-ikó</i>	+	−	+	+	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−5
<i>-Ód[ik]</i>	+	+	+	−	+	−	−	0	−	−	−	−	−	−	−	−6
<i>-Ó²</i>	+	+	−	0	−	−	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−6
<i>-us¹</i>	+	−	+	−	+	+	−	−	0	−	−	−	−	−	−	−6
<i>-(O)gAt</i>	−	+	−	0	−	−	+	−	0	+	0	−	−	−	−	−6

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-csA</i>	+	−	+	−	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−7
<i>-lA</i>	+	−	+	−	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−7
<i>-Óc</i>	+	−	+	−	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−7
<i>-önd</i>	+	−	+	−	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−7
<i>-dAl/-dÁl</i>	+	−	+	−	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−7
<i>-(i)gÁl</i>	+	−	+	0	0	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−7
<i>-dOgÁl</i>	+	−	+	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−7
<i>-kó</i>	+	−	+	−	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−7
<i>-(V)s</i>	−	+	−	−	−	−	+	+	−	+	−	−	−	−	−	−7
<i>-(V)d</i>	+	+	−	+	−	−	−	−	−	−	0	−	−	−	−	−8
<i>-sÁgOs</i>	+	+	−	0	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−8
<i>-ia</i>	+	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-ista</i>	+	+	−	0	−	−	0	−	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-kOlÓd[ik]</i>	+	−	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-AmOd[ik]</i>	+	−	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-si</i>	−	−	+	−	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-dÁcsOl</i>	+	−	+	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−9

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-dOkOl</i>	+	−	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-izmus</i>	0	+	−	−	−	−	0	−	−	−	−	−	−	−	+	−9
<i>-((O)t)t²</i>	+	+	−	−	−	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-Ó(d)z[ik]</i>	+	−	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-(A)dOz[ik]</i>	+	−	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−9
<i>-kA</i>	−	+	−	0	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−10
<i>-(O)sdi</i>	−	+	−	0	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−10
<i>-(A)t(A)lAn</i>	−	+	−	0	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−10
<i>-ikA</i>	+	−	−	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−11
<i>-Vd</i>	−	+	−	−	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−11
<i>-hOd[ik]</i>	+	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−11
<i>-szol</i>	+	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−11
<i>-Ós</i>	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−11
<i>-At</i>	+	−	−	−	−	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−11
<i>-((a)s)ít</i>	+	+	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−	−11
<i>-(A)kOz/-kÓz[ik]</i>	−	+	−	−	−	−	−	+	−	−	−	−	−	−	−	−11
<i>-(A)tAl</i>	+	−	−	−	−	−	−	0	−	−	−	−	−	−	−	−12

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-An</i>	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	0	–	–	–	–	–12
<i>-ékOny</i>	+	–	–	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–12
<i>-Aszt</i>	–	–	–	0	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–12
<i>-(O)dA</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-ÓkA</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-dAd</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–13
<i>-((l)A)kOd/-kÓd...[ik]</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-AtAg</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-i²</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-zsi</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-ek</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(a)ték</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-Ánk</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-dok</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(V)l</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-al/-Ál</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(l)Al/-lÁl</i>	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–13

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-Ál</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-izál</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(A)kOl/ikol/(i)kál</i>	–	–	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(s)Ul</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-Am</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-omás</i>	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(Á)sz¹[ik]</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(Á)sz²</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-t</i>	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-ÁszAt</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(O)zAt</i>	–	–	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-(V(d))z[ik]</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–13
<i>-Og</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0	–	–	–	–	–14
<i>-(V)ll[ik]</i>	–	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14
<i>-(O)mÁny</i>	–	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14
<i>-(O)vÁny</i>	–	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14
<i>-sÓ</i>	–	–	–	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-dOs</i>	–	–	–	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14
<i>-ikus</i>	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14
<i>-Asz</i>	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14
<i>-int</i>	–	–	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14
<i>-íroz</i>	0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–14
<i>-A</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-mA</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-Onc</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-(A)cs</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-d</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-(O)lÓd[ik]</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-Ag</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-leg</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-Ong</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-VlOg</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-ék¹</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-(A)dék</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15

Toldalék	17	8	2	3	13	12	7	1	4	18	5	16	9	6	20	Σ
<i>-(A)lék</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-nOk</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-(i)csÁl</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-Aml[ik]</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-Ály</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-AlOm</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-(V)dAlOm</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-(O)ny/-Ány</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-Ár</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-lAgOs</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-(A)tOs</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-lAt</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
<i>-(An)tyÚ/-AttyÚ</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–15
	42	10	–22	–40	–41	–49	–56	–61	–66	–68	–88	–89	–119	–120	–134	

3.7. Az elrendezés közvetlen tanulságai

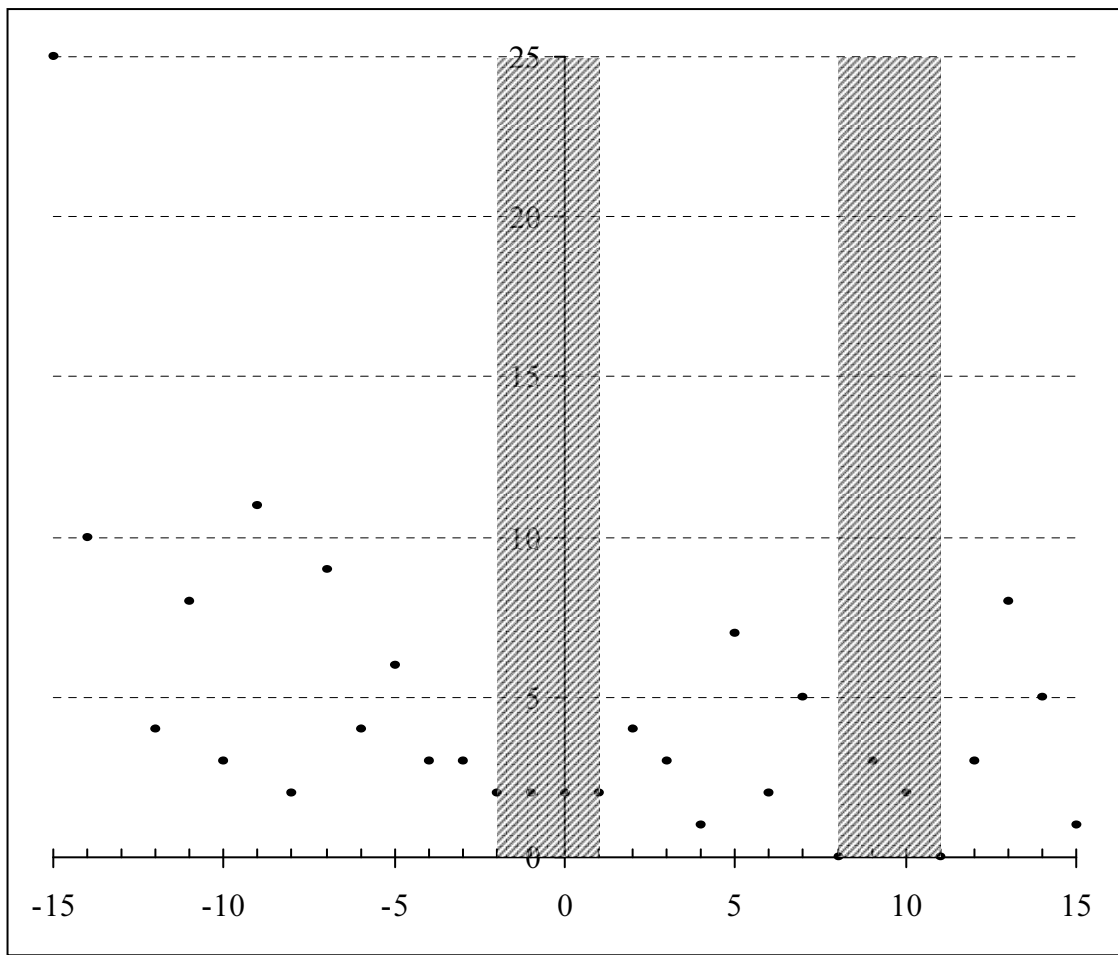
3.7.1. Ábrázolás egy dimenzióban

Az elvégzett elemzés és kódolás lehetőséget ad megkísérelni a magyar toldalékmorfémák halmazának egységes modellezését. Hipotézisként azt a modellt célszerű feltenni, amely a morfémákat a prototipikus derivációs és inflexiós morféma közti kontinuumban helyezi el. Ennek ellenőrzésére ad egyfajta lehetőséget a következő grafikon, amely a toldalékmorfémák kritériumok szerinti szóródását ábrázolja. A vízszintes tengelyen a Σ értékek, a függőleges tengelyen a hozzájuk tartozó egyedek száma található, azaz a pontok azt mutatják, hogy a vízszintes tengelyen látható pontszámú toldalékból hány darab létezik.

A pontok elhelyezkedése a grafikonon meglehetősen szabálytalanul szórt, így az adódó első megállapítás az, hogy a **hipotézis igaznak bizonyult**: a toldalékmorfémák a vizsgálatok tanúsága szerint is egy tartomány két végpontja között meglehetősen egyenletességgel helyezkednek el. Ez összhangban áll a szakirodalom korábbi feltevéseivel (pl. Keszler 1993; Plank 1994).

A grafikonról az is leolvasható, hogy a prototipikus derivációs morféma, azaz a prototipikus képző (–15; illetve majdnem prototipikus realizációja) számbeli fölényt mutat a többi toldalékmorféma-típushoz képest. Megállapítható az is, hogy bár az eloszlás igen szabálytalan, a [–15; –2), az (1; 8) és a (11; 15] intervallumok között völgyek találhatók, így (a [8; 11] völgy miatt) **a jelek és a ragok osztálya némiképp elkülönül** a jelen elemzés szerint. (A szögletes és kerek zárójelek az intervallumok nyílt, illetve zárt voltára utalnak.) A fenti táblázatnak és a grafikonnak a [–2; 1] sáfrányozott tartománya jelöli az átmeneti eseteket

képző és jel, a $[8; 11]$ sráfozott tartománya jel és rag között. A lineáris, egydimenziós szemléletből adódik azonban, hogy a képző és rag közötti átmenetek és a jelek fedésbe kerülnek, így az előbbieket azonosítása nem lehetséges.

A magyar toldalékmorfémák eloszlása

A táblázat tehát a legragszerűbb ragokkal indul, az első fehér rész tartalmazza a ragokat, utána a sráfozott rész a rag-jel átmenetet mutatja, az ismételt fehér rész a jeleké, utána ismét sráfozva a jel-képző átmenet, végül fehér háttérrel a képzők a legképzősszerűbb képzőkig.

Figyelemre méltó, hogy a két sráfozott terület közti fehér részben található elemek halmaza nem teljesen azonos a hagyományosan jelnek

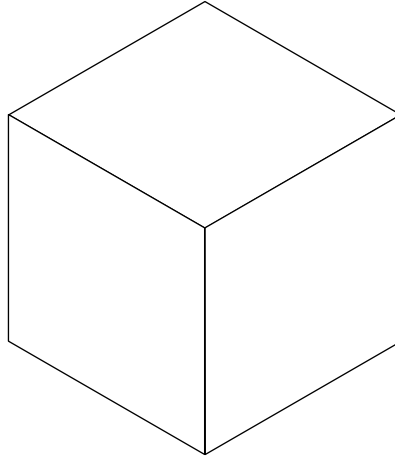
nevezett toldalékok halmazával. E szerint az elemzés szerint a *-hAt* jel, de a *-tAt* és a *-tAt[ik]* is, csakúgy mint az igeneveket alkotó toldalékok. A szintén sokat vitatott megítélésű elem, a *-((V)b)b* viszont már átmenet a képzők felé, például a *-né* vagy a *-cskA* morfézával együtt. A rag-jel átmenetben jelennek meg a birtokos személyjelek, amint az várható; és a felszólítómód-jelek, ami kevésbé várható. A ragok halmaza meglehetősen, de nem teljesen pontosan egybevág az antali, illetve a kieferi elemzéssel.

3.7.2. Ábrázolás 15 dimenzióban

A fenti ábrázolás feltétlenül erősen leegyszerűsítő, így elképzelhető, hogy a meglehetősen véletlenszerű elrendeződés, szóródás meglevő mintázatot takar el. A rejtettebb mintázatokat feltárandó szükséges egy olyan ábrázolási módhoz fordulni, amely az egyes morfékák közti távolságokat, elrendeződést pontosabban is megmutatja.

Abból, hogy a toldalékmorfémákat 15 kritérium alapján vizsgáljuk (tehát tulajdonképpen egy 15 dimenziós véges vektortérben helyezzük el, miként Jékel Pál és Papp Ferenc [1974] az Ady-verseket egy 66 dimenziós vektortérben), adódik azonban egy összetettebb ábrázolási lehetőség is, nevezetesen az, hogy a toldalékmorfémákat egy 15 dimenziós kocka csúcaiban, illetve élfelező pontjaiban ábrázoljuk.

A 15 dimenziós térről való empirikus tapasztalatok hiányában szükséges ezt a teret az ábrázolhatóság érdekében valamilyen módon két dimenzióra, azaz a papír síkjára leképezni. Erre a legcélszerűbbnek az izometrikus axonometria generalizálása mutatkozik. Ezen a módon a háromdimenziós kocka kétdimenziós képeként ez az ábrázolás adódik:

Ebben az ábrázolási módban a kép koordinátái (x', y') az eredeti koordinátákból (x, y, z) a következőképpen határozhatók meg:

$$x' = x \sin 120^\circ + y \sin 240^\circ + z \sin 360^\circ \text{ és}$$

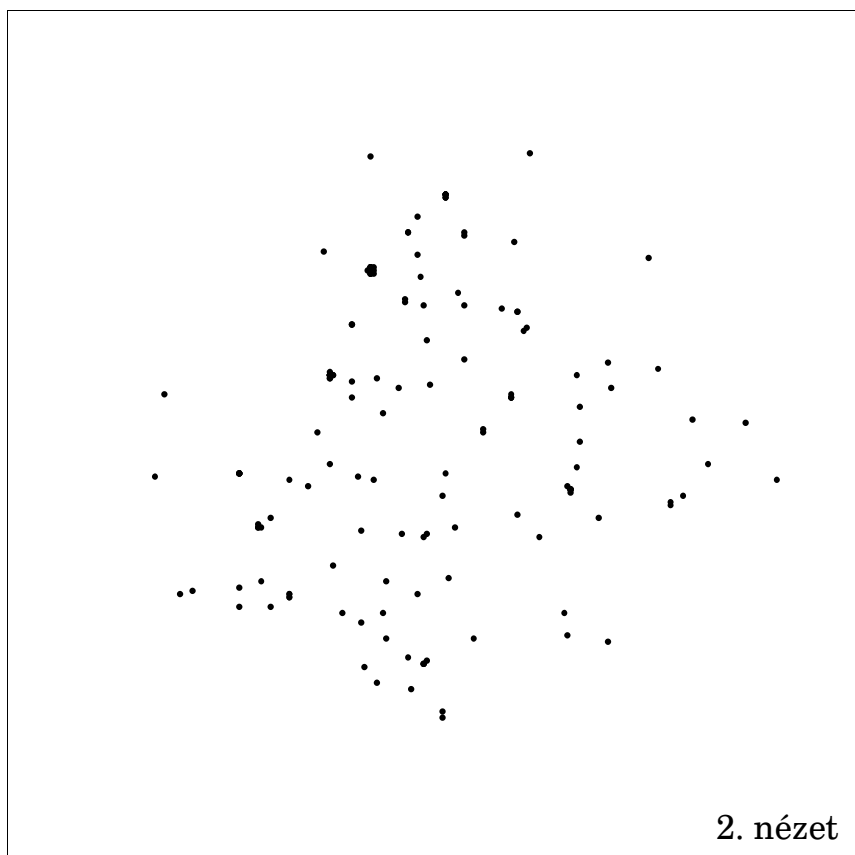
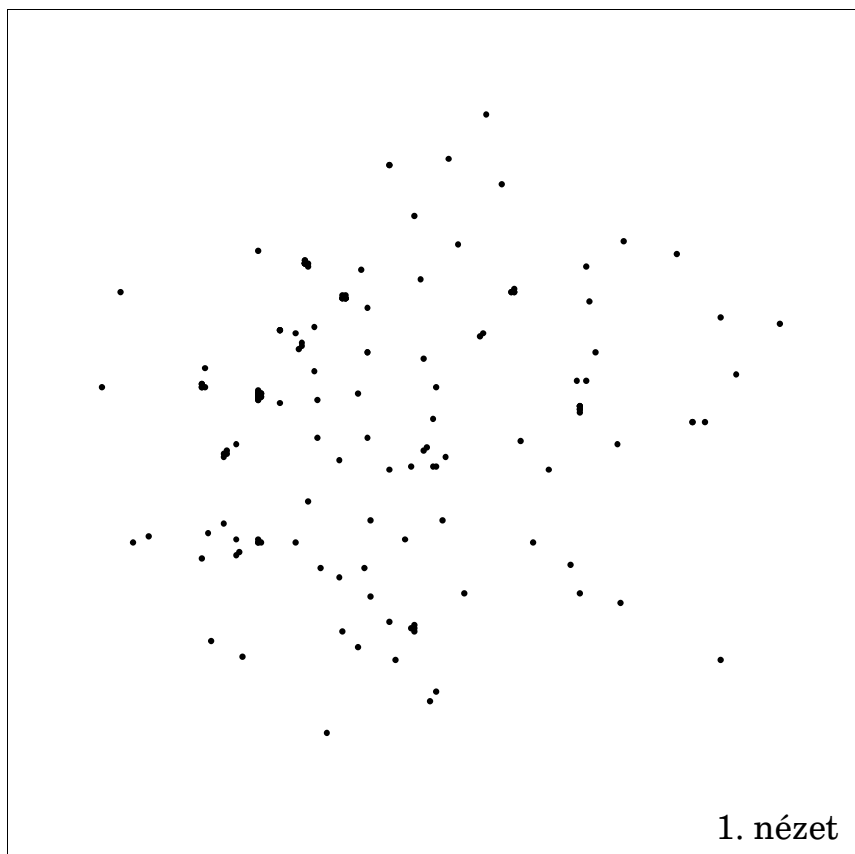
$$y' = x \cos 120^\circ + y \cos 240^\circ + z \cos 360^\circ.$$

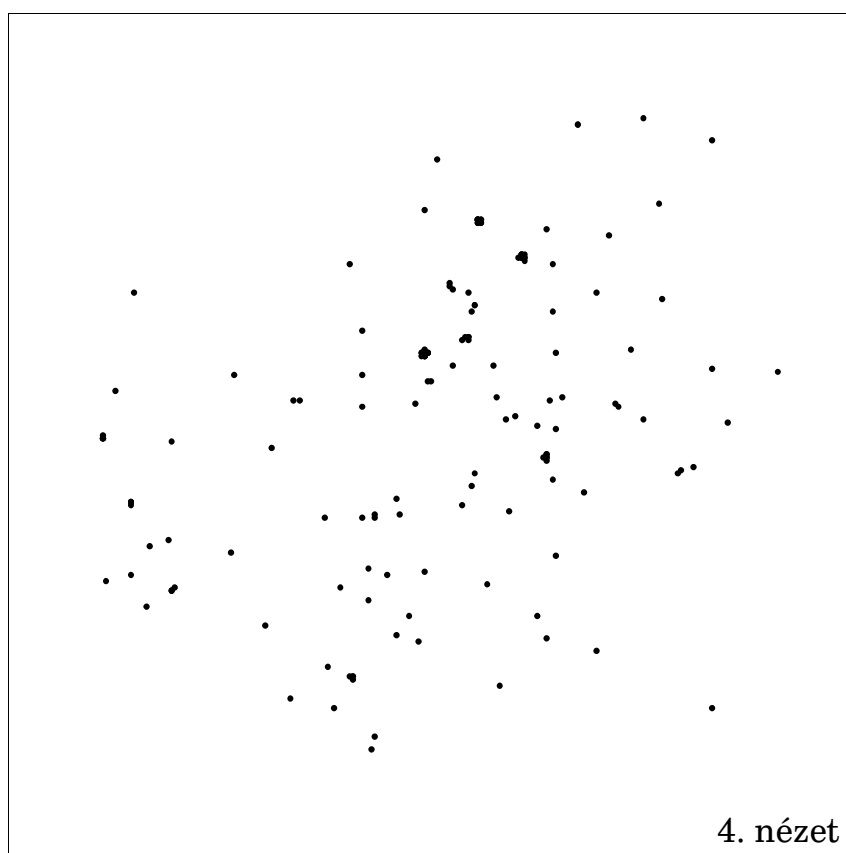
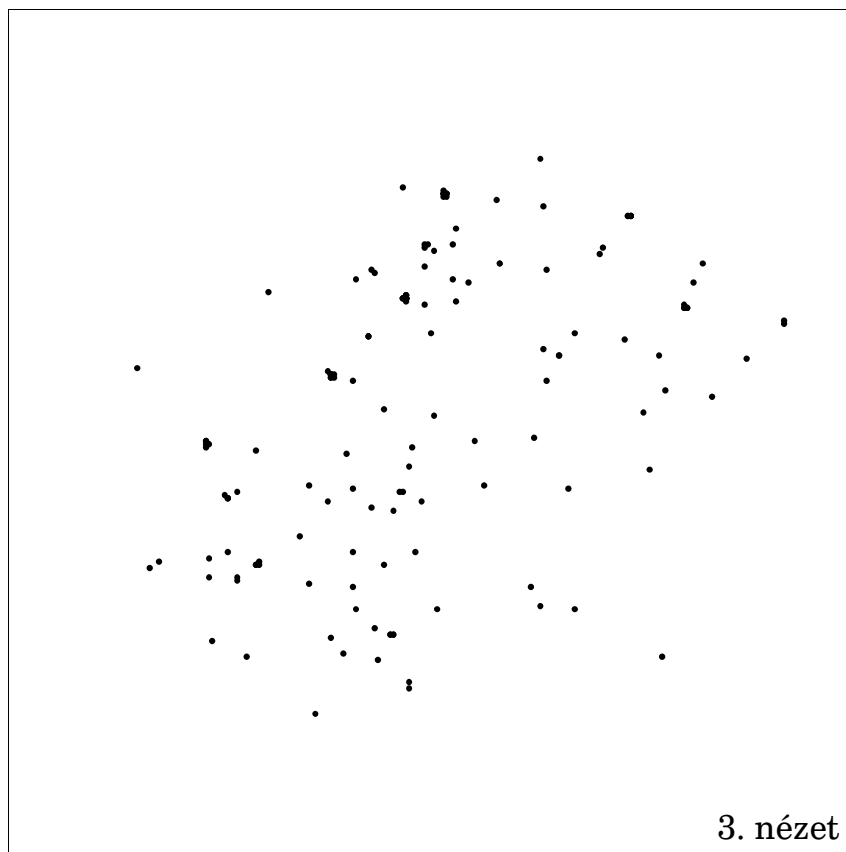
A képletek 15 dimenzióra kiterjesztve a következők:

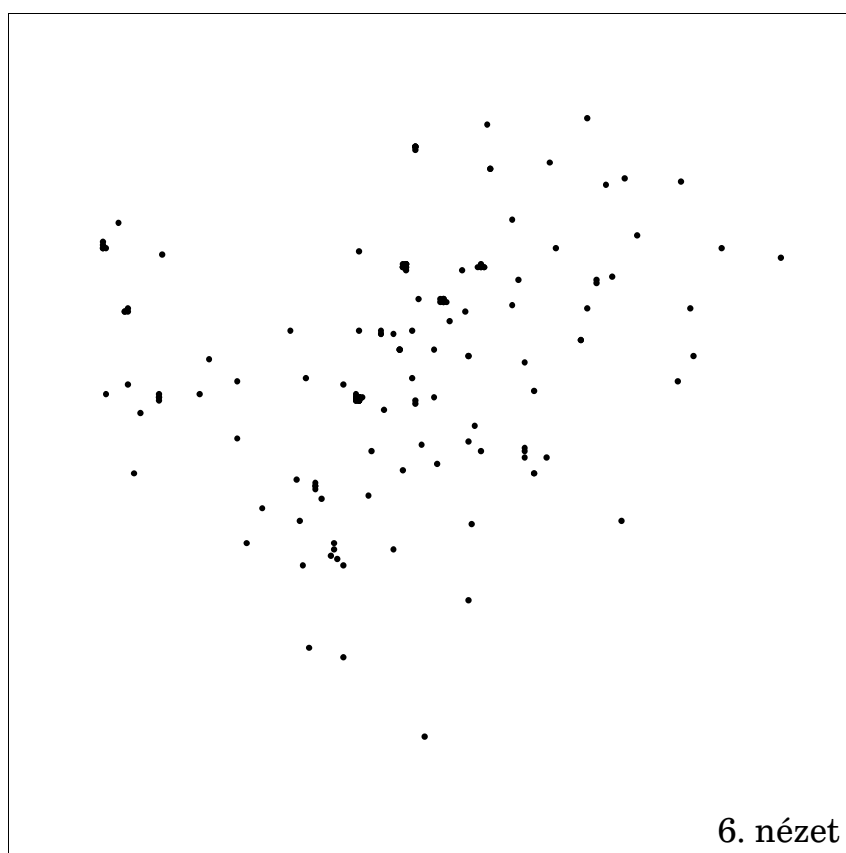
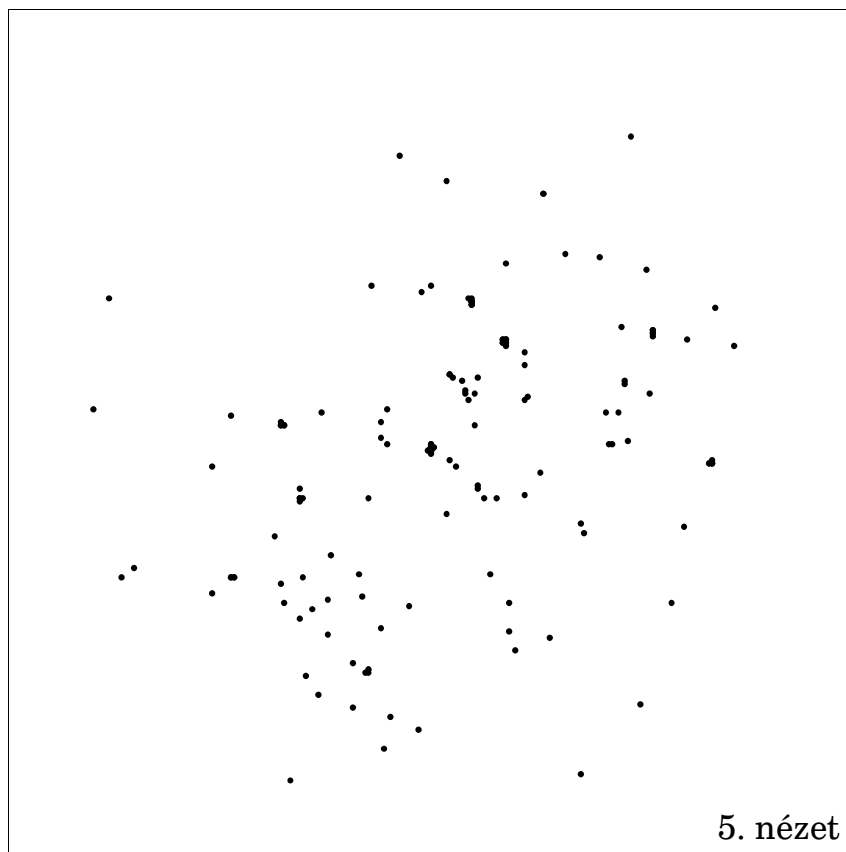
$$x' = \sum_{i=1}^{15} c_i \sin \frac{i \cdot 360^\circ}{15} \text{ és}$$

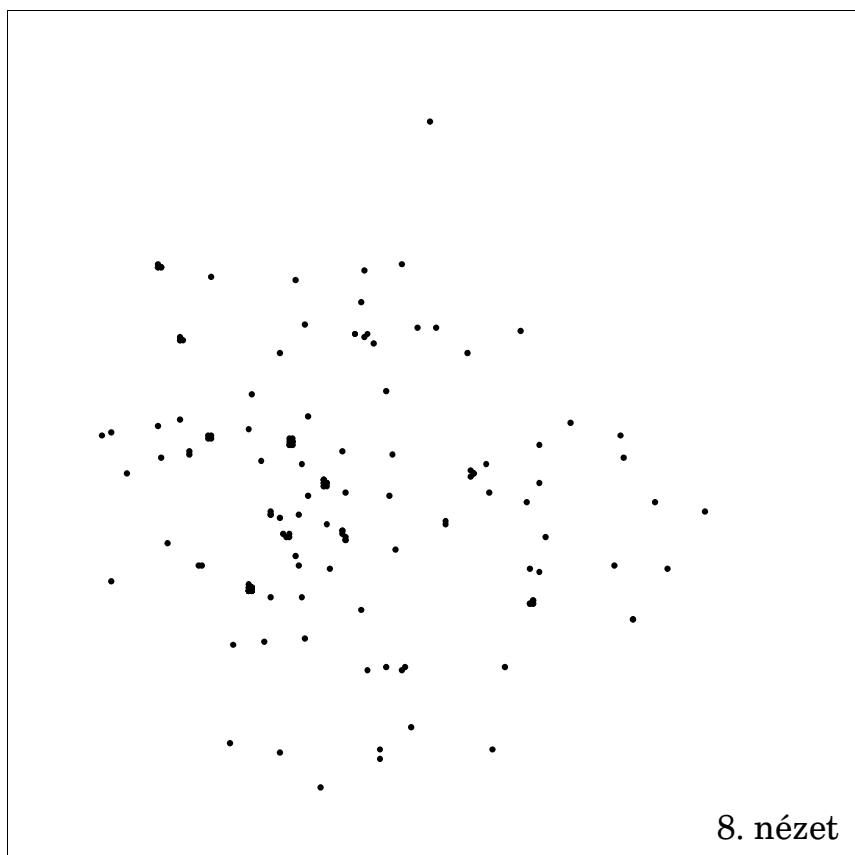
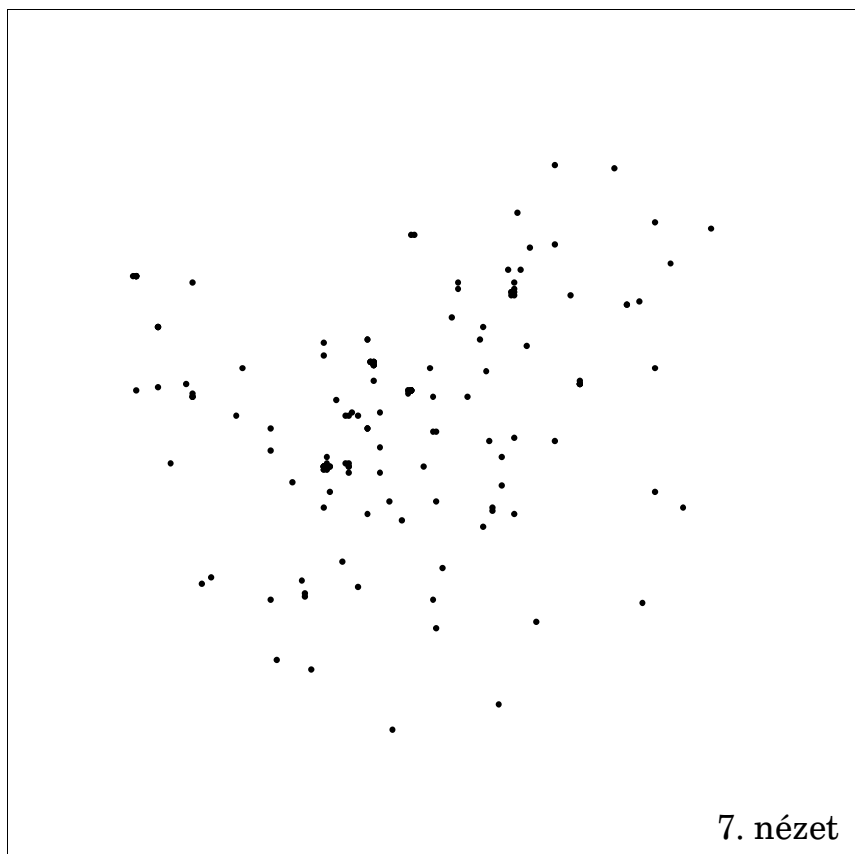
$$y' = \sum_{i=1}^{15} c_i \cos \frac{i \cdot 360^\circ}{15}, \text{ ahol } c_i \text{ az eredeti } i. \text{ koordináta.}$$

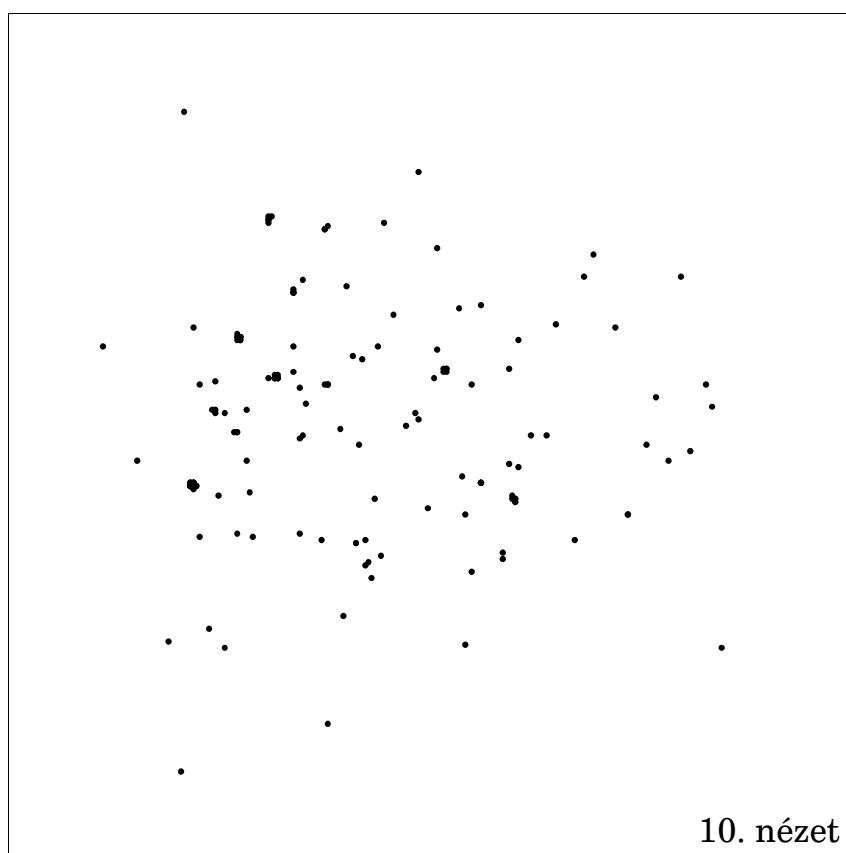
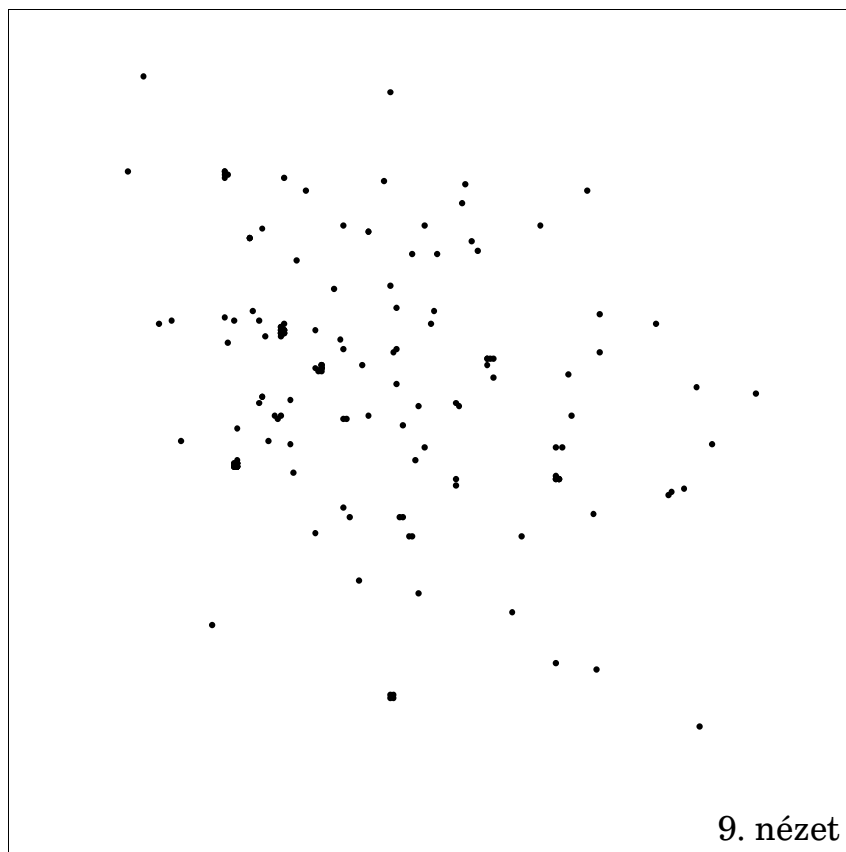
Mivel ezzel az ábrázolási móddal takarásba kerülhetnek bizonyos elemek (három dimenzióban például a kockának a nézőhöz legközelebb és legtávolabb eső csúcsa van fedésben), az alábbiakban nem pusztán ez az ábrázolás szerepel, hanem az a 15 transzformja is, amely az egyes tengelyekre merőleges síkokra való tükrözésként adódik:

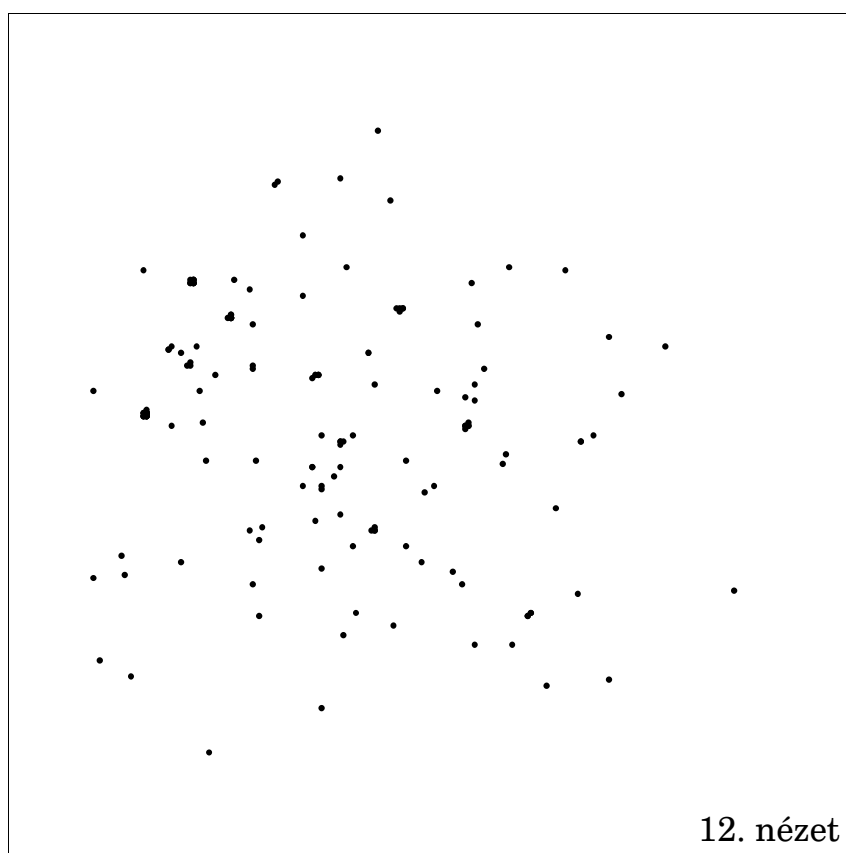
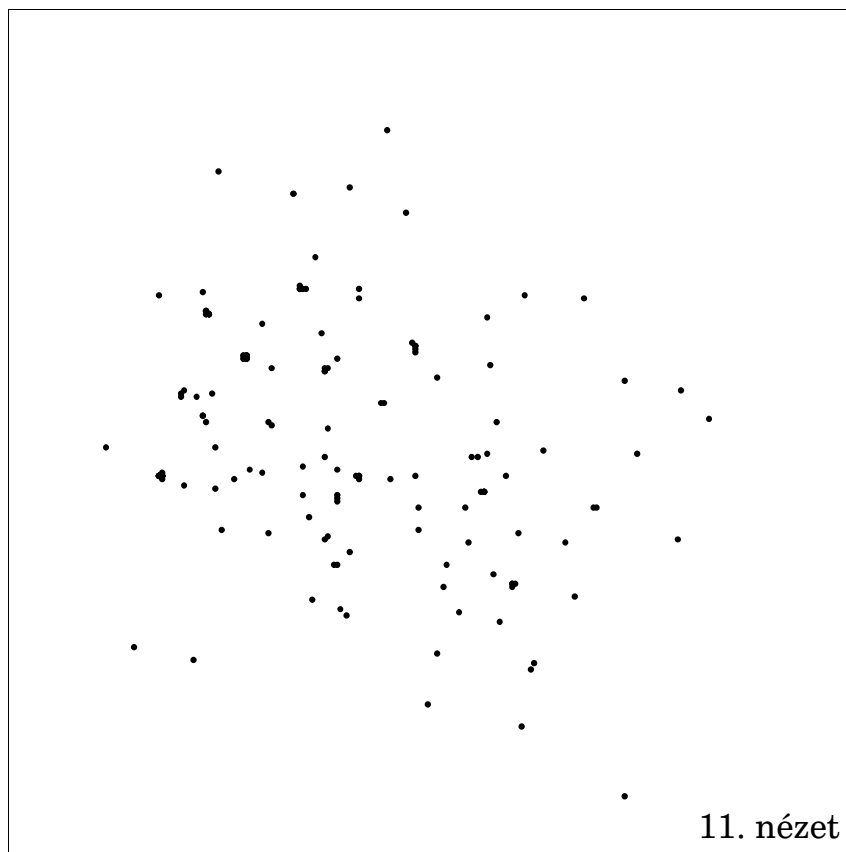

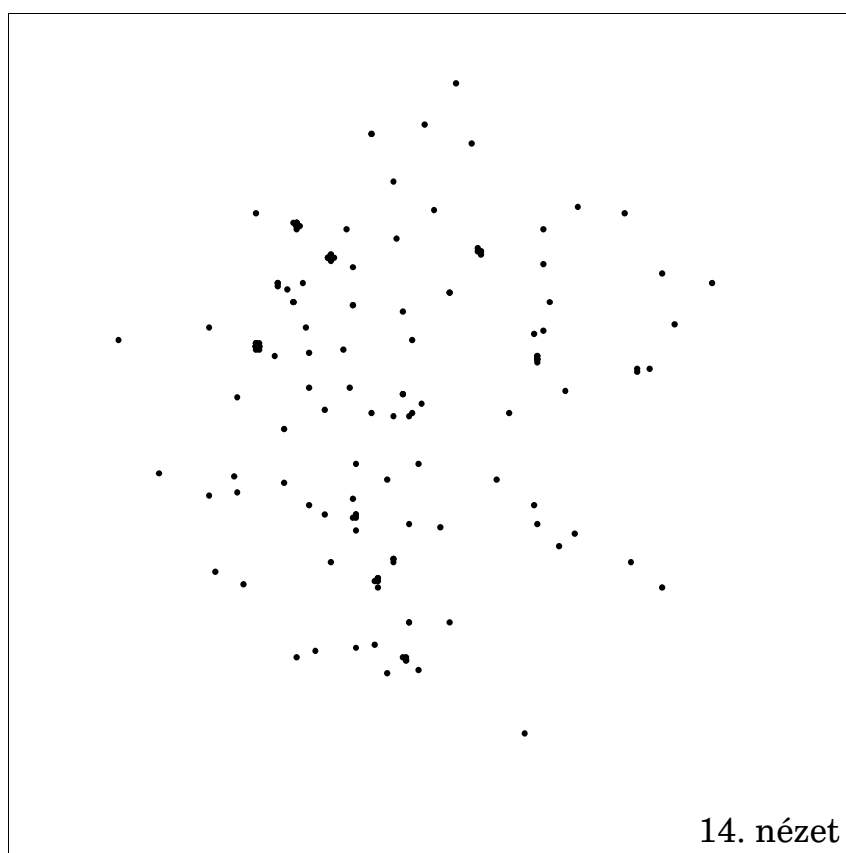
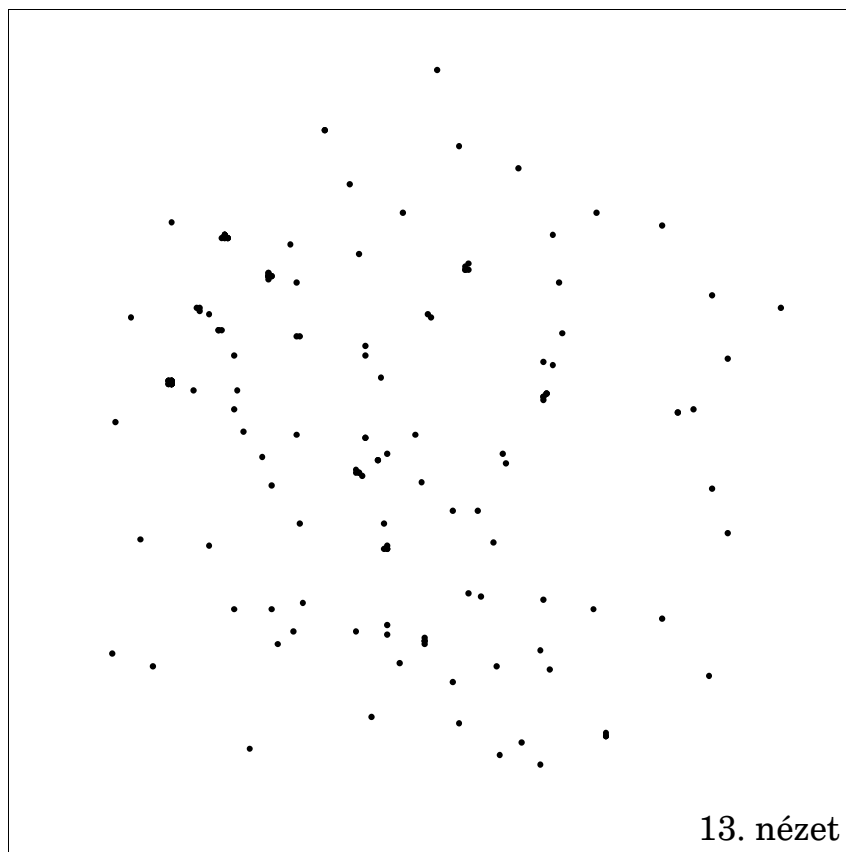

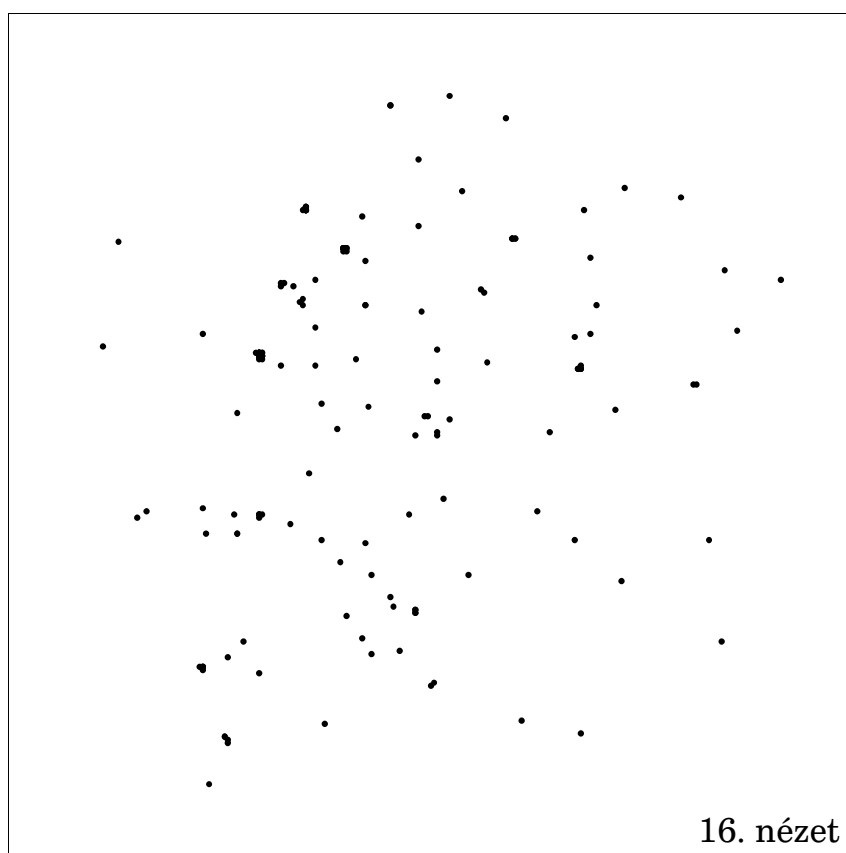
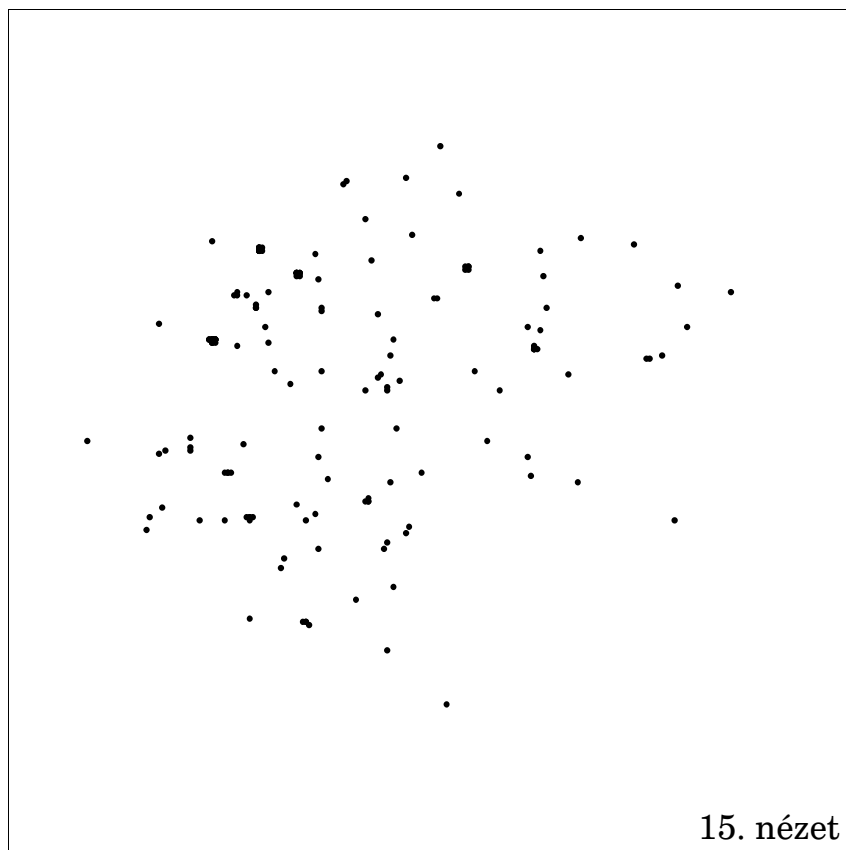

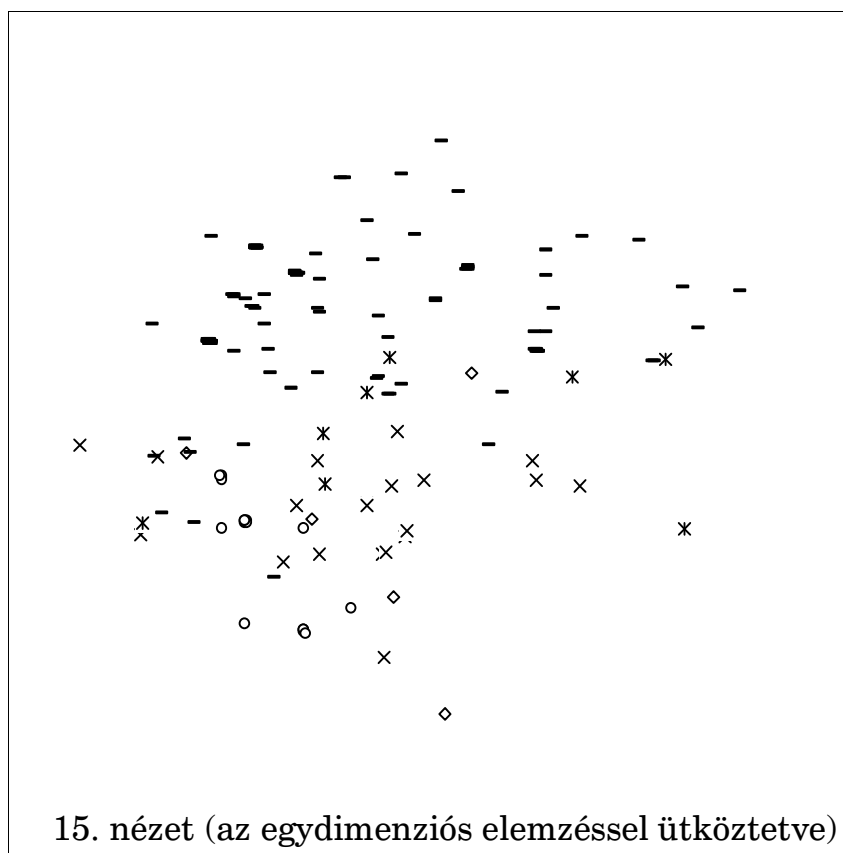

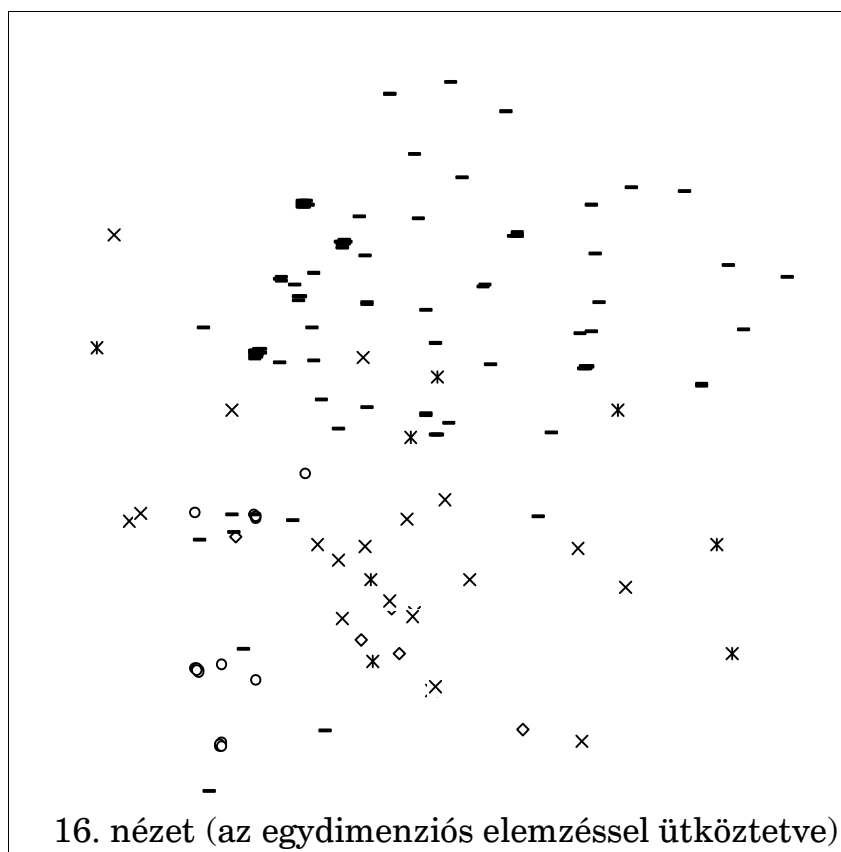

A toldalékmorfémák ezen az ábrázolástípuson is meglehetősen szabálytalanul szóródnak. Mindazonáltal a 15. és a 16. nézetben elkülönülni látszik két tartomány. Ennek tartalmának értelmezését segíti elő az alábbi két diagram. Ezek tulajdonképpen megismétlik a két utolsó ábrát, annyi különbséggel, hogy az egyes toldalékmorfémákat nem egyforma pöttyök jelölik, hanem a toldalékmorfémák rendezett táblázatában az egyes tartományoknak megfelelően különféle szimbólumok (a kategóriamegnevezések pusztán a táblázat három fő- és két átmeneti részére, nem valamely korábbi klasszifikációra utalnak):

- – ragok sávja;
- ◇ – rag-jel átmenet;
- × – jelek sávja;
- * – jel-képző átmenet;
- – képzők sávja.

3.7.3. Az ábrázolásoknak a rendszerezésre vonatkozó tanulságai

Ezek az ábrák világosan mutatják, hogy noha az egyes csoportok képviselői nem határozott körvonalú térrészeket foglalnak el, valamiféle tendenciaszerű szabályossággal mégiscsak bírnak. Főként a 15. nézetet az egydimenziós elemzéssel ütköztető ábrán rajzolódik ki az inflexiós és a derivációs morfémák elkülönülése. Tehát míg az egydimenziós megközelítés a három osztályon, az árnyaltabb, tizenöt dimenziós megközelítés a két osztályon alapuló modell létjogosultságát erősíti.

Az egyes morfémák jól látható diffúz elrendeződése alapján az iménti fenntartásokkal együtt is megállapítható, hogy a magyar toldalék-morfémák rendszerezésére kialakított osztályok (akár két-, akár három-osztályú rendszerről van szó) mesterséges, erősen leegyszerűsítő konst-

ruktumok, tipikus sűrűsödések hiányában valódi természetes osztályokat nem tükrözhetnek.

Az oktatásban mindezt visszaadni persze nehéz lenne, így talán inkább a kategorizációs szempontok, kritériumok segítségével végzett elemzésre, mint magukra a kategóriákra lehetne a hangsúlyt helyezni. Lehetséges konklúzióként a Magyar grammatika-beli megoldás látszik legcélszerűbbnek (Keszler 2000a: 58–9), tehát a derivációs-inflexiós szembenálláson belül taglalni a jelek-ragok kettősségét. Mindeközben viszont nagyon fontos annak hangsúlyozása, hogy ezek nem merev, élesen elkülönülő kategóriák, hanem folyamatos átmenetek mutatkoznak köztük.

4. ESETTANULMÁNYOK

A rendszer egészére vonatkozó gondolatmenetet kiegészítendő hasznosnak látszik három, az eddigiekhez lazábban kapcsolódó problémakör tárgyalása is. Az első esettanulmány az idegen szavak tipikus, de disztribúciós elemzéssel csupán bizonytalanul kielemezhető végződéseit taglalja, a második a morfofonológia felé nyit, és a magyar felszólító mód egy lehetséges elemzését adja, végezetül a harmadik a produktivitás igen kurrens témájához kapcsolódik, de nem a toldalékok, hanem a tövek oldaláról szemlélve a kérdést.

4.1. Az idegen szavak tipikus végződéseik mint toldalékfélék

Az idegen szavak jellegzetesen kétarcú elemei egy nyelv szókészletének. Így a rájuk jellemző végzések is részben toldalék módjára, részben pusztán tipikus szóvéggként írhatók le.

Az ilyen végzések alkotta csoport vizsgálatához szükséges volt összeállítani egy lexémakorpuszt. Ennek a korpusznak alapjául Laczkó-Mártonfi (2004) szótári részének XML-adatbázisa szolgált. Ebből ki lehetett gyűjteni azon címszó-származékszó párokat, amelyek esetében a címszó nem illeszkedik pontosan a származékszóra. Természetesen a nem idegen szavak körében is előfordul tőalternáció, de a végzések szerinti rendezéssel ezek köre könnyen kiszűrhető volt.

A korpusz összeállításának, a szükséges elemek kiválogatásának megvilágítására vegyük példának a **domesztikál** szócikket: itt a származékok között megtalálható a *domesztikáció*. Mivel a *domesztikál* karaktersorozat nem illeszkedik maradéktalanul a *domesztikáció* karaktersorozatra, csupán a *domesztiká* mindkettőre, a szópárt meg lehet jelölni az *l – ció* címkével. Ugyanez természetesen eljátszható az *iszik – ivó* párra is, ebben az esetben a *szik – vó* címkét kapja a szópár. Mivel azonban csupán az előbbi tipikus „idegenszó-végződés”, a vizsgálati korpusz viszonylag egyszerűen kijelölhető.

Az alapul vett szótár természetesen csak kiindulási pontnak volt tekinthető, hiszen ha az alapszó és a származékszó két különböző szócikkben volt kidolgozva (pl. *germán – germanizmus*), vagy ha a címszó maradéktalanul illeszkedett a származékszóra (pl. *parfüm – parfüméria*), a fenti eljárás nem volt képes kiszűrni az összetartozásukat. Így azon végződéspár-címkék esetében, amelyek csupán egy vagy két szópárt jellemeztek, szükséges volt ezen szótár, illetve más szótárak (különösen: Bakos 2002; továbbá kisebb mértékben: ÉKsz.², ÉrtSz.) haszná-

lata, annak eldöntésére, hogy csak alkalmi-egyedi jelenség vagy többé-kevésbé rendszerszerűség áll-e a váltakozás háttérében. Mivel az idegen szavak végződése periferiális jelenség, így minden végződés létének igazolásához legalább 3 előfordulást, illetve minden végződéspár létének igazolásához legalább 2 előfordulást bizonyult célszerűnek előírni. (Az összeállítás módjából adódik, hogy a korpusz egzakt statisztikai vizsgálatokra nem alkalmas. A néhány előfordulás mögött ugyanis többnyire hozzágyűjtött adatok állnak, megnövelve ezzel az eredeti halmazon belüli gyakoriságukat.)

A vizsgálati korpusz összeállításának menete tehát vázlatosan:

1. a képzett alakokra nem illeszkedő címszók kigyűjtése Laczkó-Mártonfi (2004)-ből;
2. a nem idegen szavak elvetése a végzések alapján;
3. a végződéspárok listájának elkészítése és a hozzájuk tartozó címszó-származék párok leszámlálása;
4. kézi finomítás: a listák alapos átnézése, a korábbi ellentmondások kitisztázása, kevés adatú végződéspárok esetén vagy megerősítő szópárok keresése, vagy kizárásuk a vizsgálatból.

A fenti módon előállt egy elemzési korpusz, amely összesen 2872 szót tartalmaz 1555 párban. Látható, hogy egy adott szó több szópár tagjaként is előfordulhat, sőt egy-egy szó különböző végződésopozíciókban különböző végződésmegjelöléssel is szerepelhet (pl. az *antibiotikus* -*tikus* végződésű az *antibiózis*, ugyanakkor csupán -*us* végződésű az *antibiotikum* szóval szembeállítva), így a 2872 szó összesen 2912 különböző tételt, adatbázisrekordot jelent.

A szavak a következő végzések tartalmazzák (bizonyos végződésopozíciókban $\emptyset$ is szerepel): -*a*, -*ia*, -*encia*, -*éria*, -*ika*, -*tika*, -*isztika*, -*úra*, -*áta*, -*ista*, -*oid*, -*ice*, -*ál*, -*izál*, -*um*, -*ium*, -*átum*, -*ió*, -*áció*, -*or*, -*átor*,

-őr, -ás, -ítás, -is, -ális, -zis, -ózis, -ens, -us, -ikus, -tikus, -isztikus, -izmus, -iánus, -átus, -ózus, -isz, -osz, -ív, -atív, -áz, -íroz, -ázs.

Ezek közül a 3.3.6. alatti magyar toldalékjegyzékben az *-ia*, az *-ista*, az *-ál*, az *-izál*, az *-us*, az *-ikus*, az *-izmus* és az *-íroz* szerepel.

A többeli magánhangzó-időtartamok váltakozásától eltekintve az alábbi *tő*-, illetve végződésalternációkról lehet számot adni:

A (fiktív) *tő* végén $s \sim t$ (*páciens* : *pacientúra*), $sz \sim t$ (*káosz* : *kaotikus*), $k \sim c$ (*praktikus* : *prakticista*) és $t \sim c$ (*restriktív* : *restrikció*), illetve $o \sim e$ (*pátosz* : *patetikus*) alternációk, $er \sim r$ (*méter* : *metrikus*) elízió, előhangzónak is tekinthető magánhangzó-epentézis (*ekvátor* : *ekvatoriális*, *spontán* : *spontaneitás*), valamint az *-ista*, az *-izmus*, az *-isztikus* és az *-iánus* végzések előtt különféle *tő* végi elíziók (*finnugor* : *finnugrista*, *szóló* : *szólista*; *Arisztotelész* : *arisztoteliánus*, *Konfucius* : *konfuciánus*; *bolsevik* : *bolsevizmus*), illetve helyesírási eltérések fordulnak elő (*Petrarca* : *petrarkista*). – Ezen jelenségeket természetesen lehetne magyarázni más nyelvek, különösen a latin diakrón, illetve szinkrón szabályaival, szabályosságaival (vö. Fludorovits 1937: 36–7), de mivel ezen elemzés a magyar nyelvre irányul, be kell érni a váltakozások pusztá regisztrálásával.

A végzések körében lexikai és morfofonológiai kötöttségű alternációk egyaránt előfordulnak.

Lexikai kötöttségű alternáció az *-ens* : *-áns* (pl. *konzulens* : *konzultáns*, *disszidens* : *emigráns*), ezzel párhuzamban az *-encia* : *-ancia*.

Morfofonológiai kötöttségű végződésalternációk, a környezet szerint (a *tő*nek nem a szótári alakja, hanem az aktuális *tő*változata a mérvadó):

- *a* után *-ál* → *-l* (pl. *matúra* : *maturál*), *-izál* → *-tizál* (pl. *séma* : *sematizál*), *-ális* → *-lis* (pl. *kategória* : *kategoriális*), *-izmus* → *-tizmus* (pl. *idióma* : *idiomatizmus*);
- *e* után *-ens* → *-ns* (pl. *abszorbeál* : *abszorbens*);
- *é* után *-ista* → *-tista* (pl. *porté* : *portretista*);
- *i* után *-ista* → *-sta* (pl. *akvárium* : *akvarista*), *-izál* → *-zál* (pl. *evangélium* : *evangelizál*), *-ikus* → *-kus* (pl. *oratórium* : *oratorikus*), *-atív* → *-tív* (pl. *definiál* : *definitív*);
- *ó* után *-ózus* → *-zus* (pl. *ambíció* : *ambiciózus*);
- *ió* után *-ista* → *-nista* (pl. *evolúció* : *evolucionista*), *-ál* → *-nál* (pl. *partíció* : *particionál*), *-ális* → *-nális* (pl. *kompozíció* : *kompozicionális*), *-izmus* → *-nizmus* (pl. *perfekció* : *perfekcionizmus*);
- *u* után *-éria* → *-téria* (pl. *bizsu* : *bizsutéria*), *-átum* → *-tum* (pl. *statuál* : *statútum*), *-atív* → *-tív* (*attribuál* : *attributív*, *konstituál* : *konstitutív*, de *szituál* : *szituatív*, *evaluál* : *evaluatív*, *inszinuál* : *inszinuatív*), *-áció* → *-ció* (pl. *prostituál* : *prostitúció*)
- kivéve *stru* után *-atív* → *-ktív* (pl. *konstruál* : *konstruktív*), *-áció* → *-kció* (pl. *instruál* : *instrukció*);
- *uk* után *-átum* → *-tum* (pl. *produkál* : *produktum*);
- *p* után *-zis* → *-szis* (pl. *szeptikus* : *szepszis*);
- *t* után *-átum* → *-um* (pl. *fermentál* : *fermentum*), *-átus* → *-us* (pl. *inzultál* : *inzultus*);
- tetszőleges mássalhangzó után *-tika* → *-etika* (pl. *gén* : *genetika*), *-tikus* → *-etikus* (pl. *teória* : *teoretikus*).

Az alternációkat is figyelembe véve tehát a magyar idegen szavak tipikus toldalékszerű végződése (zárójelben mellettük a gyakoriságuk): *-a* (145), *-ia* (242), *-(e/a)ncia* (59), *-(t)éria* (12), *-ika* (15), *-(e)tika* (4), *-isztika* (17), *-úra* (10), *-áta* (5), *-((t/n)i)sta* (191), *-oid* (3), *-ice* (4), *-((n)ál)* (411), *-((t)i)zál* (60), *-um* (23), *-ium* (3), *-((á)t)um* (12), *-ió* (15), *-(á/k)ció*

(284), *-or* (6), *-átor* (13), *-őr* (9), *-ás* (4), *-(e)itás* (171), *-is* (155), *-((i/n)á)lis* (42), *-(z/sz)is* (23), *-ózis* (5), *-(e/á)ns* (67), *-us* (167), *-(i)kus* (155), *-(e)tikus* (36), *-isztikus* (51), *-(t/n)izmus* (273), *-iánus* (4), *-(át)us* (7), *-(ó)zus* (6), *-isz* (4), *-osz* (3), *-ív* (11), *-(a/k)tív* (41), *-áz* (4), *-íroz* (4), *-ázs* (3). (Ide vehető még az *-ív* végződésűek után használható *-e* is.)

Az egyes végződésopozíciók gyakoriságát mutatja be az alábbi táblázat (bizonyos végzések a vízszintes és a függőleges fejlécen is megjelennek):

	Ø	-a	-ia	-ika	-ál	-um	-or	-ás	-is	-zis	-ens	-us	-ikus	-izmus	-isz	-osz	-ív	-ázs
-ia	28	8						8										
-encia					7						52							
-éria	7	2			3													
-ika		5	6															
-tika	4																	
-isztika	7	4												6				
-úra	4						6											
-áta					5													
-ista	33	11	8			3			10			3		123				
-oid		3																
-ice													4					
-ál	24																	
-izál	19	2	17	4		3			9			2	2	2				
-um		6																
-ium	3																	
-átum					12													

	Ø	-a	-ia	-ika	-ál	-um	-or	-ás	-is	-zis	-ens	-us	-ikus	-izmus	-isz	-osz	-ív	-ázs
-ió	2				2												11	
-áció					284													
-átor					13													
-őr	4				2													3
-itás	53				2				107			9						
-is			3		2													
-ális	36					4									2			
-ózis	3	2																
-ens					15													
-us		48	80			4												
-ikus	27	28	76			3						7			2	3		
-tikus	11		2							23								
-isztikus	5	5	4						3					34				
-izmus	42	18	10						21			14	3					
-iánus	4																	
-átus	4				3													

	Ø	-a	-ia	-ika	-ál	-um	-or	-ás	-is	-zis	-ens	-us	-ikus	-izmus	-isz	-osz	-ív	-ázs
-ózus	3	3																
-atív					37			4										
-áz	4																	
-íroz	4																	

A leggyakoribb párok: *-ál* : *-áció*, *-is* : *-ítás*, *-izmus* : *-ista*, *-ia* : *-us*, *-is* : *-ikus*, $\emptyset$: *-ítás*, *-ens* : *-encia*.

Csupán egyetlen végződéssel áll oppozícióban: *-tika* ($\sim \emptyset$), *-áta* ($\sim$ *-ál*), *-oid* ($\sim$ *-a*), *-ice* ($\sim$ *-ikus*), *-ium* ($\sim$ $\emptyset$), *-átum* ($\sim$ *-ál*), *-áció* ($\sim$ *-ál*), *-or* ($\sim$ *-úra*), *-átor* ($\sim$ *-ál*), *-ás* ($\sim$ *-atív*), *-zis* ($\sim$ *-tikus*), *-iánus* ($\sim$ $\emptyset$), *-osz* ($\sim$ *-ikus*), *-ív* ($\sim$ *-ió*), *-áz* ($\sim$ $\emptyset$), *-íroz* ($\sim$ $\emptyset$), *-ázs* ($\sim$ *-őr*).

4.2. A magyar felszólító mód egy lehetséges elemzése

A felszólító mód jelének alternációja lényegesen eltér az összes többi toldalékalternációtól. Ezért az alábbiakban következzen erre egy elemzési javaslat.

4.2.1. A toldalékalternációk

A felszólító mód jele általában a *-j*.

Morfológiai-szintaktikai okú alternáció, hogy a módjel $\emptyset$ -ként jelenik meg az egyes szám második személyű határozott ragozású rövid alakban (Kugler 2000: 93; Velcsovné 1968: 172). A rendszerszerűség elvén túlmenően, mivel ez a $\emptyset$ ugyanolyan töváltakozásokat indukál, mint a *-j* (vagy bármely más testes alternáns), célszerű ezt is éppolyan felszólítómód-jelnek tartani, mint a testes alternánsokat.

4.2.1.1. A felszólítómód-jel leglátványosabb alternációja a szibilánssok utáni teljes hasonulás (Kiefer 1998: 218; Siptár 1998: 341; Szabó 1951; Szilágyi N. 1980: 123–4; Tompa 1961: 489; Velcsovné 1968: 172). A szabály maga könnyen leírható (a megkülönböztető jegyek Siptár 1994: 214–6 alapján):

$$(1) \quad /j/ \rightarrow \begin{bmatrix} +\text{érd} \\ \alpha_1 \text{DF}_1 \\ \vdots \\ \alpha_n \text{DF}_n \end{bmatrix} / \begin{bmatrix} +\text{érd} \\ \alpha_1 \text{DF}_1 \\ \vdots \\ \alpha_n \text{DF}_n \end{bmatrix} + _ ,$$

vagy egyszerűbben:

$$(1') \quad „\begin{bmatrix} +\text{érdes} \\ 1 \end{bmatrix} \begin{matrix} j \\ 2 \end{matrix} \rightarrow \begin{matrix} 1 \\ 1 \end{matrix}” \text{ (Siptár 1994: 254).}$$

Kérdéses azonban az, hogy mi is a szabály érvényességi tartománya. Ugyanis a szibiláns + */j/* kapcsolatok az igeragozáson (kijelentő mód ha-

tározott ragozású személyragok, illetve felszólító mód jele) kívül nem vesznek részt semmilyen hangkapcsolódási szabályszerűségben. Mivel szibiláns + /j/ kapcsolat azonban (egy kivétellel) csak összetételi vagy magasabb szintű határon jelenik meg, felvethető, hogy morfémahatár két oldalán álló elemeken működik a szabály. Ez több okból is gazdaságos megoldás: *a)* egységesen írja le a felszólítómód-jel és a határozott ragozású igei személyrag viselkedését; *b)* a *csoroszlya* szóban nem hat, mivel ott nem tagolja morfémahatár a kérdéses fonémákat; *c)* magyarázatot ad arra, hogy szibiláns végű főnevekhez miért nem csatlakozhat a birtokos személyjel, illetve a birtoktöbbségitő jel *j* kezdetű alternánsa. (Ez utóbbival kapcsolatban problémát jelent viszont, hogy ha valamilyen oknál fogva – nyelvbtlás, ritka vagy új szó, gyermeknyelv stb. – mégis megjelenik ez a forma, elképzelhetetlen a teljes hasonulás: *cisze*, *?cisze*, **cisse*.)

4.2.1.2. Általában lexikai kötöttségű alternációnak tartják az *sz-es*, *v-s* tövűek utáni *gy-t* mint felszólítómódjel-alternánst (Kugler 2000: 91; Szilágyi N. 1980: 127; Tompa 1961: 489; Velcsovné 1968: 172). Ez azonban elkerülhető a következő szabály megfogalmazásával: rövid kerekítettlen magánhangzóra végződő *tő* után a felszólító mód jele *-gy*. Ezzel egy baj van, nevezetesen az, hogy a *tégy*, *végy*, *légy*, *?égy*, *??így*, *vígy* alakokban mutatkozó *-gy-t* nem magyarázza meg. Ezek a példák ráadásul nincsenek összhangban a *ríj* (*nyíj*, *síj*) alak(ok)kal, hiszen hosszú kerekítettlen magánhangzó után ott viszont *-j* a módjel. Az ellentmondás valószínűleg csupán látszólagos, hiszen joggal feltehető, hogy a *-gy* módjel ezekben az alakokban is rövid kerekítettlen magánhangzó után jelenik meg, csak a $\emptyset$ igei személyrag pótlónyúlást indukál a *tőmagánhangzó*-ban. Ezt a megoldást a szóalak-felépítés sorrendje is támogatja. Mindezek mellett a *higgy -ggy-*je továbbra is lexikai alternációként magyarázandó. A szabály tehát:

$$(2)(a) /j/ \rightarrow [j] / \begin{bmatrix} +szill \\ -kerek \\ -hosszú \end{bmatrix} + _ ,$$

szükség esetén ezt követi a

$$(2)(b) \begin{bmatrix} +szill \\ -hosszú \end{bmatrix} \rightarrow [+hosszú] / _ + \text{Suf}_{\text{imp}} + \emptyset .$$

4.2.1.3. A hosszú magánhangzóra végződő töveket követően a módjel megnyúlhat az ejtésben (Tompá 1961: 489). Ez fakultatív szabály, de – bár mindenképpen lexikonban jelölt alternáció – részben idesorolható a *jöjj* szóalak is (Kugler 2000: 91; Szilágyi N. 1980: 128).

$$(3)(a) /j/ \rightarrow [j:] / \begin{bmatrix} +szill \\ +hosszú \end{bmatrix} + _ ,$$

$$(b) /j/ \rightarrow [j:] / \begin{bmatrix} +szill \\ +kerek \\ -hosszú \end{bmatrix} + _ .$$

4.2.1.4. Jellegzetes alternáció az összeolvadás, illetve progresszív teljes hasonulás: $d + -j > ggy$ [j:], $gy + -j > ggy$ [j:], $(l)l + -j > lly > jj$ [j:], $n + -j > nny$ [n:] (Siptár 1998: 340–1 és 345; Szabó 1951; Szilágyi N. 1980: 123–4; Tompa 1961: 489; Velcsovne 1968: 172). Ez a jelenség azonban már szerkezetfüggetlen, ugyanis gondozott beszédben legfeljebb morfémahatárnál, elnagyoltabb ejtésben azonban még összetételi, illetve szóhatárnál is megfigyelhető.

$$(4)(a) /j/ \rightarrow \begin{bmatrix} -kés \\ -foly \\ \alpha_1 DF_1 \\ \vdots \\ \alpha_n DF_n \end{bmatrix} / \begin{bmatrix} -kés \\ +kor \\ \alpha_1 DF_1 \\ \vdots \\ \alpha_n DF_n \end{bmatrix} + _ .$$

Érdemes észrevenni, hogy ez a szabály a *t* végű igékre *-ty* módjelet generál, ami azonban nem baj, mert nincs olyan ige, melynek felszólító módú töve *t*-re végződik. A szabálynak előnye, hogy azokra a történeti és területi nyelvváltozatokra is érvényes, amelyek rendelkeztek/rendelkezt-

nek /ʎ/ fonémával. Ennek a [j]-s realizációját a (4a)-ra következő (4b) redundanciaszabály biztosítja:

$$(4)(b) \begin{bmatrix} +szon \\ -elől \\ -naz \end{bmatrix} \rightarrow \begin{bmatrix} +késl \\ +foly \end{bmatrix}.$$

Figyelemre méltó, hogy egyazon jelenség a hagyományos kategóriákat tekintve részben összeolvadás, részben teljes hasonulás. Ez mindenképpen arra utal, hogy ezek a kategóriák látszólagos jelenségeket takarnak, s nem tükrözik megfelelően a nyelvi működés folyamatát, annak lényegét. Ezt az ellentmondást Gósy (2004: 254) úgy oldja fel, hogy az összeolvadást sorozatos hasonulásként elemzi (rendszerében a részleges és a teljes hasonulás terminus technicusokat is kritika alá veszi: i. m. 253).

4.2.1.5. Érdekesen alternál a *-j* módjel a periférián képzett mássalhangzók után. Ekkor ugyanis az amúgy approximáns /j/ spiránsként, azaz [j]-ként vagy [ç]-ként realizálódik a megelőző mássalhangzó zöngéssége szerint; az így kapott hang nem abszolút szóvégi helyzetben ugyanúgy elszenved zöngésségi hasonulást, mint bármely más zörejhang (vö. Siptár 1994: 199–200, 1998: 341–4; Szabó 1951; Tompa 1961: 489). Megfigyelhető, hogy a *j* mint zengőhang nem vesz részt a zöngésségi hasonulásokban, amint azonban spirantizálódik, rögtön képes lesz zöngéjének elvesztésére. Ez arra utal, hogy a [ç] két lépésben alakul ki: először a *j* spirantizálódik, majd zöngétlenedik [l. (5)]. Ennek a zöngésségi hasonulásnak különlegessége, hogy nem regresszív, hanem progresszív. A jelenség hátterében valószínűleg a szonoritási sorba rendezés törvényszerűsége (l. Törkenczy 1994: 276) állhat, ugyanis e szerint a zengőhangoknak közelebb kell lenniük a szótagmaghoz, mint a zörejhangoknak.

(5)(a) $/j/ \rightarrow [j] / \left[\begin{smallmatrix} +\text{msh} \\ -\text{kor} \end{smallmatrix} \right] + __\#$, vagy másképp:

(a') $/j/ \rightarrow [-\text{szon}] / \left[\begin{smallmatrix} +\text{msh} \\ -\text{kor} \end{smallmatrix} \right] + __\#$;

(b) $[j] \rightarrow [\text{ç}] / [-\text{zöng}] ___$.

A felszólítómódjel-alternánsok bemutatásakor nem hagyható el a beszélt és az írott változat összevetése (vö. Lotz 1960: 178): a helyesírás az (1)-ről (AkH. 1984: 81) és a (2)-ről (AkH. 1984: 43, 82) ad számot, a szerkezetfüggetlen (4)-et (AkH. 1984: 58), (5)-öt, illetve fakultatív (3a)-t (AkH. 1984: 67) [a (3b)-t nem!] azonban figyelmen kívül hagyja – a magyar helyesírás fonematikus jellege e kérdésben tökéletesen érvényesül.

4.2.2. A tőalternációk

Elsőként meg kell jegyezni, hogy ennek szempontjából közömbös, hogy a módjel $\emptyset$ fokon van-e jelölve, vagy testes: ugyanis mindkettő azonos tőalternációkat okoz. – A felszólító mód jele előtt bekövetkező váltakozások két csoportba sorolhatók: lehetnek lexikaiak és fonológiaiak.

4.2.2.1. A lexikai meghatározottságú alternációk bizonyos – a szótárban megjelölt – tövekben jelennek meg, s mind implikációsak: tehát bizonyos tőváltozat megléte esetén azokat írják elő.

1. A hangzóhiányos ige-töveknek a teljes változatához járul a módjel.

2. Ha a tőnek van *d*-s változata (ilyenek az *sz*-es, *v*-s, *d*-s, illetve *sz*-es, *d*-s ige-tövek), a felszólító mód jele előtt azt kell használni. Ilyenkor a (4a)-ban leírt *d* + *-j* > *ggy* [j:] szerkezetfüggetlen összeolvadás következik be, tehát végső soron (a fonetikai szinten) *gy*-re [j] fog végződni a tő.

3. Ha a tőnek van *z*-s változata (ilyenek az *sz*-es, *z*-s [illetve ezen belül az *sz*-es, *z*-s, *v*-s] ige-*t*ővek), azt kell használni. Ilyenkor a módjel teljes hasonulást (1) szenved el, azaz *-z* alakban jelenik meg; a tőben fonetikai módosulás nincsen.

4. Ha a tőnek van rövid vagy hosszú magánhangzós változata (ilyenek az *sz*-es, *v*-s és a csupán *v*-s ige-*t*ővek, illetve a *jön*-/*jöv*-/*jö*-), az(oka)t kell használni (*vegyél ~ végy* stb.). A *megy*-/*men*-/*me*-/*mé*- kivételes, ott ugyanis az *n*-es tőt kell használni, nem úgy, mint a *jön*-/*jöv*-/*jö*- esetén. A még szintén *n*-es tövű *van*-/*vagy*-/*vol*-/*val*-nak morfológiai értelemben nincs felszólító módja, a paradigmájába tartozó elemet alakkiegészítéssel a *lesz*-/*lev*-/*le*-/*lé*-ből kell képezni.

4.2.2.2. A tőalternációk másik fajtáját a fonológiai meghatározottságú alternációk adják, ilyenek csakis a *t* végű ige-*t*őknél következnek be. Ezek felszólító módjának kérdése régóta sokakat foglalkoztat, sok különböző elemzés látott a kérdésről napvilágot (Szabó 1951; Tompa 1961: 490; Jakab 1967; Velcsovne 1968: 172; Szilágyi N. 1980: 124–6; Olsson 1992: 157–9 és 208; Siptár 1994: 252–3; K. Balogh 1995; Siptár 1998: 346–8). A *t* végű ige-*t*ő módjára viselkedhet a *tetszik*, a *látszik* és a *metesz* ige, de ez csupán fakultatív s mára már egyre ritkább használatú variáns (Szabó 1951; Velcsovne 1968: 172).

1. Az első csoportot alkotják a rövid vagy hosszú (fonológiailag) veláris magánhangzó + *t* végűek (kivéve a *tát*). (Más megfogalmazásban a rövid magánhangzó + *t* végűek, valamint a *bocsát*, a *lát* és a *lót*-[*fut*]. Az előbbi megfogalmazásban rövidebb a kivételes elemek listája, ezért előnyösebbnek látszik.) Ezekben a tövekben a tő végi *t* s-sel váltakozik. (AkH. 1984: 78; Keszler 2000d: 74; Kiefer 1998: 218.)

2. Lényegesen izgalmasabb a hosszú palatális magánhangzó vagy nem szibiláns mássalhangzó + *t* végűek csoportja (továbbá a *tát* is). Itt ugyanis már többféle elemzés is elképzelhető. Lehetséges például az a

feltételezés, hogy ezeknél nincs *t*őalternáció, hanem a *t*ő végi *t* és az *-s* módjelalternáns összeolvadásáról van szó (AkH. 1984: 77; Kugler 2000: 93). Ez azonban ellentmond annak, hogy az egyes szám második személyű felszólító módú határozott ragozású rövid igealakokban a módjel ki zárólag $\emptyset$ formában jelenik meg: *rakd*, *tedd* stb., mivel ha a *fűtsd*, *bontsd* stb. alakokban az *s* tényleg módjel lenne, ez az összes többi igére érvényes szabály nem érvényesülne. Azon feltevés esetén viszont, hogy a *t*ő *cs*-re végződő változata a felszólító módú *t*őalak (K. Balogh 1995: 32; Kiefer 1998: 218), az elemzés nem szeg meg általánosabb szabályokat. A beszélt nyelvre könnyen el is fogadható ez a megállapítás, az írásképpen azonban ellentmondás érzékelhető a fentiekkel. Ez az ellentmondás ugyanakkor csak látszólagos: A magyar helyesírás korábbi szakaszában használt ún. protestáns helyesírásban ugyanis a [t̪] hang jele a *ts* is lehetett (vö. Kniezsa 1952: 14; Fábíán 1967: 57–67). Ez öröklődhetett aztán tovább a szóelemzés elvének ruháját magára öltve.

Nem haszontalan ezek fényében elemezni például a *bonts* szóalakot. A *bont-* *t*ő *boncs-* [boɲt̪] alternánsához járul a felszólító mód jele (amint a szibiláns végű tövekhez mindig) a *t*ő végi mássalhangzó (jelen esetben [t̪]) formájában (1). A [boɲt̪] + [t̪] > [boɲt̪:] alakból végül a rövidülés szabálya szerinti [boɲt̪:] > [boɲt̪] változással kapható meg a beszédben megjelenő alak; a *fűts* [fy:t̪:] szóalakban ugyanez a rövidülés természetesen nem megy végbe. Ezek szerint a *ts* betű(kapcsolat) ezen igealakokban három dolgot jelölhet: a) /t̪/ = [d̪] -t az egyes szám második személyű felszólító módú határozott ragozású rövid igealakokban (*bontsd*, *fűtsd*); b) /t̪t̪/ = [t̪] -t a (nem szibiláns) mássalhangzó + *t*-re végződő felszólító módú, de nem egyes szám első személyű határozott ragozású rövid igealakokban (*bonts*); c) /t̪t̪/ = [t̪:] -t a hosszú palatális magánhangzó + *t*-re végződő felszólító módú, de nem egyes szám első személyű határozott ragozású rövid igealakokban (*fűts*). Az elemzés fé-

nyében a „logikus” írásmód az a) esetben a *boncsd*, *fűcsd*, a b) és a c) esetben a *bonccs* és a *fűccs* lenne.

A szabály bemenetének, érvényességi körének egyszerűsítéséhez szellemes ötlet (Jakab 1967; Szilágyi N. 1980: 125–6; Siptár 1994: 252–3) az idetartozó hosszú magánhangzó + *t* végűeknél a *t* elé lappangó mássalhangzót (*j*-*t*) feltételezni, s bár ennek problematikussága (l. Jakab) lényegesen csökkenti a megoldás előnyeit, a (6c) ezt követi.

3. A *t* végű igék közül legizgalmasabbak a szibiláns + *t* végűek (vagy másképp: a *szt* végűek és a *fest*). Ezekről a korábbi elemzések a *t* ~ $\emptyset$ váltakozást tételezik (AkH. 1984: 79; Jakab 1967; Keszler 1988: 73; Kiefer 1998: 218; Szabó 1951; Szilágyi N. 1980: 126; Velcsovné 1968: 172). E mellett a megoldás mellett azonban van más lehetőség is.

Megfigyelhető, hogy a *t* végű igék előző két csoportjának utolsó főnéma valamilyen szibilánsként realizálódik. Adódik a feltevés, hogy hátha így van ez a szibiláns + *t* végűeknél is. Az előző csoportban látható volt, hogy az írott alak félrevezető lehet, ezért először a hangzó alakok elemzése következzen. Most is érdemes megnézni a $\emptyset$ módjeles és egy testes módjeles alakot: *oszd* [ozd], *ossz* [os:]. Bár látható, hogy a *t* ~ $\emptyset$ -s elemzés helyesen működik, fel lehet tenni, hogy *t* ~ *sz* váltakozást mutat a tő: /oss/ + /d/, /oss/ + /s/. A szóalak további sorsa: /oss/ + /d/ > /ossd/ > [os:d] > [osd] > [ozd], a rövidülés és a zöngésségi hasonulás szabályszerűségeinek értelmében, illetve: /oss/ + /s/ > /osss/ > [os:], mivel a magyar mássalhangzó-kvantitás kétfokozatú. Ezen elemzés érvényessége esetén írásban az *oszd* az *sz* hosszúságát tekintve a kiejtés szerinti, az *ossz* pedig az egyszerűsítő írásmódot követi, s nem a szóelemzőt.

Érdemes ezt a látszólag bonyolultabb elemzést választani (tehát, hogy a *t* progresszív teljes hasonulást szenved el), mivel a *t* végű igék

felszólító módjáról sokkal egységesebb leírást adhat, mindegyik alcsoportban $t \sim$ szibiláns váltakozást mutatva ki.

Tovább árnyalható ez az elemzés arra a kérdésre is választ keresve, hogy ez a hasonulás miként zajlik le. Feltehető lenne az is, hogy a /t/-ből külön-külön levezetendő a /ʃ/, a /tʃ/ és a /s/. Ez azonban nem elegáns megoldás. Így inkább azt érdemes feltenni, hogy a felszólító módú töben a /t/ mindig /ʃ/-re változik. Azt, hogy ez a semleges eset, mutatja az is, hogy az akadályképzés helyének szempontjából indifferens hangok, tehát a magánhangzók után ez a változat fordul elő (pl. *üss, üsd*). Amennyiben viszont szibiláns előzi meg a /t/-t, annak tulajdonságai természetesen átterjednek a /ʃ/-re is (figyelemre méltó, hogy itt is az általános regresszívvel [vö. Siptár 1994: 263–4, Elekfi 1992: 24–5] ellentétes irányú, tehát progresszív a szibilánshasonulás). Ennek a modellnek is van azonban sajnos egy szépséghibája, mert bár a jelenséget magát le tudja írni, adós marad annak magyarázatával, hogy miért éppen /tʃ/-re változik a /ʃ/, ha nem szibiláns mássalhangzó (ezek amúgy mind szonoránsok: /n/, /j/, /l/, /r/, /m/ – a csökkenő gyakoriság sorrendjében) vagy hosszú palatális magánhangzó előzi meg, ugyanis a [– foly] jegy a /j/-ben és a /r/-ben nincs meg.

(6)(a) $/t/ \rightarrow /ʃ/ / __ + \text{Suf}_{\text{imp}} ;$

(b) $/ʃ/ \rightarrow [\alpha_{\text{elő}}] / [\alpha_{\text{elő}}] __ + \text{Suf}_{\text{imp}} ;$

(c) $/ʃ/ \rightarrow [-\text{foly}] / [-\text{érd}] __ + \text{Suf}_{\text{imp}} , \text{ vagy:}$

(c') $/ʃ/ \rightarrow [-\text{foly}] / [-\text{szon}] __ + \text{Suf}_{\text{imp}} .$

4.2.3. Az elemzés eredményei

A magyar felszólító mód számos korábbi elemzéseinek viszonylatában a fenti leírást a következők jellemzik:

1. Az elemzés törekszik a legritkább esetek számbavételére és interpretálására.
2. Számot kíván adni a morfológiai, fonológiai, fonetikai és ortográfiai vonatkozásokról egyaránt. (Nem tér ugyanakkor ki a szintaxisra, jelesül a felszólító mód vs. kötőmód kérdéskörére.)
3. Hangsúlyos – és elsőre kissé meglehetősen – megállapítás, hogy a $\emptyset$ toldalékallomorf ugyanolyan töváltakozásokat indukál, mint a tesztesek.
4. A fentiekben a -gy alternáns megjelenésére a lexikai meghatározottság helyett szabályalapú megoldás található.
5. Az elemzés igazi újdonsága a hosszú palatális magánhangzó vagy nem szibiláns mássalhangzó + *t* végű igék (valamint a *tát*) felszólító módjának megítélésében áll. Sikerült ugyanis a látszólagos kivételes viselkedések valójában rendszerszerű voltára fonológiailag és ortográfiailag is motivált magyarázatot találni.
6. Az elemzés hiányossága ugyanakkor, hogy nem tudta motiválni a $/ʃ/ \rightarrow /tʃ/$ szabályt, csak számot adni róla.

4.3. A névszói és igei tőtípusok változási tendenciái

Látszólag nem illeszkedik jelen dolgozat vizsgálati körébe az utolsó esettanulmány. Mivel azonban a tövek morfológiája mintegy tükröt tart a toldalékok morfológiája elé, egymást kölcsönösen feltételezve, és a tőtípusok változási tendenciái lényegi analógiával szolgálnak a toldalékproduktivitáshoz, az ellentétes látszat dacára remélhetőleg hasznosnak bizonyulnak az alábbiak.

A morfológiai, morfoszemantikai kutatások kurrens vizsgálódási köre a produktivitas (Koefoed–van Marle 2000; Ladányi 2001; Kiefer 2002; Aronoff–Fudeman 2005: 211–33), a szóalkotás, különösen a szóképzés vizsgálatában (Ladányi 1999a; Dressler–Ladányi 2000; Ladányi 2000b; Keszler 2002). Miként arra Ladányi (2001: 235–6) rámutat, a produktivitas és az osztályzárság szorosan összefügg. Ebből következik, hogy nem csupán egyes toldalékformák produktivitasáról érdemes beszélni, hanem az egyes tőtípusok között is lehet találni produktív, nyílt osztályt alkotókat, illetve improduktív, azaz zártakat (Keszler 2000d: 102–3, 2000e: 181–2).

A szótöveket több szempont szerint lehet osztályozni: a tövek szófaj szerint lehetnek névszótövek és igei tövek; a tőváltozatok száma szerint egyalakúak és többalakúak; a tőosztályok nyíltsága szerint nyitottak és zártak.

4.3.1. A tőosztályok nyíltsága

Ha a bemenet felől tekintjük, a tőosztályok lehetnek nyitottak vagy zártak aszerint, hogy gazdagodhatnak-e új lexémával. Itt sem csak a két véglet a jellemző, így a zárt tőosztályok lehetnek teljesen vagy csaknem zártak. A kimenetet tekintve viszont az egyes tőosztályok lehetnek sta-

bilak vagy labilisak aszerint, hogy az osztályba tartozó lexémák hajlamosak-e átlépni más tőosztályba, vagy sem.

E két szempont természetesen keresztezheti egymást, így a következő csoportokba sorolhatók a tőosztályok.

1. Teljesen zárt stabil tövek: *a)* a *v*-s névszó- és ige-tövek általában, *b)* az *n*-es ige-tövek és *c)* a hangátvetéses névszótövek. Ezekbe tehát új lexéma nem kerülhet, de elem sem lép ki közülük. E csoport elemszáma állandó.

2. Teljesen zárt labilis tövek: *a)* a tő belseji időtartamot váltakoztató, *b)* a véghangzóhiányos és *c)* a hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek. Ezekbe sem kerülhet új lexéma, viszont lép(het) ki közülük elem (pl. *gúnarat* → *gúnárt*, *borjat* → *borjút*, *kígyaja* → *kígyója*). E csoport elemszáma csökkenést mutat.

3. Csaknem zárt labilis tövek: *a)* a hangzóhiányos névszó- és ige-tövek és *b)* a *sz*-es, *d*-s, *v*-s (< *sz*-es, *d*-s) ige-tövek. Ezekbe ritkán, de kerülhet új lexéma, és ki is léphet közülük elem (pl. *sátrat* ~ *sátort*, *bérlek* ~ *bérelek*, *dicsekedő* → *dicsekvő*). Ebbe a csoportba tartoznak a szinkron ingadozást mutató tövek; elemszáma megközelítőleg állandó.

4. Nyitott tövek (ezek mint gravitátorok természetesen lényegében stabilak): *a)* az egyalakú névszó- és ige-tövek, *b)* a *t* végű ige-tövek és *c)* a tő végi időtartamot váltakoztató névszótövek. E csoport elemszáma növekedést mutat.

4.3.2. Párhuzamok a tőosztálynyíltság és a produktivitás vizsgálata között

A fentebb vázolt elvi összefüggéseken túl konkrét analógiák és párhuzamok is felfedezhetők a két jelenségek között.

1. Mindkét jelenségnek vannak korlátozásai: a produktivitást szemantikai, míg a tőosztálynyíltságot fonológiai tényezők korlátozhatják, illetőleg határozhatják meg.

2. A szó morfoszintaktikai felépítése ugyanígy mindkét jelenség esetén meghatározó, jelesül az összetett szavak szabályvezéreltebbek mind a produktivitás, mind a tőosztálynyíltság tekintetében, az egyszerű szavak ugyanakkor inkább jelentenek kivételt a szabályok alól.

3. Nyelvi játékok, illetve a költői nyelv mindkét kategória vizsgálatában szolgálhat eszközül. Például az, hogy a *tempaja*, *betvek* szóalakok lehetnek nyelvi játékok eredményei, míg az **almaja*, **autavat*/**autovat* szóalakok nem, arra utal, hogy az egyalakú → hangszínt és időtartamot váltakoztató, illetve az egyalakú → véghangzóhiányos *v*-s névszótövek változás lehetséges, a tő végi időtartamot váltakoztató → egyalakú, illetve az egyalakú → (hangszínt és) időtartamot váltakoztató *v*-s tövű névszótövek változás nem. Ez bizonyos mértékig a kísérleti tesztelést is lehetővé teszi.

4.3.3. A vizsgált anyag

A fenti háttér alapján a különféle korokból megvizsgálandó lexémák köreként mint potenciálisan változásban levőket a következőt volt célszerű kijelölni:

1. hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek (pl. *mező* : *mezeje* ~ *mezője*);

2. *sz*-es, *d*-s (és *v*-s) igetövek (pl. *gyanakodik* ~ *gyanakszik* : *gyanakodó* ~ *gyanakvó*);

3. hangzóhiányos névszótövek (pl. *bokor* : *bokrot*, *bokra*);

4. hangzóhiányos igetövek (pl. *csikorog* : *csikorgott*, *csikorgok*);

a 3–4. csoport esetében csak a betűrend eleje (*a–d*) szolgált mintául a lexémák nagy száma miatt.

Az így körülhatárolt lexémacsoport tőtípusba tartozásáról az alábbiak szolgáltak forrásul: Czuczor–Fogarasi-szótár (CzF., 1862–1874); a Bárczi–Országh-féle (ÉrtSz., 1959–1962) értelmező szótár, illetve ennek számítógépes grammatikai mutatója a Papp Ferenc-féle (VégSz., 1969) szóvégszótár; az Elekfi-féle (RagSz., 1994) ragozási szótár; valamint a Magyar nemzeti szövegtárnak (MNSz.) főként az 1990-es évekből származó adatai.

Az egyes tőtípusokba tartozó töveket a források a következőképpen jellemzik:

4.3.3.1. Hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek:

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>adó</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak	Ó-s alak
<i>ajtó</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak
<i>bimbó</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak
<i>csikó</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak
<i>csípő</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak
<i>disznó</i>	A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak
<i>erdő</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak	A-s alak

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>erő</i>	A-s alak	A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak
<i>esztendő</i>	A-s alak	A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak
<i>hintó</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak
<i>hordó</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak	Ó-s alak
<i>idő</i>	A-s alak	A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak
<i>korsó</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak
<i>kunyhó</i>	Ó-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak	Ó-s alak
<i>külső</i>	A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak
<i>mező</i>	A-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak
<i>tető</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak
<i>tinó</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak	nA-s alak
<i>tüdő</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak
<i>velő</i>	A-s alak ~ Ó-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>vessző</i>	A-s alak ~ Ó-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak
<i>vő</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak	A-s alak	A-s alak
<i>zászló</i>	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak
<i>zsidó</i>	Ó-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	Ó-s alak ~ A-s alak	A-s alak ~ Ó-s alak

4.3.3.2. Sz-es, d-s (és v-s) igetövek:

Lexéma	CzF.	ÉrtSz.	RagSz.	MNSz.
<i>alkuszik</i>	v-s alak	v-s alak	v-s alak	v-s alak
<i>alszik</i>	v-s alak	v-s alak	v-s alak	v-s alak
<i>cselekedik</i>	v-s alak	v-s alak	v-s alak	v-s alak
<i>dicsekedik</i>	d-s alak ~ v-s alak	v-s alak ~ d-s alak	v-s alak	v-s alak ~ d-s alak
<i>dulakodik</i>	d-s alak	d-s alak	d-s alak	d-s alak
<i>esküszik</i>	v-s alak	v-s alak	d-s alak	v-s alak
<i>fekszik</i>	v-s alak	v-s alak	v-s alak	v-s alak
<i>furakodik</i>	d-s alak	d-s alak	d-s alak	d-s alak ~ v-s alak
<i>gazdagodik</i>	d-s alak	d-s alak	d-s alak	d-s alak
<i>gyanakodik</i>	d-s alak	v-s alak ~ d-s alak	v-s alak	v-s alak ~ d-s alak
<i>gyarapodik</i>	d-s alak	d-s alak	d-s alak	d-s alak
<i>haragszik</i>	v-s alak	v-s alak	v-s alak	v-s alak
<i>hidegedik</i>	d-s alak	d-s alak	d-s alak	d-s alak

Lexéma	CzF.	ÉrtSz.	RagSz.	MNSz.
<i>kenekedik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	nincs adat
<i>marakodik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak ~ <i>v</i> -s alak
<i>melegedik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak
<i>menekedik</i>	<i>v</i> -s alak	<i>d</i> -s alak ~ <i>v</i> -s alak	<i>v</i> -s alak	<i>v</i> -s alak ~ <i>d</i> -s alak
<i>mosakodik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak
<i>növekedik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>v</i> -s alak ~ <i>d</i> -s alak	<i>v</i> -s alak	<i>v</i> -s alak ~ <i>d</i> -s alak
<i>nyugszik</i>	<i>v</i> -s alak	<i>v</i> -s alak	<i>v</i> -s alak	<i>v</i> -s alak
<i>öregedik</i>	<i>v</i> -s alak ~ <i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak
<i>tanakodik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak ~ <i>v</i> -s alak
<i>telepedik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak
<i>tolakodik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak ~ <i>v</i> -s alak	<i>d</i> -s alak ~ <i>v</i> -s alak	<i>d</i> -s alak ~ <i>v</i> -s alak
<i>törekedik</i>	<i>v</i> -s alak	<i>v</i> -s alak ~ <i>d</i> -s alak	<i>v</i> -s alak	<i>v</i> -s alak ~ <i>d</i> -s alak
<i>ülepedik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak
<i>vastagodik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak
<i>verekedik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak
<i>veszekedik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak ~ <i>v</i> -s alak
<i>vetekedik</i>	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak	<i>d</i> -s alak ~ <i>v</i> -s alak

4.3.3.3. Hangzóhiányos névszótövek (a–d):

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>ajak</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>akol</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>alom</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>álm</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>árok</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>ászok</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő	teljes tő
<i>átok</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bagoly</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>bajusz</i>	teljes tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő
<i>barom</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>bátor</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>berek</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bodor</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bokor</i>	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bögöly</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>bugyor</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>burok</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bürök</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>bütyök</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>cimbalom</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>cirok</i>	teljes tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	teljes tő	hangzóhiányos tő

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>cukor</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>cseber</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	nincs adat
<i>csokor</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>csupor</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>csücsök</i>	nincs adat	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csülök</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>dolog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>döbör</i>	nincs adat	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	nincs adat

4.3.3.4. Hangzóhiányos igetövek (a–d):

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>acsarog</i>	nincs adat	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	nincs adat
<i>ácsorog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>ámolyog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	nincs adat
<i>andalog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>áramlik</i>	nincs adat	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>aránylik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bazsalyog</i>	nincs adat	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>becsmérel</i>	nincs adat	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	teljes tő
<i>bérel</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő
<i>bicsaklik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>bitorol</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	teljes tő

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>bizsereg</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bódorog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bogárzik</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	nincs adat
<i>bolyog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>bomlik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>botlik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>burjánzik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>búvárol</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	teljes tő ~ hangzóhiányos tő
<i>buzog</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő
<i>bűzlik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>bűzölög</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő

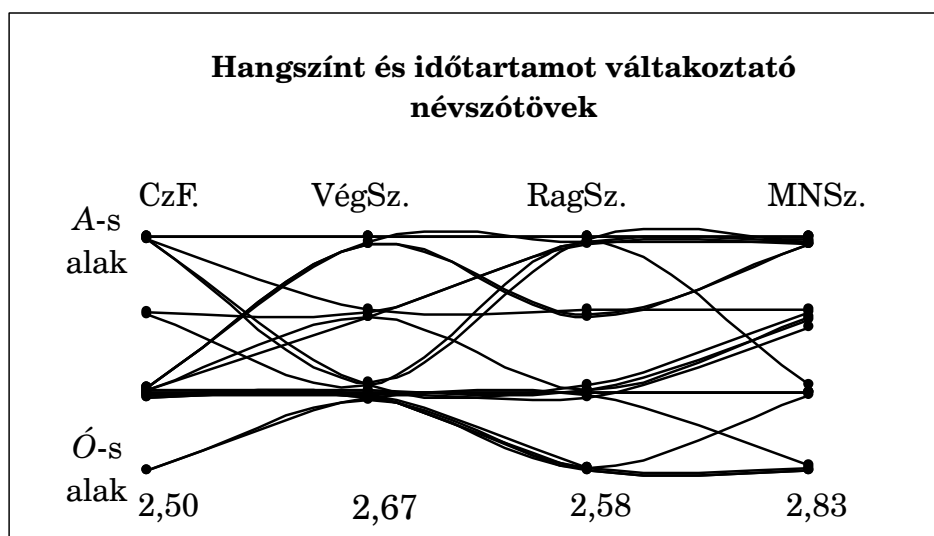
Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>címez</i>	teljes tő ~ hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>csámborog</i>	nincs adat	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csavarog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csepereg</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>cserez</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>csicsereg</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csikorog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csillámlik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csorog</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csömörlik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>csörög</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csuklik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>csuszamlik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő

Lexéma	CzF.	VégSz.	RagSz.	MNSz.
<i>didereg</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>díszeleg</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>díszlik</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>dohányzik</i>	teljes tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>döglük</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	hangzóhiányos tő
<i>dörög</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>dübörög</i>	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő
<i>dürög</i>	teljes tő	hangzóhiányos tő	hangzóhiányos tő ~ teljes tő	nincs adat

4.3.4. A vizsgálat eredménye

A fenti táblázatok adatait diagramokon bemutattva jól látszanak a változási tendenciák.

4.3.4.1. Hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek:

Az alul olvasható számok az átlagértékek, az Ó-s alakot 1-nek, az Ó-s alak ~ A-s alakot 2-nek, az A-s alak ~ Ó-s alakot 3-nak, az A-s alakot 4-nek számítva.

Megjegyzések ehhez a tőtípushoz:

A szótárak, illetőleg a preskriptív nyelvvtanok szóalakhasadásokról számolnak be, a nyelvi adatok (MNSz.) azonban ezt nem támasztják alá, ha elindult is változás, jelenleg a felszínen még a szabad váltakozás állapota figyelhető meg.

Ebben a tőtípusban észlelhető egy egyedi tőtani változás is, a *vő* szó alakjaiban:

CzF. *vő*: *vőt*, *vők*; *vöm* ~ *vejem*, *vője* ~ *veje*;

ÉrtSz. *vő*: *vőt*, *vők*; *vöm* (~ *vejem*), *veje*;

VégSz. *vő*: *vőt*, *vők*; *veje*;

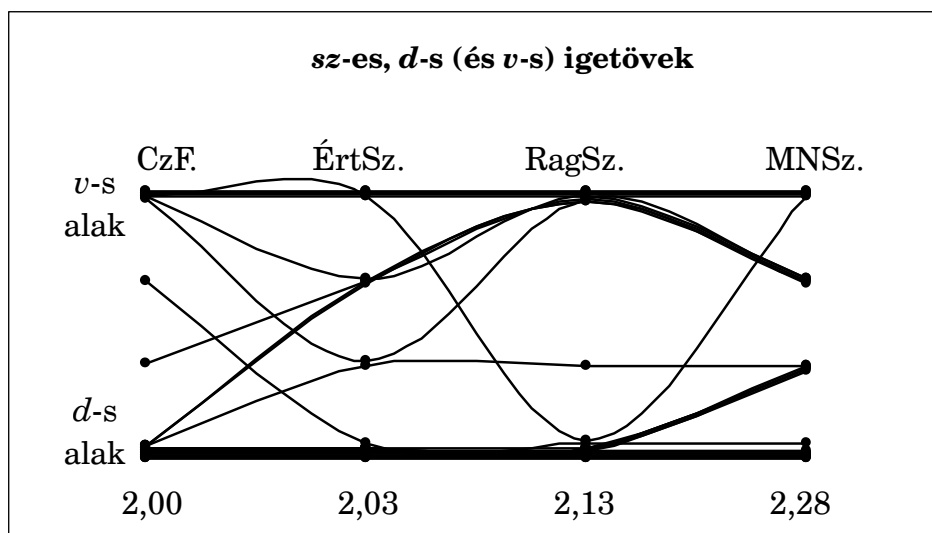
RagSz. *vő*: *vőt*, *vők*; *vöm* (~ *vejem*), *veje*;

MNSz. *vő* (~ *vej*): *vőt*, *vők* (~ *vejek*); *vöm* ~ *vejem*, *veje*.

A szó minden bizonnyal elindult az egyalakú *vej*: *vejet*, *vejek*, *vejem*, *veje* típus felé, de még a szubsztenderd nyelvváltozatokban sem váltak

az új szóalakok általánossá, a konzervatívabb nyelvváltozatok még többé-kevésbé tartják az eredeti paradigmát.

4.3.4.2. Sz-es, d-s (és v-s) ige-tővek:

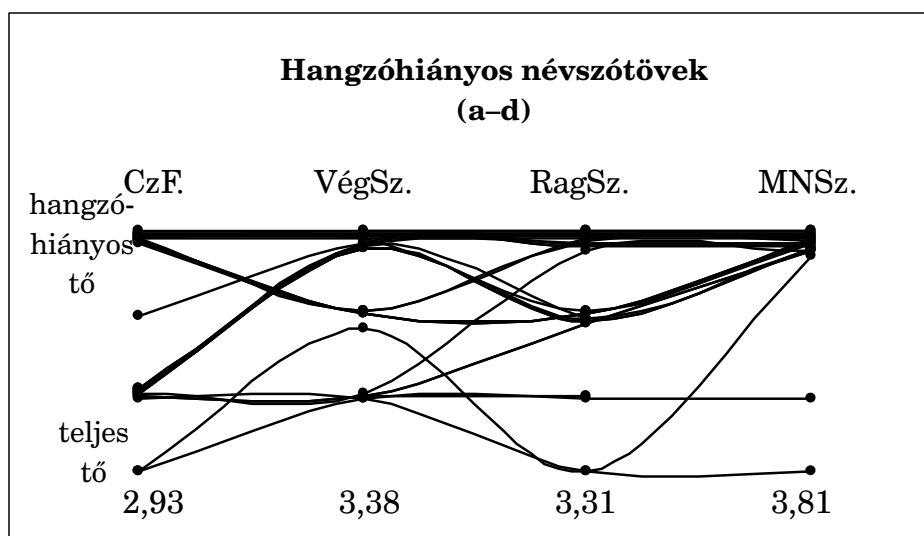
Az alul olvasható számok az átlagértékek, a *d-s* alakot 1-nek, a *d-s* alak ~ *v-s* alakot 2-nek, a *v-s* alak ~ *d-s* alakot 3-nak, a *v-s* alakot 4-nek számítva.

Megjegyzések ehhez a tőtípushoz

A *v-s* tő használati köre ma csupán az -Ó és az -Ás toldalékokra szorítkozik, a CzF. nyelvállapotában még az elbeszélő múlt alakjait is ezekből hozták létre.

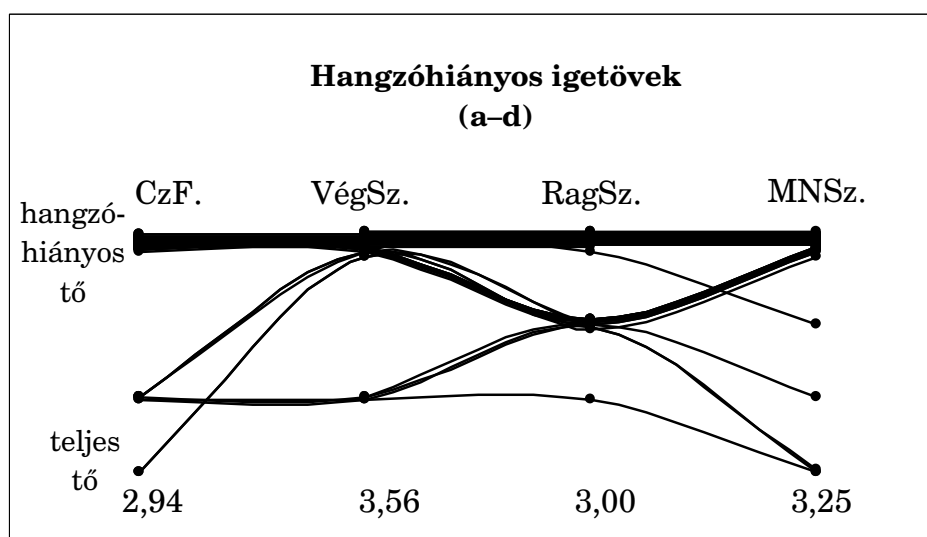
Sokszor felvetődik e tőtípus párhuzama az *sz-es*, *z-s* (és *v-s*) ige-tővekkel. Az oda tartozó három lexéma azonban nem mutat változásokat, a *v-s* tőváltozat nem terjed: *emlékezik* ~ *emlékszik* : *emlékező*; *igyekszik* ~ *igyekezik* : *igyekvő* (~ *igyekező*); *szándékozik* ~ *szándékszik* : *szándékozó*. Ezen tövek pozíciója stabil, a kis elemszám miatt nincs meg a kelő vonzerő.

4.3.4.3. Hangzóhiányos névszótövek (a-d):

Az alul olvasható számok az átlagértékek, a teljes tövet 1-nek, a teljes tő ~ hangzóhiányos tövet 2-nek, a hangzóhiányos tő ~ teljes tövet 3-nak, a hangzóhiányos tövet 4-nek számítva.

4.3.4.4. Hangzóhiányos ige-tövek (a-d):

Az alul olvasható számok az átlagértékek, a teljes tövet 1-nek, a teljes tő ~ hangzóhiányos tövet 2-nek, a hangzóhiányos tő ~ teljes tövet 3-nak, a hangzóhiányos tövet 4-nek számítva.

Megjegyzések ehhez a tőtípushoz

Felmerülhet annak lehetősége, hogy lexikai determináltság helyett fonológiai determináltság van jelen e tőtípusban, azaz például a két szótagú, zengőhang + középső nyelvéllású magánhangzó + mássalhangzó szekvenciára végződő igék hajlamosak átsorolni az egyalakú tövek közül a hangzóhiányosak közé. Ez a hipotézis a következőképpen tesztelhető: az ezen tőtípusba tartozó szavak fonológiai leírásának megfelelő, de a szótárak szerint egyalakú tövek megfelelő szóalakjainak korpuszgyakoriságait kell megvizsgálni. Ez a vizsgálat egyértelműen negatív eredményre vezetett, így kimondható, hogy továbbra is a lexikai meghatározottság jellemzi ezeket a töveket, a tőtípus tehát zárt osztályt képez, a vizsgált korszakban csupán belső mozgást lehet kimutatni.

4.3.5. A tőtípusváltozás-vizsgálat eredményeinek összefoglalása

A tőtípusok vizsgálata során megfigyelhető volt, hogy nem közvetlen egyszerűsödést mutatnak a változási tendenciák, hanem az egyalakúsodás vagy a nyitott osztályokba való besorolódás kettősségét. Különböző mintázatok figyelhetők meg az egyes tőtípusok esetében: „antigravitáció” – többalakúsodás (kisebb-nagyobb bázissal); divergálódás vagy keveredés, azaz az ingadozás fokozódása.

Ezen mintázatok időbeli és egyéb viszonyainak feltárása azonban meghaladja az esettanulmány kereteit.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat két fő részből áll: a gerincét adó első rész – tudománytörténeti áttekintés után – a magyar toldalékmorfémák rendszerezésére tesz kísérletet, az ezt követő második rész három esettanulmányban különféle érintkező jelenségeket világít meg.

A rendszerezési kísérlet újszerűnek mondható abban az értelemben, hogy szigorúan deduktív módon vizsgálja a kérdést, tehát nem a képző, jel, rag, illetve a derivációs, inflexiós morféma intuitív fogalmát próbálja racionalizálni, verbalizálni, hanem a szakirodalomban megjelent korábbi kritériumok alapján jellemzi a toldalékokat, és az ezen jellemzés alapján kialakult mintázatokot értelmezi. A vizsgálat tehát deduktív voltán felül erősen empirikus is, valamint teljességre is törekszik mind a felhasznált kritériumok, mind az elemzett toldalékmorfémák tekintetében.

A kritériumlista kiindulásul 22, egymástól kisebb vagy nagyobb mértékben független tételből áll. Ez abban az értelemben tekinthető teljesnek, hogy a szakirodalomban ezeken (vagy ezek ekvivalensein) kívül ismereteink szerint nem merült fel nem rekurzív kritérium. Rekurzív kritérium (például ilyen: egy toldalék akkor jel vagy rag, tehát inflexiós, ha nem követheti képző) a vizsgálatban ugyanis nem volt alkalmazható, hiszen sértette volna a szigorú deduktivitás elvét. A kritériumok bemutatását követi a velük kapcsolatos értelmezési és alkalmazási nehézségek részletes tárgyalása.

A vizsgálatban a másik, „merőleges” listát a toldalékmorfémák lajstroma jelenti. Ez 167 elemből áll, és tartalmazza a magyarban disztaribúciós elemzéssel kimutatható összes toldalékot. A felmerülő problémák részletes bemutatása három góc köré csoportosul: 1. összetett kép-

ző vagy több képző egymásutánja, 2. képzőszerű utótagok, 3. homonímia. (Az ezekben a kérdésekben hozott döntések természetesen kihatással vannak a toldalékok kataszterére.)

Az így előállt 22 kritérium és 167 toldalékmorféma egy 22×167 -es táblázatot határoz meg, amelynek minden cellájában +, 0, illetve – áll, aszerint hogy az adott kritérium jellemző-e egy toldalékra, ellentmondásos a megítélése, illetve a kritérium negáltja jellemző-e. A magyar toldalékmorfémák rendszerezésére irányuló elemzés lényege igazából tehát ennek a táblázatnak a +, 0 és – szimbólumokkal való feltöltése.

Az egyes kritériumok között természetesen különféle kapcsolatok mutatkoznak. Ezek két típusba sorolhatók: 1. a logikai-elméleti szükségszerűségből következő kivétel nélküli implikációk, illetve 2. a tendenciaszerű összefüggést mutató, statisztikai módszerekkel feltárható korrelációk típusába. (Ha két kritérium között implikáció áll fenn, abból nem következik, hogy nagy a korrelációs együtthatójuk, hiszen az implikáció csupán annyit állít, hogy az egyik kritérium egy bizonyos értéke mellett a másik kritérium milyen értéket vesz fel – a többi eset azonban jelentősen lecsökkentheti a korrelációt.)

Korrelációt azonban nem csupán az egyes kritériumok között lehet vizsgálni, hanem egy konkrét kritérium és a kritériumok átlaga között is. Ennek alapján mondhatjuk, hogy az átlaggal leginkább korreláló kritérium a leginkább releváns, hiszen ez helyettesítheti leginkább a kritériumok összességét. Legrelevánsabbnak a lehető leghagyományosabb, ugyanakkor némiképp problematikus „létrehoz új lexémát?” kritérium mutatkozott. E mögött minden bizonnyal az áll, hogy épp e problematikus kritérium adta némiképp intuitív képet próbálták a szakirodalmi források egzaktabb kritériumokkal megközelíteni. A kritériumok közül hét 0,5-nél kisebb korrelációt mutatott az átlaggal, ezek feltehetőleg érdektelenek a toldalékrendszer egészének jellemzésében, így ezek a vizs-

gálat további részében elhagyhatók. A megmaradt 15 kritérium rendezésére a legcélszerűbbnek a teljesülési valószínűség bizonyult, azaz sorban leggyakrabban + -t adóktól a leggyakrabban - -t adók felé tartva következnek a kritériumok.

A toldalékmorféma-rendszernek a kritériumok alapján történő vizuális bemutatására két módszert vonultat fel a dolgozat. Elsőként egy 1 dimenziós elrendezést (ez inkább a háromosztályos, tehát a képző – jel – rag elemzést támasztja alá), majd egy 15 dimenziósat (ez inkább a kétosztályos, tehát a derivációs-inflexiós elemzést), ugyanakkor mind a három-, mind a kétosztályos elemzés jelentős elvonatkoztatást jelent, igazából mesterséges konstruktumnak mondható; a valóságot a két végpont közötti nagyfokú szóródás írja le jól. Ennek az anyanyelvoktatásra vonatkozó tanulsága a már sokszor ismételt elv: nem az egyes osztályok megtanítása, hanem az elemzési készség kialakítása kell, hogy legyen az iskolai nyelvtanoktatás célja.

A magyar toldalékmorfémák részletes elemzése során tehát beigazolódott az a korábbi feltevés, hogy a toldalékmorfémák nem alkotnak szigorúan elkülönülő csoportokat, hanem egy skálán helyezkednek el, amelynek két végpontja a prototipikus derivációs és a prototipikus inflexiós morféma. Mind a kétosztályú (deriváció – inflexió), mind a háromosztályú (képző – jel – rag) rendszerezés mellett lehet érvként valódi mintázatot felmutatni, de a nyelvi valóság sokszínűsége, rendezetlensége arra vall, hogy mindkét rendszerezés igencsak önkényes, erősen leegyszerűsítő.

További kutatásokra ösztönözhet, hogy az egydimenziós elemzés két jelentősebb átmeneti sávot mutat be. Az alábbiakban jelen és ragon e helyt nem a hagyományos kategóriák, hanem az elemzéssel előállt tartományok értendők; mivel az egydimenziós elemzés a képző-rag átmenetet belesimítja a jel tartományába, ezért kifejezetten erős eltérések is

várhatók a bevett kategorizációtól. Az egyik átmeneti sáv a jel-rag átmenet: a *-(V)stUl*, a *-ként* és a *-szOr*, valamint a felszólító mód jele és a birtokos személyjelek; a másik a képző-jel átmenet: a *-né*, az *-Vdik*, a *-(V)ntA*, a *-((V)b)b*, a *-lAg*, a *-beli*, a *-(V)cskA* és az *-(j)Ű*. Bizonyos értelemben átmenetnek tekinthetők továbbá a jel tartományába eső azon elemek, amelyeket a hagyományos elemzés ragnak vagy képzőnek tart (ezek közül némelyiket az intuíció inkább a képző-rag átmenetbe sorolja, míg némelyikről – különösen a deverbálisokról – hajlandó elfogadni, hogy esetleg a jel minősítés plauzibilisebb a képző minősítésnél), ezek az *-Ul²*, a *-képp(en)*, a *-(A)n*, a *-kor*, a *-(Ot)t*, a *-szOrtA* és a *-(V)nként* denominális toldalékok, valamint a *-(A)ni*, a *-vA/-vÁn/-vÁst*, az *-Ó¹*, a *-hAt*, a *-((O)t)t¹*, az *-AndÓ*, a *-(t)At¹* és a *-(t)At²[ik]* deverbálisak. Miután a toldalékrendszert mint rendszert a dolgozat felvázolta, további kutatási lehetőséget jelent ezen átmeneti esetek részletes elemzése, és jelenlegi bevett besorolásuk esetleges felülvizsgálata.

Az általános elemzésben bemutatott rendszer egészéről alkotott képnek állítanak tükröt a dolgozat második fő részében található esettanulmányok. Az első az idegen szavak tipikus végződéseik között fennálló relációkat mutatja be, illetve ezek kapcsolatát a tulajdonképpeni toldalékmorféma-rendszerrel. Ennek alapját egy 2872 szóból, illetve ezekből alkotott 1555 szópárból álló korpusz képezi, amely a magyar nyelvben disztribúciós elemzéssel azonosítható idegenszó-végzódések feltárására szolgál. Összesen 44 ilyen végződés volt kimutatható, ezek közül 8 a fenti toldalékkataszterben is megjelent. Tehát 32 olyan tipikus, kiemelezhető idegenszó-végzódést sikerült azonosítani, amely önálló magyar toldalékmorfémának nem tekinthető, ugyanakkor fontos a magyar nyelv szempontjából, hiszen ezek – legalábbis részben – produktívak, ugyanis idegen nyelvekben nem létező „idegen szavak” létrehozására

alkalmasak, illetőleg meglevő „idegen szóból” származtatható velük új szó. Ezeknek az elemeknek nyilvánvalóan szerepük van a percepcióban, a beszédfeldolgozásban is, így – miként a nem produktív toldalékokról – ezekről is számot kell adnia a morfológiának. A tipikus végződések listázása után lehetőség nyílt az egyes tő- és végződésalternációk bemutatására, rendszerezésére, továbbá feltételekhez való kötésére. További kutatási lehetőséget jelent a végzések produktivitásának tesztelése különféle konstrukciók (logatomok, relációban álló idegen szavak, idegenség érzetét nem keltő tövek) mellett. Ilyen vizsgálat lefolytatására elsősorban a kérdőíves adatgyűjtés (jólformáltsági tesztek, mondatalkotás stb.) nyújt lehetőséget.

A második esettanulmány a felszólító mód morfofonológiai sajátosságainak kezelésére kínál egy lehetséges elemzést. Bemutatja az egyes toldalék- és tőalternációkat, a fonológiai, illetve a lexikai meghatározottságúakat külön-külön. Fontos megállapítás, hogy a felszólító mód jelének $\emptyset$ allomorfja ugyanazokat a tőalternációkat indukálja, mint a tesztesek. Újszerű elemzés olvasható a *bontsd*, *bonts* szóalakokra, amely ezeket nem mint kivételes, hanem mint rendszerbe illő formákat kezeli, és tekintettel van mind a fonológiai, mind az ortográfiai realitásra.

A harmadik esettanulmány a tőtípusoknak az utóbbi másfél évszázadban mutatott diakrón változásait és szinkrón ingadozásait vázolja fel (szótárak, illetve szövegtörzs alapján). Ez igazi tükör a toldalékmorfológiával szemben, ugyanis az elemzés rámutat arra, hogy a jelenség a képzőproduktivitással számos analógiát mutat. Az egyes tőtípusok a nyílt és zárt, illetve a stabil és labilis jegypárral jellemezhető négy osztályba sorolhatók. Ezek közül az ingadozók kerülnek az elemzés fókuszába: 1. A hangszínt és időtartamot váltakoztató névszótövek körében a szótárak, illetőleg a (részben) preskriptív nyelvtanok szóalakhasadásról számolnak be, ez azonban szövegtörzsek alapján nem vagy csak

igen korlátozott mértékben mutatható ki. E tőtípusban növekedni látszik az ingadozás, és meglepő módon mintha a nyílt előhangzó felé mozdulna el a toldalékolás. 2. Az *sz-es*, *d-s* (és *v-s*) ige-tövek körében az elbeszélő múlt kiveszésével a *v-s* tő használati köre szűkül. Megfigyelhető ugyanakkor, hogy a korábban *v-s* változattal nem rendelkező tövek mellett is megjelentek *v-s* alakok, párhuzamosan a *v-s* változattal korábban is rendelkező tövek ingadozásával – tehát egyértelműen megindult a két tőtípus keveredése. Az *sz-es*, *z-s* (és *v-s*) ige-tövekkel vett párhuzamok a nyelvhasználat szintjén nem vethetők fel, ennek oka a kis elemszám lehet. 3. A hangzóhiányos névszótövek körében csupán annyi figyelhető meg, hogy a hangzóhiányos tőváltozat szerepe megerősödött a vizsgált időszakban a teljes tő hátrányára. 4. A hangzóhiányos ige-tövekről ugyanez nem mondható el, itt a stabilan hangzóhiányos tövek vannak túlsúlyban. Velük kapcsolatban felmerülhet, hogy a korábbi lexikai meghatározottságot részben valamiféle fonológiai determináltság váltja fel, de ezt a felvetést a nyelvhasználatból származó adatok nem támasztják alá.

IRODALOM

- Antal László 1961a. *A magyar esetrendszer*. Nyelvtudományi Értekezések 29. Akadémiai Kiadó, Budapest. = uő 2005. *A formális nyelvi elemzés. A magyar esetrendszer*. Nyelvinfo. SZAK Kiadó, Bicske, 229–465.
- Antal László 1961b. Gondolatok a magyar ígéről. *Magyar Nyelv* 57: 273–9. = uő 1977. Jól ismerjük a magyar ígét? uő: *Egy új magyar nyelvtan felé*. Gyorsuló Idő. Magvető Kiadó, Budapest, 116–33. [Javított, bővített változat.]
- Antal László 1964. *A formális nyelvi elemzés. Studium Könyvek 44.* Gondolat, Budapest. = uő 2005. *A formális nyelvi elemzés. A magyar esetrendszer*. Nyelvinfo. SZAK Kiadó, Bicske, 1–227.
- Aronoff, Mark 1979. *Word formation in generative grammar*. Linguistic Inquiry Monographs 1. MIT Press, Cambridge–London.
- Aronoff, Mark–Fudeman, Kirsten 2005. *What is morphology?* Fundamentals of Linguistics 1. Blackwell Publishing, Malden–Oxford–Carlton.
- Bakos Ferenc 2002. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- K. Balogh Judit 1995. A *t* végű igék felszólító módjáról. In Laczkó Krisztina (szerk.): *Emlékkönyv Szathmári István hetvenedik születésnapjára*. ELTE BTK, Budapest, 29–34.
- Bárczi Géza–Ország László (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bartos Huba 2000. Az inflexiók jelenségek szintaktikai háttere. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 653–762.

- Bauer, Laurie 2000. Word. In Booij, Geert et al. (eds.): *Morphologie. Morphology I–II*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Handbooks of Linguistics and Communication Science. Manuels de linguistique et des sciences de communication 17.1–2. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 247–57.
- Berrár Jolán 1967. A képző funkciójáról vallott felfogások fejlődése a magyar szakirodalomban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 5: 69–78.
- Berrár Jolán 1973. Új szempontok és módszerek a szóképzés vizsgálatában. In Rácz Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar alaktana és szófajtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 99–124.
- Berrár Jolán 1982. Próbák és problémák a mai magyar nyelv tankönyv új kiadásához – A szófajok. In Nagy Ferenc (szerk.): *Dolgozatok a magyar leíró nyelvtan köréből*. Nyelvtudományi Dolgozatok 33. Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 7–32.
- Booij, Geert 1993. Against split morphology. *Yearbook of Morphology* 6: 27–49.
- Booij, Geert 2000. Inflection and derivation. In Booij, Geert et al. (eds.): *Morphologie. Morphology I–II*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Handbooks of Linguistics and Communication Science. Manuels de linguistique et des sciences de communication 17.1–2. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 360–9.
- Bybee, Joan 1985. *Morphology. The relation between meaning and form*. John Benjamins, Amsterdam.
- Carstairs-McCarthy, Andrew 1992. *Current morphology*. Routledge, London.
- Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–1874. *A magyar nyelv szótára I–VI*. Emich Gusztáv–Athenaeum, Pest–Budapest.

- Csányi Piroska–Fábián Pál, dr.–Csengeri Pintér Péter 1990. *Műszaki helyesírási szótár*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- Dressler, Wolfgang U. 1989. Prototypical differences between inflection and derivation. *Zeitschrift für Phonetik, Sprachwissenschaft und Kommunikationsforschung* 42: 3–10.
- Dressler, Wolfgang U. 2000. Naturalness. In Booij, Geert et al. (eds.): *Morphologie. Morphology I–II*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Handbooks of Linguistics and Communication Science. Manuels de linguistique et des sciences de communication 17.1–2. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 288–96.
- Dressler, Wolfgang U.–Ladányi, Mária 2000. Productivity in word formation (WF): a morphological approach. *Acta Linguistica Hungarica* 47: 103–44.
- Elekfi László 1992. *A magyar hangkapcsolódások fonetikai és fonológiai szabályai*. Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes 10. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Elekfi László 1994. *Magyar ragozási szótár*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Fábián Pál 1967. *Az akadémiai helyesírás előzményei. Helyesírásunk alakítására irányuló tudatos törekvések 1772 és 1832 között*. Nyelvészeti Tanulmányok 9. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Fludorovits Jolán 1937. *A magyar nyelv latin jövevényszavai*. A magyar nyelvtudomány kézikönyve I. 12/e. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Grevisse, Maurice 1986¹². *Le bon usage. Grammaire française*. Duculot, Paris-Gembloux.

- Hadrovics László 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Hexendorf Edit 1954. Az *emberé*-féle alakok toldalékának elnevezéseiről. *Magyar Nyelv* 50: 301–18.
- Jakab László 1967. A *t* végű igék felszólító módjához. *Magyar Nyelv* 63: 194–6.
- Jékel Pál–Papp Ferenc 1974. *Ady Endre összes költői műveinek fonémastatisztikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1961. A szóelemek általános kérdései. In Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 295–312.
- Károly Sándor (szerk.) 1965a. *A bécsi kódex nyelvtana. Szótárszerű feldolgozásban. Morfológiai rész*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Károly Sándor 1965b. A szóképzés grammatikai jellegéről, szuffixumfajták elkülönítéséről és a képzőproduktivitásról. *Nyelvtudományi Közlemények*. 67: 273–89.
- Károly Sándor 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kenesei István 1996. Képző vagy nem képző? In Terts István (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65. születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól. II*. 92–5. Janus Pannonius Tudományegyetem, PSZM Projekt Programiroda, Pécs.
- Kenesei István 1996–1997. A szintagma alapú képzésekről. *Nyelvtudományi Közlemények* 95: 101–18.
- Kenesei István 1998. A toldalékmorfémák meghatározásáról. *Magyar Nyelvőr* 122: 67–80.
- Kenesei István 2000. Szavak, szófajok, toldalékok. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 75–136.

- Kenesei István 2004. Szavak, morféma-k, toldalék-kok. *Magyar Nyelvőr* 128: 441–5.
- Keszler Borbála 1993. A szinkrónia és a diakrónia viszonya a képzők vizsgálatában. In Horváth Katalin–Ladányi Mária (szerk.): *Állapot és történet – szinkrónia és diakrónia – viszonya a nyelvben*. Budapest, 99–103.
- Keszler Borbála 1997. Képző-e a -hat, -het? *Magyar Nyelvőr* 121: 86–90.
- Keszler Borbála 2000a. A toldalékmorféma-típusok elhatárolása: képzők, jelek és ragok. In uő (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 57–9.
- Keszler Borbála 2000b. A szóképzés. In uő (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 307–20.
- Keszler Borbála 2000c. A mai magyar nyelv szófaji rendszere. In uő (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 67–76.
- Keszler Borbála 2000d. Az igetővek. In uő (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 95–103.
- Keszler Borbála 2000e. A névszótövek. In uő (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 175–82.
- Keszler Borbála 2002. A magyar termékeny képzők jellemzői. In Balázs Géza–A. Jászó Anna–Koltói Ádám (szerk.): *Éltető anyanyelvünk. Mai nyelv-művelésünk elmélete és gyakorlata. Írások Grétsy László 70. születésnapjára*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 277–80.
- Kiefer Ferenc 1987. A magyar főnév esetei. *Magyar Nyelv* 83: 481–6.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest, 187–289.
- Kiefer Ferenc 2000a. *Jelentélmélet*. Corvina, Budapest.
- Kiefer Ferenc 2000b. A morfológia. In uő (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 23–73.

- Kiefer Ferenc 2002. Szabályszerűség, termékenység és analógia a morfológiában. In Maleczki Márta (szerk.): *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei* 5. SZTE, Szeged, 9–15.
- Kiefer, Ferenc 2005. Conversion in Hungarian. In Piñón, Christopher–Siptár, Péter (eds.): *Papers from the Düsseldorf Conference*. Approaches to Hungarian 9. Akadémiai Kiadó, Budapest, 187–203.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000a. A szóképzés. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 137–64.
- Kiefer Ferenc–Ladányi Mária 2000b. Morfoszintaktikailag semleges képzések. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 137–64.
- Knieszsa István 1952. *A magyar helyesírás története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Koefoed, Geert–van Marle, Jaap 2000. Productivity. In Booij, Geert et al. (eds.): *Morphologie. Morphology I–II*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft. Handbooks of Linguistics and Communication Science. Manuels de linguistique et des sciences de communication 17.1–2. Walter de Gruyter, Berlin–New York, 303–11.
- Kugler Nóra 1999. Az -é jeles (birtokosságbeli) egyeztetés. In Kugler Nóra–Lengyel Klára (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. ELTE BTK, Budapest, 205–9.
- Kugler Nóra 2000. Az igeragozás. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 104–26.
- Laczkó Krisztina 2000. Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 37–50.

- Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Ladányi Mária 1999a. Produktivitás a szóképzésben: a természetes morfológia elveinek alkalmazhatósága a magyarra. *Magyar Nyelv* 95: 166–79.
- Ladányi Mária 1999b. A szóképzés és a szófaji kategóriák. In Kugler Nóra–Lengyel Klára (szerk.): *Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére*. ELTE BTK, Budapest, 218–22.
- Ladányi Mária 2000a. Képzett szavak jelentése: lexikális, aktuális és potenciális jelentés. In Gecső Tamás (szerk.): *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 4. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 179–84.
- Ladányi Mária 2000b. Productivity, creativity and analogy in word formation. Derivational innovations in Hungarian poetic language. In Alberti, Gábor–Kenesei, István (eds.): *Papers from the Pécs Conference*. Approaches to Hungarian 7. JATEPress, Szeged, 71–90.
- Ladányi Mária 2001. Szempontok a morfológiai produktivitás megállapításához. In Bakró-Nagy Mariann–Bánréti Zoltán–É. Kiss Katalin (szerk.): *Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Kiefer Ferenc tiszteletére barátai és tanítványai*. Osiris Kiadó, Budapest, 232–46.
- Ladányi Mária 2003. T. Somogyi Magda: Toldalékkendszerezésünk vitás kérdései. Ismertetés. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 360–3.
- Ladányi Mária 2004. Szinkrón összefüggések – elméleti, funkcionális és történeti magyarázatok. Megjegyzések a -ka/-ke és -cska/-cske főnévképzőről. In Ladányi Mária–Dér Csilla–Hattyár Helga (szerk.): „...még onnét is eljutni túlra...” *Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletére*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 52–63.

- Lengyel Klára 2000a. Az igenevek. In Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 223–51.
- Lengyel Klára 2000b. *Az igenevek helye a szófaji rendszerben*. Nyelvtudományi Értekezések 146. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lengyel Klára 2000c. Az aktuális, a lexikai és a grammatikai szófajiság összefüggései. In Gecső Tamás (szerk.): *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 4. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 185–90.
- Lotz János 1960/1976: A felszólító mód (imperativus) a magyarban. In uő: *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat, Budapest, 1976, 170–8. [Angolul: The imperative in Hungarian. *American Studies in Uralic Linguistics* 1 [1960]: 83–90.]
- Lotz János 1967/1968/1976. A magyar {-É} morféma. In uő: *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat, Budapest, 1976, 185–90. [Angolul: Grammatical derivability. The pronominal suffix {-É} 'that of' in Hungarian. *Lingua* 16 [1967]: 627–37. Első magyar nyelvű közlés: Egy nyelvtani modell. Két fejezet a magyar nyelvtanból II. *Magyar Nyelv* 63 [1968]: 403–7.]
- Lotz János 1969/1976. A magyar {-ÉK} morféma. In uő: *Szonettkoszorú a nyelvről*. Gondolat, Budapest, 1976, 191–93. [Angolul in uő (szerk.): *Hungarian reference grammar*. Washington, 1969. Kézirat.]
- Lukács Ágnes 2001. Szabályok és kivételek: a kettős modell érvényessége a magyarban. In Pléh Csaba–Lukács Ágnes (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Books in Print–Osiris Kiadó, Budapest, 119–52.
- M. Korchmáros Valéria 1995. Az -ék: többesjel! *Néprajz és Nyelvtudomány* 36: 295–308.
- Magyar nemzeti szövegtár 1998–2006. <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

- Magyar történeti szövegtár 1985–1999[–2006]. <http://www.nytud.hu/hhc/>
- Mártonfi Attila 2003. Próbák és példák a Magyar értelmező kéziszótár (2. kiadás, 2003) rejtett információinak feltárására. In Alexin Zoltán, dr.–Csendes Dóra (szerk.): *Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia. MSZNY 2003. Szeged, 2003. december 10–11.* SZTE, Szeged, 8–15.
- Matthews, P. H. 1991². *Morphology*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- Olsson, Magnus 1992. *Hungarian phonology and morphology*. Lund University Press, Lund.
- Papp Ferenc 1969. *A magyar nyelv szóvégmutato szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Papp Ferenc 1992. Új számítógépet vettem. *Magyar Nyelvőr* 116: 129–37.
- Papp István 1953. A szó nyelvtani jellege. *Magyar Nyelv* 49: 359–70.
- Papp István 1955. A jelfunkció kérdéséhez. *Magyar Nyelv* 51: 290–7.
- Pete István 1997. A szóképzés kompozicionális jellegéről. *Magyar Nyelvőr* 121: 470–5.
- Pete István 1999. A szó szerkezeti és derivációs elemzése. *Magyar Nyelvőr* 123: 483–95.
- Pete István 2003. Hány esetük van a magyar főneveknek? *Magyar Nyelvőr* 127: 308–13.
- Petr, Jan (red.) 1986. *Mluvnice češtiny II*. Academia, Praha.
- Plank, F. 1994. Inflection and derivation. In Asher, R. E. (ed.): *The encyclopedia of language and linguistics III*. Pergamon Press, Oxford–New York–Seoul–Tokyo, 1671–8.
- Rácz Endre 1992. Nyelvtantanításunk néhány terminológiai kérdése. In Balázs Géza–Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Nép – nyelv. Tanul-*

- mányok Fülöp Lajos 60. születésnapjára.* Néprajzi Múzeum, Budapest, 30–2.
- Ruzsiczky Éva 1961. A szóképzés. In Tompa József (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 333–420.
- Siptár Péter 1994. A mássalhangzók. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 183–272.
- Siptár Péter 1998. Hangtan. In É. Kiss Katalin–Kiefer Ferenc–Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan.* Osiris Kiadó, Budapest, 291–390.
- T. Somogyi Magda 1992. Toldalékaink (rendszerezéstörténet és összehasonlítás). In Keszler Borbála (szerk.): *Újabb fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből.* Tankönyvkiadó, Budapest. 225–32.
- T. Somogyi Magda 2000. *Toldalékrendszerezésünk vitás kérdései.* Segédkönyvek a Nyelvészet Tanulmányozásához 3. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Spencer, Andrew 1995. *Morphological theory. An introduction to word structure in generative grammar.* Blackwell Textbooks in Linguistics 2. Blackwell, Oxford–Cambridge.
- Шведова, Н. Ю. (ред.) 1982. *Русская грамматика I.* Наука, Москва.
- Szabó Dénes 1951. *A mai magyar nyelv II.* Tankönyvkiadó, Budapest.
- Szabó Zoltán 1969. A lexikológiai és a grammatikai szóképzésről. *Magyar Nyelv* 65: 39–45.
- Szilágyi N. Sándor 1980. *Magyar nyelvtan. Első rész. Tankönyv a pedagógiai líceumok IX–X. osztálya és a filológia–történelem szakprofilú líceumok XI. osztálya számára.* Editura Didactică și Pedagogică, Bukarest.
- Tompa József 1961. Az igeragozás. In uő (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 482–514.

- Törkenczy Miklós 1994. A szótag. In Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan II. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 273–392.
- H. Varga Márta 2000. Egyszerű vagy összetett képzők? *Magyar Nyelvőr* 124: 514–9.
- Veenker, Wolfgang 1968. *Verzeichnis der ungarischen Suffixe und Suffixkombinationen*. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica 3. Hamburg.
- Velcsov Mártonné 1968. Alaktan. In Rácz Endre (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 85–204.
- Velcsov Mártonné 1971–1972. A *ható/hető* képző szerepe a mai magyar nyelvben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 15–6: 109–17.